

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Гуманітарний факультет
Кафедра міжнародних відносин та права**

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«ДИПЛОМАТИЧНА ТА КОНСУЛЬСЬКА
СЛУЖБА»**

Одеса: ОНПУ, 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний політехнічний університет
Гуманітарний факультет
Кафедра міжнародних відносин та права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«Дипломатична та консульська служба»
для здобувачів вищої освіти
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»
II курсу III семестру

**Розглянуто та затверджено на засіданні
кафедри міжнародних відносин та права**

Протокол № 1 від «28» серпня 2020 р.

Одеса: ОНПУ, 2020

Конспект лекцій з дисципліни «Дипломатична та консульська служба» для студентів спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» / Укл.: Латишева В. В., Чістякова І. М., Бабіна В. О. Одеса: ОНПУ, 2020. 76 с.

Рецензенти:

1. Марущак В. П., доктор наук державного управління, професор, завідувач кафедри права та законотворчого процесу Національної академії державного управління при Президентові України
2. Львова Є. О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та законотворчого процесу Національної академії державного Управління при Президентові України

Конспект лекцій з дисципліни «Дипломатична та консульська служба» / Укл. Латишева В. В., Чістякова І. М., Бабіна В. О. Одеса: ОНПУ, 2020. 76 с.

Конспект лекцій містить 8 тем, які передбачені програмою дисципліни «Дипломатична та консульська служба», для здобувачів вищої освіти спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Крім загальних питань, у конспекті є навчальна література, яка може бути використана здобувачами вищої освіти при підготовці до занять з навчального предмету «Дипломатична та консульська служба».

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ЛЕКЦІЯ 1. ПОНЯТТЯ ДИПЛОМАТІЇ ТА ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА. ВИНИКНЕННЯ ТА ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ ТИПИ ДИПЛОМАТІЇ	 6
ЛЕКЦІЯ 2. ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН	12
ЛЕКЦІЯ 3. ВСТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН	21
ЛЕКЦІЯ 4. ДИПЛОМАТИЧНІ ПРЕДСТАВНИЦТВА: СТРУКТУРА, ПЕРСОНАЛ, ФУНКЦІЇ	28
ЛЕКЦІЯ 5. ДИПЛОМАТИЧНІ ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ	 37
ЛЕКЦІЯ 6. КОНСУЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ ТА КОНСУЛЬСЬКІ УСТАНОВИ	46
ЛЕКЦІЯ 7. КОНСУЛЬСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ	 56
ЛЕКЦІЯ 8. СПЕЦИФІЧНІ ГАЛУЗІ ДИПЛОМАТІЇ	64
Література	.....
.....	Ошибка! Закладка не определена.

ПЕРЕДМОВА

Українська держава, зважаючи на своє вигідне географічне положення, наявність численних торговельних домовленостей та унікальних транспортних розв'язок, завжди приділяла особливу увагу міждержавним відносинам.

І хоча зовнішньополітична діяльність України має давні традиції, у сучасних умовах запорукою розвитку національної економіки та забезпечення гідного місця держави у системі міжнародних відносин є проведення виваженої та ефективної зовнішньої політики.

Забезпечення виконання завдань та умов щодо європейської інтеграції України, зростаючі глобалізаційні процеси вимагають постійної координації зовнішньополітичного курсу держави з дотриманням засад зовнішньої політики. У свою чергу, дотримання Україною зовнішньополітичного курсу, досягнення внутрішньої стабільності у державі стають можливими за умови здійснення ефективного та дієвого державного управління у галузі закордонних справ.

Мета навчальної дисципліни – надання теоретичних і практичних знань здобувачам вищої освіти щодо основних характеристик, особливостей та організації сучасної дипломатичної та консульської служби України, сформувати у здобувачів вищої освіти сучасне мислення з міжнародних відносин, здатність до зовнішньополітичної та дипломатичної діяльності з урахуванням специфіки світових регіонів, ознайомити здобувачів вищої освіти з сучасним станом роботи української дипломатичної і консульської служб, а також базовими поняттями, умовами та правилами дипломатичної і консульської служби; зі складом дипломатичної і консульської служби України.

Завданнями навчальної дисципліни є: формування у здобувачів вищої освіти чіткого уявлення про специфіку та понятійно-категоріальний апарат дипломатичної та консульської служби; національне законодавство та міжнародне право щодо забезпечення й регулювання дипломатичної та консульської служби; систему і механізм діяльності Міністерства закордонних справ, його вітчизняних та закордонних підрозділів; головні принципи, форми та методи створення і роботи посольств і консульств та визначення критеріїв ефективності їх діяльності; основні завдання і функції дипломатичних і консульських установ; дипломатичні і консульські імунітети та привілеї; форми і принципи діяльності багатосторонньої дипломатії та спеціальних місій та ін.

Вивчення курсу спирається на знання таких предметів як «Теорія міжнародних відносин» та «Історія міжнародних відносин».

Дисципліна є супутньою для таких навчальних дисциплін, як «Публічна дипломатія», «Дипломатичний протокол та етикет», «Культурна дипломатія», «Зовнішня політика України», «Зовнішня політика країн Європи».

СЕМЕСТРОВИЙ МОДУЛЬ №1

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1. ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА

ЛЕКЦІЯ 1.

ПОНЯТТЯ ДИПЛОМАТІЇ ТА ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА. ВИНИКНЕННЯ ТА ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ ТИПИ ДИПЛОМАТІЇ

1. Поняття і визначення дипломатії. Дипломатія та дипломатична служба: роль, значення, задачі.

1. Форми та методи дипломатії.

1. Виникнення та формування основних історичних типів дипломатії.

1.1 Поняття і визначення дипломатії. Дипломатія та дипломатична служба: роль, значення, завдання

З давніх давен різноманітні групи людського суспільства, незалежно від етапу свого розвитку (плем'я, народ, держава) перманентно взаємодіяли між собою. Ці контакти мали й мають як мирний (торгівля, союзи тощо), так і відверто ворожий (війни, підкорення тощо) характер.

Для досягнення цивілізованого співіснування та з метою запобігання або розв'язання конфліктів між народами людство розробило найдієвіший засіб здійснення зовнішньої політики – дипломатію.

Класичне визначення дипломатії міститься в Оксфордському словнику англійської мови: «Дипломатія – це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують послы й посланники з метою забезпечення переговорного процесу; праця або мистецтво дипломата».

Кембриджським словником англійської мови поняття «дипломатія» визначається у двох значеннях, а саме як «управління міждержавними зносинами» і «здібність поводження з людьми, не ображаючи чи засмучуючи їх».

Англійський дипломат Е. Сатоу уточнює: дипломатія – це «застосування розуму і такту з метою розвитку офіційних відносин між урядами незалежних держав».

Франсуа де Кальєр у 1716 р. написав свою видатну працю («Про ведення переговорів із суверенами»).

Перехід від традиційної до нової дипломатії після Першої світової війни був зумовлений впевненістю у тому, що до міжнародних справ можна застосовувати демократичні ідеї.

Цей перехід був пов'язаний з ім'ям президента США Вудро Вільсона, «14 пунктів», проголошених 8 січня 1918 р., передбачав, що у майбутньому мають укладатися тільки «відкриті мирні договори, які обговорюються відкритим шляхом», і що «дипломатія буде діяти відверто і на очах у всіх».

Кодифікація дипломатичних зносин була здійснена Комісією з міжнародного права ООН, яка розробила Віденську конвенцію про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р.

Таким чином, дипломатія безпосередньо належить до сфери зовнішньої політики і по своїй суті є одним із головних і найбільш ефективних засобів її здійснення.

Дипломатія – це діяльність щодо ведення переговорів, підписання міжнародних угод, вивчення основних тенденцій та перспектив розвитку як регіональних, так і глобальних міжнародних відносин.

Законом України «Про дипломатичну службу» власне дипломатичну службу визначено як державну службу особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності посадових осіб дипломатичної служби, пов'язаній з реалізацією зовнішньої

політики України, захистом національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном.

Звідси можна узагальнити, що **дипломатія** – це офіційна діяльність зі здійснення зовнішньої політики держави, захисту прав та інтересів держави, її установ та громадян за кордоном.

Цим Законом встановлено також найосновніші завдання дипломатичної служби України, які можна спроектувати на будь-яку державу, серед яких: забезпечення захисту національних інтересів держави; реалізація зовнішньополітичного курсу держави, спрямованого на розвиток політичних, економічних, культурних, гуманітарних, наукових, інших зв'язків з іноземними державами та міжнародними організаціями; захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб держави за кордоном; забезпечення державних органів інформацією, необхідною для здійснення ефективної зовнішньої та внутрішньої політики держави, тощо.

Отже, відповідно до основних завдань дипломатії можна виокремити такі її *функції*:

Представництво – ця функція означає, що дипломатична місія не представляє ані главу держави, ані уряд, але державу як суб'єкт міжнародного права;

Переговори – функція, що гарантує розгляд проблеми зіткнення спільних інтересів держав задля вирішення цієї проблеми;

Інформація – функція інформаційного спостереження, забезпечує відправлення отриманих законним шляхом даних щодо внутрішнього життя та настроїв населення щодо міжнародної політики країни проживання;

Дипломатичний захист – функція, що дозволяє дипломатичній місії пропонувати дипломатичний захист громадянам, які тимчасово перебувають або проживають у країні перебування цієї місії від можливих порушень їхніх прав або інтересів;

Міжнародне співробітництво – центральна функція, що сприяє дружнім відносинам та співпраці між державою, що направляє дипломатичну місію та державою, що її приймає;

Консульські функції. Сьогодні українські дипломати допомагають дістатися до Батьківщини українцям, які застрягли за кордоном у коронавірусному карантині, і відразу організують виїзд за кордон тим, хто хоче виїхати назад на заробітки до Європи; добувають для співгромадян тести на COVID-19 і апарати для штучної вентиляції легень, відслідковують по всьому світу інформацію про створення вакцин від нового вірусу та заздалегідь домовляються про їхню купівлю, організують і супроводжують гуманітарну допомогу потерпілому від вибуху Бейруту та намагаються вмовити хасидів утриматися в коронавірусні часи від святкування в Умані Рош ха-Шана.

Сьомий рік вони інформують світ про російську агресію та переконують наших партнерів зберігати єдність у подовженні санкцій проти агресора.

Пройшовши довгий шлях свого становлення й розвитку, а також набувши тих рис, які ми спостерігаємо сьогодні, а саме: розвинуту зовнішньополітичну службу та її апарат, усталену практику укладання двосторонніх (багатосторонніх) угод між суб'єктами міжнародних відносин, консенсусне вирішення справ на наднаціональному рівні, впровадження колективної безпеки на регіональному та загальносвітовому рівнях, покарання тих суб'єктів, які порушують принципи міжнародного права та загальнолюдське уявлення про мирне співіснування, – дає повне право стверджувати, що дипломатична діяльність, без перебільшення, стала однією з головних запорук вбереження людської цивілізації від хаосу та тотального знищення.

І навіть попри те, що поки не всі міжнародні гравці бажають приймати чесні правила гри, всезагальна консолідація політичних та економічних зусиль інших її учасників не дозволяє порушникам на свій лад перекроювати увесь той загальнолюдський прогрес, який людство пройшло за тисячі років свого існування.

Залишається сподіватися, що роль і значення дипломатії в подальшому лише зростатиме, а людська цивілізація зможе досягти такого стану розвитку, коли міжнародна конфліктогенність назавжди залишиться у минулому.

1.2 Форми та методи дипломатії

Сучасна дипломатична діяльність реалізується через постійне представництво держави за кордоном – посольство (місію), участь представників держави у діяльності міжнародних організацій і установ, дипломатичних конгресах, конференціях, нарадах, дипломатичне листування, підготовку й укладання міжнародних договорів і угод, висвітлення у засобах масової інформації позицій уряду з тих чи інших зовнішньополітичних питань.

Офіційні письмові зносини між дипломатичним представником і міністром закордонних справ держави перебування мають такі **основні форми**:

1) *нота*, яка складається від першої або третьої особи, починається та закінчується формулою ввічливості і має бути підписана;

2) *вербальна нота*, яка складається від третьої особи і не має адреси, підпису, але закінчується формулою ввічливості;

3) *меморандум*, який є, як правило, докладним викладенням фактів та аргументів, які ґрунтуються на них, і на відміну від ноти не починається і не закінчується формулою ввічливості і не обов'язково має бути підписаний.

Традиційно склалося, що одними з *основних методів дипломатичної діяльності* є: ведення переговорів, укладання двосторонніх (багатосторонніх) угод, відкриття представництв однієї держави в іншій тощо.

Так, заглиблюючись у витoki, варто зазначити, що однією з найдавніших пам'яток, що збереглися до наших днів, є єгипетсько-хеттський договір (XIII ст. до н. е.) – документ, який свого часу поклав кінець багаторічним війнам між двома найстарішими цивілізаціями – Єгипетським та Хеттським царствами.

Це джерело, без сумніву, має колосальне за своєю природою значення, адже воно є доказом того, що людство ще на відносно ранніх щаблях свого розвитку було в змозі у договірний спосіб покласти кінець боротьбі двох, здавалося, непримиримих держав.

З факту існування зазначеної угоди можна зробити висновок, що цивілізованою альтернативою завершення будь-якого міжнародного конфлікту, на противагу підкоренню або знищенню однією стороною (сторонами) іншої (інших), є здатність розв'язання воєнного протистояння шляхом досягнення за столом переговорів та належним чином оформленого спільного консенсусного рішення.

У подальшому ведення переговорів та укладення будь-якого роду міжнародних договорів стало більш розповсюдженим явищем. Значення дипломатії почало набувати все більшої ваги, щоразу виводячи людство з п'їтьми ненависті та ворожнечі.

З часом уже звичні двосторонні домовленості почали набувати багатостороннього формату, особливо у моменти, коли світове товариство почало розуміти, що досягнення спільного благополуччя між народами потребує й багатостороннього компромісу, піднявши таким чином престиж дипломатичної служби на новий рівень.

Так, за допомогою багатосторонніх дипломатичних переговорів та домовленостей були завершені воєнні конфлікти небувалого раніше глобального масштабу:

Переговори – це пошук рішень шляхом мирних і взаємоприйнятних угод. Формами проведення переговорів можуть бути: бесіда, бесіда за зачиненими дверима, нарада у вузькому складі, обід-прийом та офіційна конференція.

Однією з основних форм дипломатичної діяльності є *візити*. Розрізняють державний, офіційний, робочий, неофіційний візити, візит проїздом та приїзд на урочистості.

Результатом переговорів є підписання міжнародних актів-таких, як договори, конвенції, декларації, угоди, протоколи, а також обмін нотами. Ці міжнародні акти мають

обов'язкову силу, на відміну від деяких інших, наприклад від Атлантичної хартії 14 серпня 1941 р., яка не передбачала жодних юридичних зобов'язань.

Терміни «договір» та «конвенція» відображають міжнародні акти, що мають обов'язковий характер (міжнародні угоди) і традиційну форму.

Термін «декларація» вживається у таких значеннях:

по-перше, як обов'язкова міжнародна угода, наприклад Декларація Об'єднаних Націй, підписана у Вашингтоні 1 січня 1942 р., та Декларація чотирьох держав про загальну безпеку, підписана у Москві 30 жовтня 1943 р.;

по-друге, як спільна заява про наміри або політичний курс (подібно до «комюніке»);

по-третє, як одностороння декларація, яка проголошує права і обов'язки для інших держав;

по-четверте, як повідомлення однієї держави іншим державам із роз'ясненням чи виправданням лінії її. Декларації третього та четвертого типів у жодному випадку не мають характеру договорів.

Особливе місце у дипломатичній діяльності посідають нерівноправні міжнародні угоди, головною рисою яких є те, що їх положення обмежують суверенітет однієї зі сторін.

Загальноприйнятою і дуже зручною формою дипломатичної діяльності є *дипломатичні прийоми*.

Види прийомів:

- 1) *офіційний прийом*, на який запрошуються виключно посадові особи;
- 2) *неофіційний прийом*, на який посадові особи запрошуються разом з дружинами;
- 3) *змішаний прийом*, на який запрошуються як офіційні посадові особи, так і видатні діячі.

У другій половині ХХ ст. форми багатосторонньої дипломатії стали різноманітнішими. Якщо в минулому вони зводилися переважно до переговорного процесу в рамках різних конгресів (наприклад, Вестфальський конгрес 1648 р., Карловицький конгрес 1698–1699 рр., Віденський конгрес 1814–1815 рр., Паризький 1856 р. і ін.), то сьогодні багатостороння дипломатія проводиться в рамках: міжнародних універсальних (ООН) і регіональних (ОАЄ, ОБСЄ і ін.) організацій; конференцій, комісій і тому подібне, скликаних або створюваних для вирішення якої-небудь проблеми (наприклад, Паризька конференція щодо В'єтнаму, Сумісна комісія з урегулювання конфлікту в Південно-західній Африці); багатосторонніх зустрічей у верхах (наприклад, зустрічей семи, а після приєднання Росії - восьми провідних держав світу, Зустрічі великої двадцятки чи Даоський форум); діяльності посольств (так, наприклад, американське посольство в Пекіні спільно з китайськими і японськими колегами направляє значну частину своїх зусиль на пошук вирішення проблем на Корейському півострові; аналогічні дії здійснюються і в інших регіонах – у Латинській Америці, на Півдні Африки)

В глобалізованому суспільстві держав, де економічна логіка ринків і політична логіка спільнот суперечать один одному. Це світ, в якому ми залежимо від інститутів, які допомагають нам підтримувати порядок і стабільність.

Сучасні дипломатичні та консульські служби є однією із таких інституцій. На одному рівні вони представляють собою конкретне повсякденне відтворення суспільства держав. На іншому рівні вони діють від імені членів своєї спільноти, допомагаючи цій спільноті підтримувати свою силу і згуртованість, роблячи те, що необхідно зробити за кордоном.

Таким чином, збільшення інтенсивності взаємодії між державами, по всій видимості, веде до збільшення дипломатичного представництва, чому сприяють, а не перешкоджають нові технології транспорту і зв'язку.

Технологічні зміни зробили «закордон» набагато ближче до дому, в той час як незліченні ефекти глобалізації зробили закордон більш актуальною для людей і їх урядів.

Значення дипломатичних представництв не тільки не занепадає, а й, схоже, продовжить процвітати, тому що зміни в технологіях зробили «закордон» набагато ближче до дому, в той час як незліченні ефекти глобалізації зробили «закордон» більш актуальним для людей і їх урядів.

1.3 Виникнення та формування основних історичних етапів дипломатії

Історію сучасної, тобто класичної, дипломатії можна поділити на три великі етапи, кожен з яких, у свою чергу, ділиться на окремі періоди та півперіоди.

Початком *першого етапу* вважається Віденський конгрес 1815 р. та Аахенський протокол 1818 р., які вперше встановили поділ на класи дипломатичних агентів («Положення щодо дипломатичних агентів»), заклали правила і традиції дипломатичного церемоніалу та протоколу. Саме на цьому етапі формуються класичні правила геополітики та дипломатії. Ще в XVI ст. італійський вчений і дипломат Франческо Гвіччардіні вивів правило зовнішньої політики держави, в якому стверджувалося: «Не варто давати можливості своєму маленькому сусідові стати більшим, а великому сусідові стати ще більшим». Острівна Англія у своїй дипломатичній діяльності виходила саме з цього постулату. Вона пильно стежила за тим, щоб на узбережжях, близько розташованих до «острова», та на головних морських шляхах, що простягалися до Альбїону, виникали б лише невеликі держави і щоб ці держави, не доведи Господь, не стали більшими, або не були захоплені іншими. Якраз через це Англія так переймалася незалежністю Голландії і Португалії. Утвердженню суверенітету цих країн вона всіляко сприяла і, насамперед, не стільки військовими, скільки дипломатичними методами. Лондон сприяв також відокремленню Норвегії від Швеції в 1905 р.

Початок *другого етапу* в історії дипломатії збігається із завершенням Першої світової війни 1914-1918 рр. та облаштуванням повоєнного світу Версальською системою мирних угод, одним із головних наслідків яких було утворення Ліги Націй. Хоча й на цьому етапі дипломатії не вдалося врятувати людство від вселенської катастрофи 1939-1945 рр., вона стала більш зрілою, набула певних усталених міжнародно-правових форм.

Саме на цьому етапі ухвалено цілу низку конвенцій, які заклали основи сучасного дипломатичного та консульського права. Так, у 1911 р. було прийнято Каракаську конвенцію про консульські функції, у 1928 р. – Гаванську конвенцію про консульських чиновників. Водночас було прийнято «кодекс Бустаманте» (1928), названий за ім'ям його основного укладача – відомого кубинського вченого-міжнародника, професора А. Бустаманте. Цей документ став важливим колективним міжнародним договором, який регулював функції консула. На сьогодні кодекс ратифікували більшість країн Центральної та Південної Америки.

Третій етап охоплює другу половину XX ст. Даний період різко відрізняється від усіх попередніх цивілізаційних спіралей розвитку людства. Ця нова якість базується на принципово нових технологіях і нормах економічного та соціально-політичного розвитку суспільства, нових інформаційних системах, гігантських змінах (на жаль, негативних) у природному навколишньому середовищі.

До того ж якісно нові політичні трансформації відбулися наприкінці 80-х – початку 90-х років, коли світова теорія і практика тоталітаризму зазнали історичної поразки і перед людством надзвичайно гостро постало питання – як жити далі в цих нових умовах, щоб утримати рівновагу, не скотитись у провалля загального хаосу?

Зазначимо, що саме на цьому етапі остаточно формується міжнародно-правовий кодекс дипломатії, «правила гри» стають універсальними і чітко визначеними. З прийняттям Статуту ООН у 1945 р.. Конвенції про привілеї та імунітети ООН у 1946 р.. Віденської конвенції про дипломатичні зносини в 1961 р., Віденської конвенції про консульські зносини в 1963 р.. Конвенції про спеціальні місії 1969 р., Конвенції про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру в 1975 р. та цілої низки інших міжнародно-правових актів світова дипломатія

отримала цивілізаційний інструментарій для ведення своїх справ у нових історичних умовах.

З огляду на ці обставини професія дипломата в наш час набула ще більшої ваги. Дипломатія стала надзвичайно значущою, впливовою, відповідальною як за двосторонні, так і глобальні міждержавні стосунки.

Класичний образ диплома та, виведений Бомарше, який вклав в уста Фігаро такий наказ дипломату: «Прикидатися, начебто не знаєш того, про що насправді знаєш, і ніби знаєш те, чого не знаєш, вслуховуватися в те, чого не розумієш, і не чути того, що розумієш, робити великий секрет із того, що не є таємницею, і усамітнитися з пером напоготові, щоб зробити глибокодумний вигляд у той час, як у голові нічого немає, удавати з себе важливу персону, насаждати шпигунів та утримувати зрадників, відклеювати печатки та перехоплювати листи і намагатися виправдати нищість засобів величчю мети», - не є вже актуальним, хоча деякі «риси» в цій характеристиці професії дипломата, звичайно, якщо сприймати їх з певною долею іронії, залишаються незмінними і в наш час. Безперечно, заувага видатного дипломата XIX ст. Талейрана про те, що мова дана дипломату, аби не виплескувати, а приховувати свою думку, є справедливою і нині. Можна також згадати вислів відомого французького дипломата Альберта Муссе, який у 1926 р. писав: «Здібним є той дипломат, хто з цікавістю слухає малозначні речі й виглядає байдужим, коли йдеться про речі для нього важливі». Все це правильно. Але перетягувати ковдру на себе жодна дипломатія світу сьогодні дозволити собі просто не може. Людство як ніколи щільно сидить в одному човні. І класична перемога, на зразок XIII-XIX - початку XX ст., однієї країни над іншою може стати початком кінця благополуччя не тільки її власного, а й загальнолюдського. Адже не зможуть вважати себе щасливими економічно благополучні Західна Європа та Північна Америка, коли Південь планети залишатиметься зоною голоду, неписьменності, зростаючого тероризму, СНІДу, наркотиків.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення дипломатії.
2. Назвіть основні функції дипломатичної діяльності?
3. В чому полягає роль дипломатичної діяльності?
4. Які форми дипломатичної діяльності Вам відомі?
5. Які методи дипломатичної діяльності Вам відомі?
6. Дайте характеристику основних історичних етапів дипломатії.

Література: [2] С. 14-23; [4] С. 12-34; [5] С. 5-11; [8] С. 28-60; [9] С. 9-16;

ЛЕКЦІЯ 2. ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН

1. Поняття та особливості державних органів зовнішніх зносин, їх роль і місце в структурі державної влади.
2. Система органів зовнішніх зносин держави.
3. Нормативно-правова база зовнішніх зносин між державами.
4. Принципи, форми організації і методи роботи дипломатичної служби України.

2.1 Поняття та особливості державних органів зовнішніх зносин, їх роль і місце в структурі державної влади

Зовнішні зносини – частина загальної системи міждержавних відносин і міжнародної діяльності кожної держави, що охоплює лише офіційні, підтримувані за допомогою особливих державних органів переважно політичні зв'язки і відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з метою здійснення їх зовнішніх функцій мирними засобами відповідно до основних принципів міжнародного права.

До державних конституційних органів та посадових осіб зовнішніх зносин належать: вищі законодавчі органи влади, що обираються громадянами даної країни; глава держави; уряд і, насамперед, його глава (прем'єр-міністр); міністр закордонних справ.

В усіх державах із республіканською формою правління найважливішим державним органом як у галузі внутрішньої, так і в галузі зовнішньої політики та зовнішніх зносин є вищі законодавчі органи влади.

У наш час, як і раніше, головними функціями парламентів у галузі зовнішніх зносин є вирішення питань війни і миру, територіальних змін, ратифікація міжнародних угод, визначення витрат на здійснення зовнішньополітичної діяльності.

Повсякденну оперативну діяльність, пов'язану із зовнішніми зносинами держави, в першу чергу, звичайно, здійснює спеціально уповноважений орган виконавчої влади – Міністерство закордонних справ України (*довідково - у Великій Британії, наприклад, Форін оффіс, у Франції, Бельгії, Аргентині – Міністерство зовнішніх зносин, у Лівії – Народне бюро зовнішніх зв'язків, у Сполучених Штатах Америки – Державний департамент, у Швейцарії – Федеральний департамент закордонних справ тощо*).

Воно є основною найважливішою ланкою конституційно-правового механізму для організації на практиці забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин та координації зовнішньополітичної діяльності різних міністерств і відповідних заходів, що спрямовані на досягнення стратегічних цілей зовнішньої політики України, зокрема, забезпечення входження України в європейський простір.

Відповідно до п. 3 Положення про Міністерство закордонних справ України, забезпечує проведення зовнішньополітичного курсу України, спрямованого на розвиток політичних, економічних, гуманітарних, наукових, інших зв'язків з іноземними державами та міжнародними організаціями.

Міністерство здійснює свої повноваження безпосередньо та через дипломатичні представництва за кордоном, а також представництва МЗС України на території України.

Незважаючи на розбіжності в національних назвах, Міністерство закордонних справ кожної країни поділяється, як правило, на дві групи власних органів:

- 1) центральний апарат;
- 2) закордонні органи, які, у свою чергу, поділяються на два види – постійні і тимчасові.

Відомство закордонних справ систематично готує інформацію для уряду з питань зовнішньої політики, вносить пропозиції та реалізує рішення, прийняті в цій галузі.

В переважній більшості країн зовнішньополітичне відомство здійснює систематичне спостереження за діяльністю всіх відомств, які у своїй практичній роботі

стикаються з питаннями зовнішньої політики та зовнішніх зносин з іншими країнами, надає цим відомствам всіляку допомогу у виконанні завдань, покладених на них урядом.

Зовнішньополітичне відомство здійснює повсякденне керівництво дипломатичними представництвами за кордоном, як постійними, так і тимчасовими, веде підготовку зовнішньополітичних кадрів, підтримує постійний зв'язок із засобами масової інформації (як національними, так і міжнародними), забезпечує розробку та видання архівних матеріалів і документів із питань зовнішньої політики.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, закордонні дипломатичні органи, Служба безпеки України та Служба зовнішньої розвідки України та інші, які входять до складу організаційного елементу конституційно-правового механізму реалізації зовнішньої політики, в межах своїх повноважень, забезпечують виконання передбачених Конституцією та законами України, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України завдань у сфері зовнішніх зносин держави. Що стосується ролі галузевих міністерств у системі органів зовнішніх зносин, вона визначається рядом законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, зокрема, Положенням про організацію їх діяльності. Наприклад, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України є головним із забезпечення реалізації державної зовнішньоекономічної політики, формує склад торговельно-економічних місій, які діють безпосередньо у складі дипломатичного представництва України за кордоном, здійснюючи функції, пов'язані із захистом економічних інтересів держави.

Міністерство юстиції України проводить роботу щодо адаптації законодавства України до актів Європейського Союзу. У налагодженні міжнародних зв'язків активну участь беруть також Міністерство оборони України, Міністерство культури України, Міністерство освіти та науки України, Національна академія наук України, галузеві державні академії наук тощо, які мають у своїй структурі, як правило, департаменти міжнародних відносин.

Що стосується закордонних державних органів зовнішніх зносин, то вони поділяються на дві головні категорії – **постійні** та **тимчасові**.

Постійні органи ведуть повсякденну роботу за кордоном, представляючи і захищаючи інтереси своєї держави. Йдеться про посольства та місії, представництва в міжнародних організаціях.

Тимчасові органи – це різноманітні делегації, окремі представники за кордоном, а також спостерігачі на міжнародних конференціях, з з'їздах, у міжнародних комісіях, нарешті, окремі представники на державних ювілеях, коронаціях, траурних церемоніях та ін.

Постійні закордонні органи зовнішніх зносин за характером своєї діяльності, функціями, які вони виконують, можуть бути дипломатичними органами, наприклад – посольства або представництва при ООН. Ці постійні органи мають представницький характер і виконують політичні функції. На відміну від них, не вважаються дипломатичними представництвами консульства.

Міжнародно-правове становище консульства наближається до дипломатичного представництва, але не є ідентичним останньому.

Представництва на різноманітних технічних чи спеціалізованих, галузевих виставках і конгресах також не мають дипломатичного характеру. Члени цих представництв не мають дипломатичного статусу, виїждять за кордон за службовими паспортами. Такі представництва, у свою чергу, також можуть бути постійними або тимчасовими.

Усе більшу активність у галузі зовнішніх зносин виявляють міжнародні міждержавні організації, що здійснюють зносини не тільки з державами-членами, але й між собою. Координацію та узгодження дій представників галузевих міністерств, у зв'язку з розширенням доступу до зовнішньополітичної сфери, здійснює Міністерство закордонних справ України.

Звичайно, в різних країнах органи зовнішніх зносин, головним із яких, безперечно, є зовнішньополітичне міністерство, не в однаковій мірі задіяні у міждержавних стосунках, але саме вони входять до конституційно-правового механізму реалізації зовнішніх зносин.

Таким чином, можна зробити висновок, що державні органи зовнішніх зносин, як центральні, так і закордонні, становлять загалом цілісну систему, центром якої є зовнішньополітичне відомство. Ефективність роботи цієї системи залежить від багатьох принципів чинників – економічного рівня розвитку держави, її військової могутності, кадрового потенціалу тощо.

Всі ці органи мають спільну мету – захищати зовнішні інтереси держави, дбати про міжнародний авторитет, сприяти зростанню ролі держави у світовому співтоваристві.

2.2 Система органів зовнішніх зносин держави

В Україні сформована багатоступенева система органів зовнішніх зносин. Яку можна поділити на такі основні групи:

1) **вищі органи держави** (Президент України, Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України);

2) **спеціально уповноважений орган виконавчої влади** – Міністерство закордонних справ України;

3) **закордонні дипломатичні представництва** (постійні та тимчасові): посольства, консульства, місії, представництва при міжнародних організаціях;

4) **державні органи, які безпосередньо не є спеціалізованими у сфері зовнішніх зносин держави, однак наділені зовнішньополітичною компетенцією та несуть відповідальність за здійснення закріплених повноважень, до них відносяться міністерства та інші відомства** (Міністерство економіки України, Міністерство юстиції України, Міністерство оборони України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України тощо).

За даними Міністерства закордонних справ України система закордонних дипломатичних представництв України на сьогодні представлена 128 закордонними дипломатичними установами, у тому числі 85 посольствами, двома відділеннями посольств України, сімома постійними представництвами/місією при міжнародних організаціях, 20 генеральними консульствами і 14 консульствами.

Починаючи з 2010 року загальна кількість дипломатичних установ України коливалася в межах від 124 до 135, з них посольств – від 82 (2010 року) до 85 (2020-го).

Міністерство закордонних справ незалежної України створювалося не на порожньому місці. Ще в лютому 1944 року, після того, як Верховна Рада СРСР повернула союзним республікам формальне право на зовнішньополітичну діяльність, постановою політбюро ЦК КП(б) України та Указом Президії Верховної Ради УРСР було створено український Народний комісаріат закордонних справ.

На час прийняття Акта про незалежність наші дипломати вже мали значний досвід роботи в ООН, однією з засновниць якої була й Україна. До розвалу Радянського Союзу Україну двічі обирали непостійним членом Ради Безпеки ООН – у 1948–1949-му і 1984–1985 рр. (втретє цього вдалося домогтися в часи незалежності у 2000–2001 рр.). На серпень 1991 р. Україна була вже членом кількох організацій: Міжнародного суду, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Всесвітнього поштового союзу, Всесвітньої метеорологічної організації, Міжнародної організації праці, ЮНЕСКО, Європейської економічної комісії та МАГАТЕ.

У 1991 році дипломатичний і технічний персонал міністерства налічував лише 136 осіб (станом на 01.01.2020 – 640 осіб), а, крім центрального апарату, діяли ще чотири маленькі дипломатичні місії – постійні представництва при ООН (у Нью-Йорку), ЮНЕСКО (в Парижі), при відділенні ООН (у Женеві) та при міжнародних організаціях (у Відні).

На сьогодні, за інформацією вітчизняного МЗС, зі 192 визнаних держав - членів ООН (без урахування нашої країни) Україна не має встановлених дипломатичних відносин лише з Бутаном, Кірибаті, Науру, Палау, Папуа Новою Гвінеєю, Сомалі та Тонгою. Тобто Україна визнана 185 членами ООН. Плюс у неї встановлені дипвідносини з визнаним ООН Ватиканом, що не входить до її складу, і Палестиною – країною-спостерігачем в ООН. Наша країна є членом понад 90 міжнародних організацій.

2.3 Нормативно-правова база зовнішніх зносин між державами

Правові засади управління закордонними справами являють собою систему, що складається з нормативно-правових актів різної юридичної сили, яких можна умовно поділити на дві групи:

1) Міжнародні нормативно-правові акти, до яких належать: Конвенції; Статути; хартії, декларації або домовленості між міжнародними суб'єктами; пакти, як міжнародні угоди; резолюції, що є формою виявлення інтересів на конференціях, з'їздах та форумах тощо; двосторонні міжнародні договори;

2) національні нормативно-правові акти: Конституція України; кодекси; закони; підзаконні нормативно-правові акти.

Акти законодавства, які розробляються і приймаються суб'єктами управління у галузі закордонних справ у рамках здійснення правових форм управління, у залежності від кола питань, що регулюються ними, слід поділити на три групи:

- 1) яка визначає основні засади зовнішньої політики держави;
- 2) яка визначає систему органів державного управління у галузі закордонних справ;
- 3) яка визначає взаємовідносини України та інших держав та основні положення євроінтеграційного курсу України.

Основоположну частину правового фундаменту, на якому здійснюється державне управління закордонними справами, становлять міжнародно-правові норми та закони України.

Першорядне значення серед останніх має Конституція України від 28 червня 1996 р. Набрання Основним Законом чинності започаткувало створення принципово нових підходів до формування зовнішньо політично спрямованого законодавства.

На теперішній час положення Конституції визначають загальні засади зовнішньої політики України, створюють усі необхідні умови для ефективної нормотворчої діяльності у галузі управління закордонними справами України.

Окрім цього, положення ст.ст. 85, 92, 106, 107, 116, 119 Конституції України передбачають розподіл компетенції та повноважень між органами державної влади, що здійснюють управлінську діяльність у галузі закордонних справ (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство закордонних справ України), а також визначають їх функції, організаційні та правові засади діяльності.

Згідно зі ст. 18 Конституції України спрямованість зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення національних інтересів і безпеки держави шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства обумовлена загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Основну частину міжнародно-правового фундаменту управління закордонними справами становлять Статут Організації Об'єднаних Націй, Віденська конвенція про дипломатичні зносини, Віденська конвенція про консульські зносини, Віденська конвенція про право міжнародних договорів.

Віденська конвенція про дипломатичні зносини являє собою правову основу реалізації дипломатичних відносин (що виникають між державами) та визначає юридичні рамки, у межах яких дипломатичні представництва України здійснюють свою професійну діяльність.

Загалом Конвенція регламентує порядок встановлення дипломатичних стосунків, акредитації очільників дипломатичних представництв, розрізняє їх класифікацію за

класом, визначає дипломатичні привілеї та імунітети, встановлює підстави припинення повноважень голів дипломатичних установ, передбачає механізм інформування Міністерством закордонних справ держави перебування про призначення, прибуття і відбуття працівників представництв та членів їх сімей тощо.

Значення Віденської конвенції про консульські зносини полягає у сприянні реалізації управління закордонними справами через консульську діяльність, яка на теперішній час є надзвичайно важливою у площині відносин, спрямованих на зміцнення двосторонніх зв'язків між державами, відпрацюванні шляхів і методів встановлення та підтримання належних контактів між фізичними та юридичними особами держав.

Положення конвенції регулюють встановлення та укладення консульських відносин, припинення консульських функцій, охоплюють питання привілеїв та імунітетів консульських установ та їхніх працівників, правовий статус та діяльність консульських агентів тощо.

До наступного блоку міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють окремі питання представницької (зокрема, дипломатичної) діяльності слід віднести Конвенцію ООН про привілеї та імунітети ООН від 1946 р., Конвенцією про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН від 1947 р., Конвенцію про спеціальні місії від 1969 р., Віденську конвенцію про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру від 1975 р. Остання відіграє важливу роль у регулюванні діяльності представництв України при міжнародних організаціях, визначає їх функції, склад, чисельність персоналу, повноваження голови установи тощо.

Окрім вищезазначеного, Україна реалізує свою зовнішню політику, ґрунтуючись на загально визначених нормах Гельсінського заключного акта, Паризької хартії для Нової Європи та інших документів ОБСЄ.

Окрім міжнародних договорів, зовнішня політика України ґрунтується певною мірою на базі значної сукупності різноманітних загально визначених міжнародних звичаїв та звичаєво-правової практики.

Основу національного правового підґрунтя державного управління у галузі закордонних справ, слід констатувати, що його нормативну систему становлять нормативно-правові акти України. У своїй сукупності, останні, за загальним правилом, поділяють на закони та підзаконні правові акти. Дотримуючись цього принципу, доцільним буде розглянути спершу закони та кодифіковані акти.

Систему кодифікованих законодавчих актів, які мають правовий вплив на державну управлінську діяльність у галузі закордонних справ, становлять Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс торговельного мореплавства України та Митний кодекс України.

На окрему увагу серед законів, на основі яких здійснюється зовнішня політика, заслуговує Закон України «Про міжнародні договори України» від 26 червня 2004 р. Зазначений нормативно-правовий акт створює підґрунтя для реалізації державного управління у галузі закордонних справ через встановлений порядок укладення (від імені уповноважених органів виконавчої влади у межах їх компетенції, які, у свою чергу, чітко регламентуються нормами закону), виконання і припинення дії міжнародних договорів України.

Іншим законодавчим актом, що зробив вагомий внесок у нормативно-правову базу управління закордонними справами, є Закон України «Про дипломатичну службу» від від 07.07. 2018 р. Правовий акт є основним регулятором діяльності дипломатичної служби, визначає основи організації останньої, закріплює принципи, завдання, функції дипломатичної служби, підстави її припинення, регулює правовий статус працівників дипломатичних установ, регламентує їх матеріальний і соціально-побутовий стан, визначає порядок прийняття і проходження ними зазначеного типу служби.

Певну увагу привертає Закон України «Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України» від 05.12.2013 р. , «Про правовий статус іноземців та осіб без

громадянства» від 22.09.2011 р., «Про імміграцію» від 7.06.2001 р., «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» від 23.04.1999 р., Законі України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. (закріплює за консульськими установами та дипломатичними представництвами повноваження здійснення реєстрації актів цивільного стану громадян, що проживають за межами України), Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 р. (встановлює повноваження МЗС України та дипломатичних представництв щодо реалізації державної політики у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту).

Значною мірою підзаконна нормативна база державного управління закордонними справами побудована на правових актах Президента України. Так, згідно із ст. 106 Конституції України, Голова держави на основі законів України видає укази і розпорядження. Укази Президента України, на яких ґрунтується управлінська діяльність у зазначеній галузі, мають певну спрямованість, вирішують важливі питання зовнішньополітичної діяльності, регламентуючи окремі аспекти адміністрування закордонними справами (наприклад, Укази Президента України «Про Консульський статут України» від 2.04.1994 р., Укази «Про представництво України при Європейських співтовариствах» від 21.04.1997 р., «Про Місію України при НАТО» від 15.09.1998 р., «Про Положення про дипломатичного радника центрального органу виконавчої влади» від 31.12.2005 р., «Про культурно-інформаційний центр у складі закордонної дипломатичної установи України» від 20.02.2006 р., «Про деякі питання керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави» від 4.06.2008 р., «Про деякі питання представництва економічних інтересів за кордоном» від 8.04.2010 р., «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9.12.2010 р., «Про дипломатичний та службовий паспорти України» від 26.02.1998 р., «Про Перелік посад, приписаних до дипломатичних рангів України» від 26.03.2002 р., «Про Державний протокол та Церемоніал України» від 22.08.2002 р., «Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин» від 18.09.1996 р., «Про порядок здійснення зовнішніх зносин Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями» від 5.03.2002 р. та ін.).

Значну частину правового підґрунтя управління закордонними справами становлять постанови Кабінету Міністрів України, головне призначення яких полягає у конкретизації та доповненні законодавства. До найбільш головних актів Кабінету Міністрів слід віднести Постанови: «Про затвердження Положення про Представництво Міністерства закордонних справ України на території України» від 25.07.2002 р., «Про затвердження Порядку проведення конкурсу для прийняття на дипломатичну службу» від 16.11.2002 р., «Про затвердження Положення про кадровий резерв дипломатичної служби» від 24.02.2003 р., «Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України» від 12.07.2006 р. Іншим правовим актом, що видається Урядом, є розпорядження. Останні, проте, мають більш вузько спрямований характер та застосовуються з метою врегулювання окремих аспектів діяльності органу.

Міністерство закордонних справ, як структурний елемент Уряду, є свого роду «лідером» за кількістю виданих ним нормативно-правових актів у галузі управління закордонними справами, до яких, зокрема, належать Положення про почесних (нештатних) консульських посадових осіб іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими посадовими особами від 25.05.2007 р., Інструкція про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном від 4.06.2002 р., Положення про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх представництв, інших іноземних організацій від 13.01.2003 р. та ін.

Підсумовуючи все вищенаведене, необхідно зазначити, що правову основу управління закордонними справами формує значна кількість нормативно-правових актів.

Особливе місце займають норми Конституції України, які становлять фундамент законодавства та уможливають його розвиток і подальше удосконалення.

2. 4 Принципи, форми організації і методи роботи дипломатичної служби України

В сучасній науковій літературі склалися різноманітні підходи до визначення поняття дипломатичної служби. Звісно, найдоцільніше дати визначення дипломатичної служби, яке викладене в Законі України «Про дипломатичну службу». У Законі вказано, що дипломатична служба - це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності посадових осіб дипломатичної служби, пов'язаній з реалізацією зовнішньої політики України, захистом національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном.

Взагалі можна сказати, що явище дипломатичної служби являє собою таку форму професійної діяльності, яка направлена на захист та дотримання прав та свобод громадян України закордоном, здійснення захисту їх інтересів, і звісно, одною з найголовніших функцій дипломатичної служби є забезпечення безпеки держави та суспільства на світовому рівні.

Можна відмітити такі визначні принципи української дипломатичної служби: це, перш за все, служіння Українському народові, додержання прав та свобод людини, демократизм, гуманізм, відповідальність за виконання своїх службових обов'язків тощо.

Основними принципами дипломатичної служби є:

- патріотизм;
- відстоювання національних інтересів України;
- пріоритет прав та свобод людини і громадянина;
- демократизм і законність;
- гуманізм і соціальна справедливість;
- професіоналізм, компетентність, ініціативність;
- об'єктивність, чесність, порядність;
- належне виконання службових обов'язків і додержання трудової дисципліни;
- інші принципи, визначені Законом України «Про державну службу».

Критеріальні ознаки дипломатії:

- належність до сфери міжнародних відносин, сфери зовнішньої політики держави;
- застосування переговорів як основного інструмента облаштування мирними засобами міждержавних стосунків;
- наявність інституту державних службовців-дипломатів, які безпосередньо ведуть переговори і виконують всі інші функції, передбачені статутом дипломатичної служби кожної держави.

Форми дипломатичної діяльності держави:

- повсякденне представництво держави за кордоном, яке здійснюють її посольства та місії;
- участь представників держави в діяльності різних міжнародних організацій та установ; дипломатичні конференції, наради та семінари;
- дипломатичне листування;
- підготовка та укладання двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів та угод; висвітлення в пресі позиції уряду стосовно тих чи інших

зовнішньополітичних питань, публікація офіційної інформації про важливі міжнародні події, офіційне видання міжнародних актів та документів.

У 20-21ст. багатостороння дипломатія здійснювалась в рамках:

- міжнародних універсальних або регіональних організацій;
- конференцій і комісій, які скликаються або створюються для розв'язання проблем;

- багатосторонніх зустрічей на вищому рівні;

- в рамках діяльності посольств.

У другій половині ХХ ст. форми багатосторонньої дипломатії стали різноманітнішими.

Якщо в минулому вони зводилися переважно до переговорного процесу в рамках різних конгресів (наприклад, Вестфальський конгрес 1648 р., Карловицький конгрес 1698-1699 рр., Віденський конгрес 1814-1815 рр., Паризький 1856 р. і ін.), то сьогодні багатостороння дипломатія проводиться в рамках:

міжнародних універсальних (ООН) і регіональних (ОАЄ, ОБСЄ і ін.) організацій; конференцій, комісій і тому подібне, скликаних або створюваних для вирішення якої-небудь проблеми (наприклад, Паризька конференція щодо В'єтнаму, сумісна комісія з урегулювання конфлікту в Південно-західній Африці);

багатосторонніх зустрічей у верхах (наприклад, зустрічей семи, а після приєднання Росії - восьми провідних держав світу, зустрічі великої двадцятки чи Даоський форум); діяльності посольств (так, наприклад, американське посольство в Пекіні спільно з китайськими і японськими колегами направляє значну частину своїх зусиль на пошук вирішення проблем на Корейському півострові;

аналогічні дії здійснюються і в інших регіонах – у Латинській Америці, на Півдні Африки).

Багатостороння дипломатія і багатосторонні переговори породжують ряд нових моментів у дипломатичній практиці.

Так, збільшення кількості сторін при обговоренні проблеми веде до ускладнення загальної структури інтересів, можливості створення коаліцій, а також появи країни-лідера на переговорних форумах.

Крім того, на багатосторонніх переговорах виникає велика кількість організаційних, процедурних і технічних проблем, пов'язаних, наприклад, з узгодженням порядку денного, місця їх проведення, виробленням і ухваленням рішень, головуванням на форумах, розміщенням делегацій, наданням їм необхідних умов для роботи, забезпеченням копіювальною та іншою технікою, автотранспортом тощо.

Усе це, в свою чергу, сприяє бюрократизації переговорних процесів, особливо які ведуться в рамках міжнародних організацій.

Виникнення дедалі більшої кількості регіональних утворень, добровільне делегування їм частини свого суверенітету внаслідок процесів регіоналізації значно вплинули на розвиток дипломатії в кінці ХХ століття. Держави, інтегруючись в одне об'єднання, змушені вирішувати питання спільно через багатосторонню дипломатію, що значно звужує їх внутрішню компетенцію та поглиблює взаємозв'язок між ними. Розвиток засобів комунікації в ХХ ст. сильно вплинув на інформаційно-комунікативну функцію дипломатії.

На це ще в 50-ті роки звернув увагу Р. Нікольсон, зауваживши, що сьогодні міністр закордонних справ може підняти трубку телефону і зв'язатися одразу з багатьма послами.

Сучасний англійський дослідник Д. Данн відзначає, що виникнення таких засобів технічного зв'язку, як телефон, факсимільна, електронна пошта, відеозв'язок та інші, які були неможливі в минулих сторіччях, є чинниками значної інтенсифікації міждержавного діалогу.

У другій половині ХХ ст., дипломатія все більше потрапляє під контроль громадськості з огляду на низку причин: великі можливості засобів масової інформації,

необхідність ратифікації багатьох документів, і, нарешті, через те, що на міжнародну арену частіше почали виходити не державні структури, а різного роду рухи – етнічні, релігійні і ін., а також громадські організації й академічні кола, які займаються традиційними дипломатичними проблемами – пошуком згоди в конфліктних ситуаціях, наданням посередницьких послуг тощо.

Подібні явища, звичайно, були відомі й раніше, проте в другій половині ХХ в. їх діяльність набула досить масштабного характеру.

У результаті в кінці 70-х – початку 80-х рр. почав формуватися «другий напрям дипломатії» (Track Two Diplomacy) на відміну від її «першого напрямку», тобто офіційної дипломатії. Представниками другого напрямку в основному є дослідники, журналісти, дипломати у відставці.

Найбільшого розвитку він набув у США, хоча останніми роками багато європейських держав, зокрема Швеція, приділяють його розвитку дуже велику увагу, і в наші дні цей напрям відіграє значну роль у вирішенні міжнародних питань. Без сумнівів, сучасна модель дипломатії, що з'явилась завдяки державному суверенітету та системі рівноваги, сьогодні переживає етап глибокої кризи, виклик тектонічними зсувами, що зачепили основи дипломатії як такої.

Ми є свідками того, що Б. Хокінг назвав «дипломатія-каталізатор», а саме системи, заснованої на тісній співпраці між державною дипломатією і неурядовою дипломатією, що стає дедалі важливішою частиною в міжнародних відносинах.

Важливим є те, що інформаційна революція сприяє цьому процесу і пропонує нові гнучкі можливості для підтримання багатовекторних зв'язків, що переповнюють сучасний світ.

Починаючи з другої половини 20-го ст., поряд з використанням постійних посольств країни досить активно починають обмінюватися послами з особливих питань для ведення переговорів від імені глави держави, прем'єр-міністра або міністра закордонних справ.

Спеціальна місія є тимчасовим представництвом інтересів країни і направляє однією державою за умови взаємної згоди двох держав. Її завдання, які ставляться перед спеціальною місією порівняно з завданнями постійних дипломатичних представництв мають обмежений характер, чітко обмежену мету.

Питання для самоконтролю:

1. Наведіть визначення зовнішніх зносин.
2. Які основні принципи дипломатичної служби Вам відомі?
3. Перерахуйте критеріальні ознаки дипломатичної служби.
4. Які організаційні форми дипломатичної служби Ви знаєте?
5. Які національні правові акти становлять основу правового регулювання зовнішніх зносин в Україні?
6. Які міжнародні правові акти становлять основу правового регулювання зовнішніх зносин в Україні?
7. Охарактеризуйте організаційну систему зовнішніх зносин України.

Література: [1] С. 18-25; [2] С. 22-29; [3] С. 14-31; [5] С. 16-34; [7] С. 18-26;

ЛЕКЦІЯ 3. ВСТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН.

1. Міжнародно-правові підстави для встановлення дипломатичних відносин.
2. Процедура відкриття дипломатичного представництва.
3. Види дипломатичних представництв: посольства і місії.
4. Завершення дипломатичної місії.

3.1. Міжнародно-правові підстави для встановлення дипломатичних відносин

Головною ланкою закордонних органів зовнішніх зносин кожної держави є, як правило, їхні постійні дипломатичні представництва, акредитовані в інших державах, посольства та місії.

Проте створення таких постійно діючих органів зовнішніх зносин за кордоном є можливим лише за умови повної нормалізації та офіційно визнаної врегульованості у відносинах між заінтересованими державами, тобто за наявності дипломатичних відносин між ними.

Дипломатичні відносини в сучасному світі – це наріжний камінь всієї системи міждержавних відносин. Саме вони дають можливість у повному обсязі реалізувати міжнародну правосуб'єктність держави.

Звичайно, невизнання де-юре і пов'язана з цим відсутність нормальних дипломатичних відносин жодною мірою не принижують загальну вагу держави на міжнародній арені, оскільки кожна держава є суб'єктом міжнародного права насамперед в силу притаманного їй суверенітету.

Водночас при дослідженні процесів реалізації міжнародної правосуб'єктності неможна повністю ігнорувати роль визнання та наявності (або відсутності) нормальних дипломатичних відносин.

У будь-якому випадку, навіть у питаннях, здавалося б, неполітичного характеру, зв'язки і відносини між державами – економічні; культурні, спортивні тощо – неминуче ускладнюються за відсутності нормальних дипломатичних відносин.

Наголошуючи на важливості дипломатичних відносин між державами та необхідності підвищення у зв'язку з цим ефективності норм дипломатичного права, Генеральна Асамблея ООН у спеціальній резолюції з питання про дипломатичні привілеї та імунітети, ухваленій ще на XXII сесії в 1967 р., заявляла: «Генеральна Асамблея..., усвідомлюючи, що безперешкодне функціонування дипломатичних каналів по підтримці зв'язку та консультацій між урядами є необхідним для уникнення небезпечних непорозумінь та суперечностей... наполегливо закликає держави... вживати всіх необхідних заходів, що є обов'язковими для здійснення норм міжнародного права, які регулюють дипломатичні відносини» (Резолюція ГА ООН 2328/XXII від 18 грудня 1967 р.).

Дипломатичні відносини відрізняються від дипломатичних контактів ще й тим, що вони, по-перше, мають стабільний, довготривалий характер, а по-друге, вимагають наявності відповідних передумов, виконання яких є обов'язковим.

Найголовніша передумова – це визнання де-юре та взаємна згода держав на встановлення дипломатичних відносин.

Міжнародне визнання – це дипломатичний акт, який супроводжується відповідними правовими наслідками. Тільки в такому розумінні його можна вважати міжнародно-правовим інститутом. Причини цього акту практично завжди мають політичний характер. Весь цей процес, не зводиться лише до формального визнання, не є пересічним протокольним заходом як для держави, яка визнає, так і для держави, яку визнають. Акт визнання зачіпає сутність зовнішньої політики тієї чи іншої держави, відповідає її вищим національним інтересам. На цьому останньому моменті слід наголосити особливо. Річ у тім, що визнання – це відображення реальної необхідності конкретної держави встановити дипломатичні стосунки з іншою конкретною державою,

підтримувати з нею зв'язки на офіційній основі, оскільки визнання не є автоматичним обов'язком для держав світу, що неухильно поширюється на новоутворені країни.

В міжнародному праві немає конкретних норм, що зобов'язували б держави в усіх випадках визнавати новоутворені суб'єкти міжнародного права з усіма наслідками, що супроводжують цей процес.

Отже, коли йдеться про встановлення дипломатичних відносин, питання неодмінно пов'язується з повним міжнародно-правовим визнанням держав – визнанням де-юре.

Дійсно, це нерозривно пов'язані явища, оскільки найголовнішим юридичним наслідком визнання де-юре якраз і є можливість встановлення нормальних дипломатичних відносин. Не випадково ця форма визнання (де-юре) в науковій літературі та міжнародній практиці має іншу назву – «дипломатичне визнання».

Проте, наголосимо, що саме визнання не породжує автоматично дипломатичних відносин, воно лише створює всі необхідні передумови для їх встановлення. Ось чому між фактом визнання і фактом встановлення дипломатичних відносин може бути розрив у часі і нерідко досить суттєвий.

Проте, за будь-яких обставин головною умовою встановлення дипломатичних відносин між двома державами є їхня спільна згода на здійснення цього акту. Ця згода здійснюється в будь-якій сприятливій для обох сторін міжнародно-правовій формі (це може бути й договір, але здебільшого це обмін листами або нотами ідентичного змісту).

Слід зауважити, що Віденська конвенція про дипломатичні зносини оминає всі ці процедурні питання і містить лише одну чітко сформульовану норму: «Встановлення дипломатичних відносин між державами та заснування постійних дипломатичних представництв здійснюється за взаємною згодою» (ст. 2).

Розглядаючи питання про фактичне застосування дипломатичних представництв, слід мати на увазі, що тут можливі й такі варіанти, як існування на певному етапі представництва тільки однієї з сторін, що домовились про встановлення дипломатичних відносин, а також досягнення домовленості про виконання дипломатичних функцій послами, призначеними за сумісництвом. «Акредитуюча держава може, належним чином повідомивши відповідні держави перебування, акредитувати главу представництва або призначити будь-якого члена дипломатичного персоналу, зважаючи на обставини, в одну чи декілька держав, якщо не заявлено заперечень із боку будь-якої з держав перебування» (Віденська конвенція, ст. 5, п. 1). Такі випадки мають, як правило, перехідний характер. До них відносяться із новітньої дипломатичної практики групи зв'язку, а також відділи інтересів.

3.2 Процедура відкриття дипломатичного представництва

Встановлення дипломатичних відносин між державами і установами постійних дипломатичних представництв здійснюється за обоюсторонньою згодою.

Така згода, як правило, оформлюється в урочистій формі (спільне комюніке, договір про дружбу тощо).

Першим кроком до встановлення дипломатичних відносин, а відповідно і відкриття дипломатичного представництва є взаємне визнання держав.

Визнання держави можливе у двох формах: «де-факто», коли визнається сам факт існування держави і її уряду, і «де-юре», тобто визнання з усіма юридичними правами і привілеями в міжнародних відносинах.

Існує також зв'язок між встановленням дипломатичних відносин з державою і визнання цієї держави чи її уряду. Через те, що міжнародне право не містить поки що ніякої обов'язкової норми про визнання, то жодна держава не може бути зобов'язана прийняти представників іншої держави чи уряду, якому вона вправі відмовити у визнанні.

Беручи до уваги, що «жодна держава не зобов'язана підтримувати дипломатичні чи консульські відносини з іншими державами», у разі якщо вона встановлює такі відносини,

«то вона не може не визнавати витікаючи з них обов'язки, які кодифіковані у Віденських конвенціях 1961 та 1963 рр.» (Міжнародний Суд, постанова від 15 грудня 1979 року, по справі про дипломатичний і консульський персонал США в Тегерані).

Після підтвердження на референдумі 1 грудня 1991 р. Акту проголошення незалежності України, схваленого Верховною Радою України 24 серпня 1991 р., розпочався активний процес становлення України як суверенної, самостійної і незалежної держави, визнання її як суб'єкта міжнародних стосунків. Першими Україну визнали Канада і Польща – 2 грудня, Угорщина – 3 грудня, Латвія і Литва – 4 грудня, Аргентина, Болгарія, Болівія, Росія, Хорватія – 5 грудня. Загалом протягом грудня 1991 р. незалежність України визнали 66 держав світу.

Другим кроком є встановлення дипломатичних відносин, яке відбувається після відповідних переговорів, у формі обміну листами між главами держав або главами урядів, а інколи і міністрами закордонних справ з визначенням рангу дипломатичного представництва (посольство, місія) чи консульської установи.

Подальшим кроком є взаємне призначення дипломатичних представників (послів, посланників).

В дипломатичній практиці обов'язковим є запит про згоду (агреман) на призначення посла (посланника).

З цією метою уряду приймаючої держави повідомляються короткі дані про кандидата, включаючи прізвище та ім'я, рік народження, освітній рівень, сімейний стан, основні відомості про службу діяльність, які передаються у вигляді пам'ятки без будь-якого офіційного супроводжуючого листа і без реєстрації.

Як правило, приймаюча сторона протягом 2-3 тижнів після отримання пам'ятки має дати позитивну відповідь, причому, чим вищим є рівень дружніх стосунків між державами, тим швидше вирішується це питання.

Бувають, хоч і дуже рідко, випадки, коли приймаюча сторона не бажає бачити ту чи іншу конкретну особу в якості посла (посланника).

В такому разі протягом тривалого часу жодної відповіді не дається, що направляюча сторона має розуміти як відмову. У відповідь на такий недружній крок направляюча сторона, як правило, теж протягом певного часу залишає вакантною посаду посла, щоб тим самим виявити своє незадоволення відхиленням кандидатури, яка була заакцептована урядом направляючої сторони.

Агреман запитується тільки на персону посла (посланника), але деякі держави практикують запит і на призначення аташе з питань оборони.

На інших співробітників посольства не прийнято робити запити і отримувати згоду, хоч це і не гарантує від можливої відмови у видачі візи будь-кому з них, що і є фактичним відхиленням поданої кандидатури.

Оскільки в історії дипломатії відомі приклади призначення дипломатичних представників без погодження з країною перебування, що викликало напруження у стосунках між державами, то з метою уникнення цього в ст. 14 Віденської конвенції записано, що «акредитуюча держава повинна переконатися в тому, що держава перебування дала агреман на ту особу, яку вона планує акредитувати як главу представництва в цій державі».

Після отримання агреману видається указ глави держави про призначення посла з публікацією в офіційній газеті. Про це ж повідомляє і преса приймаючої сторони. Після цього посол отримує скріплені підписом глави держави вірчі грамоти і відбуває в країну призначення.

Зустрічає новоприбулого посла, як правило, начальник протокольного управління або його заступник та інші офіційні особи. Якщо здійснюється приїзд в країну, з якою тільки нещодавно встановлено відносини, посол по прибутті може зробити коротку заяву для ЗМІ про основні завдання, які поставлені перед ним урядом його держави стосовно розвитку відносин з державою перебування.

Відразу після прибуття до країни посол наносить візит начальнику (шефу) державного (дипломатичного) протоколу, який знайомить його з порядком акредитації в країні перебування.

Після цього посол вручає копії вірчих грамот міністру закордонних справ або його заступнику. В перші дні перебування в країні може бути нанесений візит дуайєну (старійшині) дипломатичного корпусу з метою представлення. До вручення вірчих грамот офіційні контакти з послом не практикуються, бо лише після вручення вірчих грамот посол юридично вступає в свої права.

Вручивши вірчі грамоти главі держави перебування, посол розсилає особисту ноту керівникам всіх посольств і місій, акредитованих в країні перебування, повідомляючи про вручення вірчих грамот і що він був би радий підтримувати офіційні контакти з ними. Слідом за цим розпочинається процес нанесення візитів офіційним особам держави – главам парламенту і уряду, міністру закордонних справ, його заступникам та керівникам відповідних підрозділів, іншим міністрам та офіційним особам держави.

Ці візити, як правило, є візитами ввічливості і не завжди носять протокольний характер (в залежності від загального рівня і характеру відносин з країною перебування або з країною, яку представляє глава дипломатичної установи), але дають можливість передати першочергову інформацію про свою країну і отримати певні відомості від співрозмовника.

Зазвичай, під час бесід сторони не торкаються складних, а тим більше неоднозначних (болючих) питань взаємних стосунків, а в умовах доброзичливості зав'язують лише попередні контакти.

Ці перші бесіди, як правило, дають лише попереднє уявлення про людей, з якими доведеться працювати в майбутньому, а також окреслюють найближче коло питань, з якими посольству доведеться мати справу.

Подібні попередні контакти відбуваються і серед інших співробітників посольства з колегами відповідного рівня МЗС країни перебування і дипломатичного корпусу.

Радники зустрічаються з радниками, секретарі з секретарями, військові аташе з військовими представниками. Після нього відбуваються реквізити послів та дипломатів з інших посольств. Посол може провести коктейль з нагоди початку своєї діяльності в країні.

Досвід свідчить, що двох-трьох місяців досить, щоб розібратися з реальною ситуацією в країні перебування і в подальшому плідно працювати з метою поглибленого вивчення різнобічних питань внутрішньополітичного та зовнішньополітичного життя країни.

Зміст цих перших візитів розглядається на нарадах апарату, відбувається обмін думками щодо проведених зустрічей і бесід, обговорюються найцікавіші їх моменти, що мають значення для роботи посольства, а також міжнародних відносин.

3.3 Види дипломатичних представництв: посольства і місії

Дипломатичне представництво – це орган зовнішніх зносин держави, що знаходиться за її межами на території іншої держави, для здійснення дипломатичних зносин із нею.

Існують два види дипломатичних представництв: посольства і місії.

Суттєвих розривів між посольствами і місіями немає, але вважається, що посольства – це представництва першого, вищого класу. Тому більшість держав, тому числі й Україна, віддають перевагу обміну дипломатичними представництвами на рівні посольств.

Діяльність сучасної дипломатичної та консульської служби в Україні регулюється відповідними нормативними актами міжнародного права, перш за все Віденськими конвенціями про дипломатичні (1961 р.) та консульські (1963 р.) зносини, Конвенцією про

спеціальні місії (1969 р.), Віденською конвенцією про представництво держав в їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру (1975 рік)²⁸ тощо.

А також актами українського законодавства: Законом України «Про дипломатичну службу», Указом Президента України «Про Консульський статут України», Указом Президента України «Про Положення про нештатних (почесних) консулів України», Розпорядженням Президента України «Про затвердження Положення про дипломатичне представництво України за кордоном», Указом Президента України «Про Положення про Міністерство закордонних справ України», Законом України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики». Указом Президента України «Про Положення про державний протокол та церемоніал України», Указом Президента України «Про дипломатичний та службовий паспорти України», Указом Президента України «Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні», Наказом Міністра закордонних справ України «Про затвердження Положення про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх представництв, інших іноземних організацій», Указом Президента України «Про день працівників дипломатичної служби».

Класичне міжнародне право визнає за суверенними державами «право посольства», яке має два аспекти.

По-перше, це – активне право посольства, тобто право направляти дипломатичних представників в іноземні держави.

Оскільки такі представники мають бути акредитовані в державі перебування, держави що їх направляють називають «акредитуючими».

По-друге, це – пасивне право посольства, тобто право приймати дипломатичних представників іноземних держав. Держава, що приймає акредитованих в ньому представників, називається «державою перебування».

З іншої сторони держави приймають участь у діяльності міжнародних організацій через постійні чи спеціальні дипломатичні місії. В свою чергу і міжнародні організації можуть бути представлені в державі.

Право посольства традиційно визнається і за Папським престолом, глав представництв якого називають нунціями чи інтернунціями.

Таким чином, право дипломатичних відносин є одним з найстаріших і твердо закоренілих засад міжнародного права.

Регульовані правом дипломатичних відносин питання можна розділити на три основні групи:

- Встановлення і припинення дипломатичних відносин;
- Порядок підтримки дипломатичних відносин;
- Дипломатичні привілеї та імунітети.

3. 4 Завершення дипломатичної місії

Припинення діяльності дипломатичних представництв у цілому як органів держави за кордоном може відбуватися в таких випадках:

- коли дипломатичні відносини між даними державами розірвано і тимчасово припинено;
- коли між ними виник стан війни;
- коли в акредитуючій державі або країні перебування відбуваються докорінні соціально-економічні та політичні зміни і нове державоутворення не висловлює наміру продовжувати дипломатичні відносини;
- коли одна із двох держав, що підтримують між собою дипломатичні відносини, перестає існувати як суб'єкт міжнародного права і, об'єднуючись з іншою, утворює новий суб'єкт міжнародного права.

Розірвання дипломатичних відносин, як і їх встановлення, є актом держави, яке має вираження в прийнятті нею одностороннього рішення про закриття своєї дипломатичної

місії, що призводить, у відповідності з принципом взаємності, до прийняття аналогічного рішення державою-партнером.

Розрив відносин виникає автоматично у випадку війни між двома державами. Розрив відносин може бути також в результаті колективних дій, які носять характер санкцій у відношенні держав, що не виконують свої міжнародні зобов'язання.

Сучасна практика підтверджує символічний характер розірвання дипломатичних відносин, але при цьому виражає нахил до більш гнучкого використання цього методу, що передбачає менш жорсткі наслідки з правової та економічної точки зору.

Щодо питання припинення функцій дипломатичних агентів, то Віденська конвенція в ст. 43 передбачає, що це може мати місце в таких випадках:

- після повідомлення акредитуючою державою держави перебування про те, що функції дипломатичного агента припинено» (переведення на іншу роботу, через хворобу або в зв'язку з виходом у відставку);
- після повідомлення державою перебування акредитуючої держави, що згідно з п. 2 ст. 9 вона відмовляється визнавати дипломатичного агента співробітником представництва».

Фактично у ст. 9 (п. 2) Віденської конвенції передбачена правова можливість оголосити того чи іншого дипломатичного агента «персоною нон грата».

В п. 1 згаданої статті тлумачиться поняття «*persona non grata*»: «Держава перебування може в будь-який час, не будучи зобов'язана мотивувати своє рішення, повідомити акредитуючу державу, що глава представництва або будь-хто із членів дипломатичного персоналу представництва є *persona non grata* або що будь-який інший член персоналу представництва є неприйнятним.

У такому разі акредитуюча держава повинна відповідно відкликати дану особу або припинити її функції в представництві. Ту або іншу особу може бути оголошено *persona non grata* або непринятною до прибуття на територію держави перебування».

Причини оголошення «*persona non grata*» або особою «непринятною» можуть бути різними. Проте всі вони зводяться, як правило, до одного ряду.

Це – неповага до законів та звичаїв країни перебування, втручання в її внутрішні справи, зловживання дипломатичними привілеями та імунітетами, заяви, які розцінюються як нетактовні або образливі щодо країни перебування тощо.

Все це, звичайно, кваліфікується як «діяльність, несумісна із статусом дипломатичного агента», наслідком чого і є вимога до акредитуючої держави відкликати даного дипломата і припинити його функції в представництві.

З юридичної точки зору оголошення того чи іншого співробітника дипломатичного персоналу або навіть глави представництва «*persona non grata*» не веде автоматично до припинення діяльності самих дипломатичних представництв, оскільки воно, по своїй суті, має чисто персональний характер.

Проте на практиці це нерідко призводить до ускладнення відносин між відповідними країнами, зокрема, до відкликання, як адекватного заходу, частини персоналу представництва або його глави.

Крім уже згаданих вище підстав для припинення діяльності дипломатичних агентів, існує ще ціла низка причин умовно об'єктивного характеру.

Так, особиста місія автоматично припиняється у зв'язку із смертю самого посла або глави держави, який направив чи прийняв посла у країнах з монархічною формою правління.

В таких випадках для поновлення місії вважається необхідним вручити нові вірчі грамоти – або новим послам, або новому главі держави перебування.

І навпаки, у країнах з республіканською формою правління смерть президента або закінчення терміну його діяльності на цьому посту як в акредитуючій державі, так і країні перебування не викликає необхідності вручення нових вірчих грамот діючими послами,

їхня особиста місія може продовжуватися, якщо тільки новий глава держави не прийме рішення про заміну послів за кордоном у зв'язку з приходом до влади нової адміністрації.

Питання для самоконтролю:

1. Які правові наслідки має процедура міжнародного визнання?
2. Опишіть процедуру відкриття дипломатичного представництва.
3. Наведіть визначення дипломатичного представництва.
4. Перерахуйте підстави припинення діяльності дипломатичного представництва.
5. Перерахуйте правові підстави оголошення представника дипломатичного представництва «*persona non grata*».

Література: [1] С. 18-25; [2] С. 22-29; [3] С. 14-31; [5] С. 16-34; [7] С. 18-26;)

ЛЕКЦІЯ 4. ДИПЛОМАТИЧНІ ПРЕДСТАВНИЦТВА: СТРУКТУРА, ПЕРСОНАЛ, ФУНКЦІЇ

1. Завдання, структура та методи роботи дипломатичних представництв.
2. Традиційні функції дипломатичних представництв.
3. Категоризація персоналу дипломатичних представництв. Дипломатичні класи та ранги.

4.1 Завдання, структура та методи роботи дипломатичних представництв

Одне з першочергових завдань при формуванні посольства або місії – укомплектування їх персоналом.

При усіх відмінностях у структурі та організації роботи посольств і місій окремих країн, обумовлених різними геополітичними параметрами, формами державного правління та іншими факторами, кожне дипломатичне представництво складається з трьох категорій співробітників (глава представництва має особливу позицію): дипломатичний персонал; адміністративно-технічні працівники; персонал.

Окремо виділяються так звані «приватні домашні працівники», тобто особи, які виконують певну роботу на умовах договору найму у співробітників представництва і які не є службовцями акредитуючої держави.

Сучасне дипломатичне право чітко визначає правовий статус, дипломатичні привілеї і імунітети кожної із зазначених категорій осіб, які працюють у посольствах чи місіях.

Голова дипломатичного представництва (посол, посланник, повірений у справах) є вищим офіційно акредитованим представником держави у країні перебування. Він відповідає за діяльність дипломатичного представництва та його персоналу, а також здійснює загальне політичне керівництво і контроль за діяльністю усіх інших організацій і осіб своєї держави, що знаходяться на території країни акредитації.

Оскільки посол не є звичайним адміністратором, який очолює державну установу, а є особою, яка відповідає за дотримання загальнополітичного курсу своєї країни щодо країни перебування, він особливо потребує надійного, висококваліфікованого апарату – членів персоналу представництва.

Посол (посланник) у всій діяльності очолюваного ним представництва спирається насамперед на своїх найближчих співробітників – членів дипломатичного персоналу. Вони, як і сам посол, мають представницький характер, тобто уповноважені виступати з питань, що входять у їх компетенцію, від імені акредитуючої держави.

Практично це реалізується у виконанні всім дипломатичним персоналом посольства чи місії функцій, передбачених ст. 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р.: «1. Функції дипломатичного представництва полягають, зокрема:

- а) у представництві акредитуючої держави у державі перебування;
- б) у захисті у державі перебування інтересів акредитуючої держави та її громадян у межах, що допускаються міжнародним правом;
- в) у веденні переговорів з урядом держави перебування;
- г) у з'ясуванні всіма законними засобами умов і подій у державі перебування та повідомленні про них уряду акредитуючої держави;
- д) у заохоченні дружніх відносин між акредитуючою державою і державою перебування і у розвитку їх взаємовідносин у галузі економіки, культури і науки;

2. Ніщо у цій Конвенції не повинно трактуватися як таке, що перешкоджає виконанню дипломатичним представництвом консульських функцій».

Крім цієї головної риси – представницького характеру – дипломатичний персонал посольств і місій має ще цілий ряд відмінних ознак. Так, його членами завжди є особи, які перебувають на дипломатичній службі відповідної держави: кадрові, або професійні,

дипломати у класичній термінології «кар'єрні дипломати») або особи, які перейшли на дипломатичну службу у порядку нового призначення або поповнення.

Проте, у будь-якому випадку, як це передбачено ст. 1 Віденської конвенції, «членами дипломатичного персоналу є члени персоналу представництва, які мають дипломатичний ранг».

Усередині дипломатичного представництва існує певний розподіл обов'язків, а саме представництво складається з відповідних відділів. Так, майже в кожному посольстві обов'язково існують два відділи: консульський і відділ преси. Консульський відділ, за відсутності окремого консульства як такого, виконує його функції усередині посольства з дещо меншими правами.

Завідувач консульським відділом посольства в країні перебування має вужчі права, ніж генеральний консул, консул і віце-консул, які очолюють самостійні консульські установи, і, на відміну від них, не отримує ні консульського патенту від своєї держави, ні екзекватури від Міністерства закордонних справ країни перебування.

Завідувач консульським відділом, крім того, діє не від імені свого уряду, вірніше за МЗС, а лише від імені посольства, виконуючи ті або інші консульські функції в рамках діяльності посольства.

Відділ преси (або інформації) посольства веде щоденне спостереження за пресою країни перебування, підтримує зв'язок із ЗМІ, отримує інформацію від кореспондентів, теле- і радіожурналістів, які, як правило, є досить інформованими громадянами своєї країни, знайомить місцеву пресу з головними подіями, що відбуваються в акредитуєчій державі.

У великих посольствах є відділи науки і техніки, в яких працюють радники по науці і техніці, а також закріплені за відділом дипломатичні співробітники.

З метою детального вивчення внутрішньої і зовнішньої політики країни перебування в посольстві, як правило, створюється група дипломатичних співробітників, яку очолює радник посольства.

Нарешті, одна – дві особи відповідають за організацію протокольних заходів (візити, прийоми, підтримка зв'язків з МЗС з протокольних питань). На цій ділянці необхідне дотримання певної системи, однотипності для того, щоб прийоми влаштовувалися в певному порядку, а також щоб уникнути будь-яких непорозумінь. Цими питаннями займається один з секретарів посольства, який добре знає існуючі протокольні правила і порядки країни перебування, стежить за їх дотриманням, а також здійснює організаційну роботу з підготовки всіляких протокольних заходів.

У кожному посольстві є також адміністративно-господарський відділ на чолі із завідувачим господарством. Як правило, хтось з секретарів посольства, або просто радник, займається всіма адміністративно-господарськими справами, оскільки на цій ділянці завжди виникає безліч питань (укладання договорів з ремонту приміщень, доставка купленого товару тощо). Це вимагає присутності дипломатичного співробітника, тому що доводиться мати справу з офіційними установами країни перебування і звертатися в більшості випадків до її МЗС.

Схематично структура посольства виглядає так:

- група з питань зовнішньої політики;
- група з питань внутрішньої політики;
- група з питань економіки;
- відділ преси;
- консульський відділ;
- адміністративно-господарська група;
- секретаріат посла.

Групами з питань зовнішньої політики, внутрішньої політики і економіки керує радник-посланник посольства.

Друга категорія співробітників дипломатичного представництва – члени адміністративно-технічного персоналу. Їх роль в дипломатичному представництві також чітко регламентується Віденською конвенцією, згідно з якою «членами адміністративно-технічного персоналу є члени персоналу представництва, що здійснюють адміністративно-технічне обслуговування представництва».

За своїм службовим і, відповідно, правовим статусом вони відрізняються від співробітників першої категорії, проте сучасне міжнародне право і національне законодавство низки країн роблять значні кроки по наближенню їх статусу, у тому числі привілеїв і імунітету, до статусу дипломатичних агентів.

До категорії адміністративно-технічного персоналу відносять референтів-перекладачів, технічних секретарів, стенографістів, бухгалтерських працівників, шифрувальників і інший канцелярський персонал.

Всі ці співробітники не мають дипломатичних паспортів і рангів, проте в закордонне відрядження їх направляє Міністерство закордонних справ і їм видається службовий паспорт (по суті щось середнє між дипломатичним і громадянським паспортом).

I, нарешті, третя категорія – члени обслуговуючого персоналу дипломатичного представництва (прибиральниці, ліфтери, водії, садівники, вахтери тощо).

До них відносяться, як вже наголошувалося, і особи, що не входять до складу персоналу представництва, які працюють за договором найму у самих співробітників посольства або місії (домробітниця, доглядальниця тощо).

У Віденській конвенції про них сказано: «Членами обслуговуючого персоналу є члени персоналу представництва, що виконують обов'язки з обслуговування представництва».

«Приватний домашній працівник» – особа, що виконує обов'язки домашнього працівника у співробітника представництва і не є такою, що служить державі, що представляється. Обидві ці групи осіб комплектуються в основному з числа громадян країни перебування, тоді як перші дві категорії – це, як правило, громадяни акредитуючої держави.

Ст. 8 Віденської конвенції свідчить:

« 1. Члени дипломатичного персоналу представництва в принципі мають бути громадянами держави, що представляється;

2. Члени дипломатичного персоналу представництва не можуть призначатися з числа осіб, що є громадянами держави перебування, інакше як з відома цієї держави, причому ця згода може бути у будь-який час анульована».

Слід зауважити, що передбачене Конвенцією розділення персоналу дипломатичного представництва на три вищезазначені категорії на практиці інколи має умовний характер. Віднесення конкретних співробітників до тієї або іншої категорії є винятковою компетенцією акредитуючої держави і не регулюється нормами міжнародного права. Позиції ж акредитуючої держави з цього питання інколи суперечать позиціям країни перебування.

Критерії розподілу дипломатичного персоналу за категоріями також бувають досить «розмитими». Так, священнослужителі представництва мають дипломатичний статус, тоді як функції священника не мають жодного відношення як за своїм змістом, так і формою до дипломатичної діяльності.

Офіцерові безпеки, як правило, надається статус дипломата, а співробітники служби охорони відносяться до адміністративно-технічного або навіть до обслуговуючого персоналу.

Невизначеність практики з розподілу дипломатичного персоналу за категоріями наочно підтверджується таким прикладом. До 1978 р. Держдепартамент США погоджувався визнавати кур'єрів, посильних і співробітників охорони іноземних дипломатичних представств, акредитованих в США, лише як обслуговуючий персонал.

У період з 1978 по 1981 р. Держдепартамент розглядав вказаних осіб як адміністративно-технічний персонал, а з 1981 р. знов лише як обслуговуючий персонал.

Така нечіткість в розмежуванні категорій персоналу дипломатичного представництва пояснюється необхідністю забезпечення режиму надійної безпеки в представництві. Акредитуючі держави, призначаючи конкретних співробітників, можуть бути не зацікавлені в офіційному визначенні їх функціональних обов'язків. На практиці це приводить до того, що акредитуючі держави, призначаючи співробітників у дипломатичні представництва, не вказують, на які посади вони призначаються, а інколи навіть не уточнюють, до якої категорії належить той або інший співробітник.

Новим явищем у дипломатичній практиці двох останніх десятиліть є організація дипломатичними представництвами власної (внутрішньої) охорони.

Активізація діяльності національних і міжнародних терористичних організацій, зокрема випадки захоплення посольств терористами, викрадення дипломатів з метою використання їх як заручників, вбивства останніх стали головними причинами створення багатьма державами внутрішньої охорони в дипломатичних представництвах.

Сьогодні внутрішня охорона створена в дипломатичних представництвах переважної більшості держав сучасної світової спільноти.

За останні п'ять-сім років визначилася тенденція до різкого посилення акредитуючими державами режиму безпеки в дипломатичних представництвах, збільшення кількості співробітників внутрішньої охорони.

Загальне керівництво співробітниками внутрішньої охорони здійснюють, як правило, офіцери безпеки дипломатичних представництв. Внутрішня охорона в основному оснащена легкою вогнепальною зброєю, а в деяких країнах має навіть важке озброєння.

Діючими міжнародно-правовими договірними нормами питання про організацію і статус внутрішньої охорони в дипломатичному представництві прямо не регулюється хоча б тому, що створення внутрішньої охорони – порівняно нове явище в сучасній дипломатичній практиці.

За міжнародною традицією, дипломатичні представництва можуть організувати внутрішнє життя на свій розсуд, за традиціями і звичаями своєї країни.

Посилаючись на цей привілей, можна пояснити і допустити легальне створення внутрішньої охорони в дипломатичних представництвах за умови, звичайно, що її організація і діяльність буде пов'язана виключно з внутрішніми справами представництва. Здійснення будь-яких охоронних функцій, що виходять за рамки організації внутрішнього життя представництва, є не чим іншим, як втручанням у внутрішні справи країни перебування.

Адже саме на ній, згідно зі ст. 22, п. 2 Віденської конвенції «... лежить спеціальний обов'язок вживати всіх належних заходів для захисту приміщень представництва від всякого вторгнення або нанесення збитку і для запобігання всякому порушенню спокою представництва або образи його гідності». Саме тому посилення на згаданий привілей дає можливість лише в загальному вигляді обґрунтувати правомірність існування внутрішньої охорони і визначити сферу її діяльності.

Узагальнення і осмислення існуючої практики держав з цього питання показує, що вона відповідає вимогам (постійність, одноманітність, спільність, тривалість), визнаним у міжнародному праві необхідними і достатніми для виникнення звичайної норми, і, таким чином, очевидно, можна констатувати виникнення нового міжнародного звичаю, що допускає організацію внутрішньої охорони в дипломатичних представництвах.

Взагалі в сучасній дипломатичній практиці за останні два-три десятиліття спостерігається тенденція до збільшення кількості співробітників, що працюють у посольствах, консульствах та інших офіційних представництвах держав за кордоном. Пояснюється це політичною інтернаціоналізацією суспільно-політичних, науково-технічних і соціально-економічних процесів, що відбуваються на планеті в кінці XX – на початку XXI ст.

Глобалізація міжнародних проблем сучасності, таких як охорона довкілля, вирішення загальних для цілих регіонів і континентів питань у галузі енергетики, транспорту, сучасних засобів зв'язку, дослідження і освоєння Світового океану, космосу, інтенсифікація сільського господарства, запобігання і боротьба з масовими захворюваннями тощо – все це неминуче відбивається на діяльності міжнародної дипломатії, внаслідок чого сучасні посольства стають центрами не лише політичної активності, але і співпраці між державами у вказаних вище сферах.

За цих умов дипломатичні представництва найбільших країн перетворюються на багатопрофільні зовнішньополітичні установи, що об'єднують під одним дахом представників різних професій, спеціальностей, наукових напрямів. Що стосується конкретної кількості членів дипломатичного персоналу в тому або іншому представництві, то це питання також регламентується Віденською конвенцією.

У ст. 11 наголошується: «1. За відсутності конкретної угоди про чисельність персоналу представництва держава перебування може запропонувати, щоб чисельність персоналу представництва залишалася в межах, які вона вважає розумними і нормальними, враховуючи обставини і умови, що існують у державі перебування, і потреби даного представництва».

А в «Положенні про дипломатичне представництво України за кордоном», затвердженому розпорядженням Президента України від 22 жовтня 1992 р., наголошується, що «діяльність дипломатичних представництв ґрунтується на положеннях Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. ... і при необхідності кількісний склад персоналу дипломатичного представництва України в іноземній державі встановлюється двосторонньою угодою України з цією державою».

Від імені дипломатичного корпусу в цілому в усіх випадках церемоніального характеру виступає його глава – дуайен (старшина, або старійшина, дипломатичного корпусу).

Згідно з практикою, що склалася, у переважній більшості випадків дуайеном автоматично є старший за класом і перший за часом свого перебування в приймаючій країні глава одного з акредитованих у ній дипломатичних представництв.

Віденська конвенція передбачає, що старшинство глав представництв у межах відповідного класу, яке дає можливість зайняти пост дуайена дипломатичного корпусу, визначається датою і часом їх вступу на посаду, тобто або з моменту вручення вірчих грамот, або з моменту повідомлення про прибуття і вручення завірених копій вірчих грамот міністрові закордонних справ країни перебування.

«Старшинство глав представництв відповідного класу визначається датою і часом їх вступу до виконання своїх функцій згідно із статтею 13» (Віденська конвенція). Що ж до питання старшинства членів дипломатичного персоналу усередині представництва, то воно регулюється ст.17 Віденської конвенції: «Старшинство членів дипломатичного персоналу представництва повідомляється главою

представництва міністерству закордонних справ або іншому міністерству, відносно якого є домовленість».

У деяких країнах, за традицією, незалежно від дати вступу на посаду дуайеном стає Апостольський нунцій Його Святості Папи Римського, акредитований при главі держави. Така практика існує, наприклад, у Королівстві Іспанія та в деяких інших католицьких країнах.

У цьому випадку заступником дуайена або віце-дуайеном стає глава дипломатичного представництва, який раніше за інших вручив вірчі грамоти главі держави.

Дипломати працюють в оточенні інших дипломатів і тісно пов'язані один з одним. Існування дипломатичного корпусу дуже важливе для всіх дипломатів. Дипломатичний корпус не є інститутом, заснованим на якій-небудь нормі міжнародного права, він не є також політичним об'єднанням чи організацією, яка є юридичною особою.

У деяких країнах існують дипломатичні клуби іноземних дипломатів. Міністерства закордонних справ ведуть велику роботу серед членів дипломатичного корпусу, влаштовують кіноперегляди та інші заходи. Членів дипкорпусу представляють прибулим у країну перебування іноземним монархам або керівникам держав. Але найголовніше – дипломатичний корпус існує, працює, об'єднує дипломатів різних країн.

У науковій літературі з питань міжнародного права, дипломатичної і консульської служби поняття «дипломатичний корпус» уживається як у широкому, так і у вузькому сенсі. Так, у вузькому сенсі дипломатичний корпус – це сукупність глав іноземних дипломатичних представництв, акредитованих у країні перебування.

У широкому ж сенсі слова мається на увазі, що дипломатичний корпус складається не лише з глав представництв, але і дипломатичного персоналу всіх іноземних посольств і місій, акредитованих у столиці країни перебування.

Крім того, до дипломатичного корпусу відносять, як правило, і членів сімей дипломатичних агентів (дружини останніх, їх неповнолітні діти, дорослі, але незаміжні дочки, а інколи і батьки дипломата також мають дипломатичні картки і включаються в списки членів дипломатичного корпусу).

Загальноприйнятою міжнародною практикою є видання міністерствами закордонних справ списків дипломатичного корпусу, які регулярно оновлюються. Зазвичай у списках міститься інформація про глав дипломатичних представництв, акредитованих у країні, їх ранги, дати вручення вірчих грамот, сімейний стан (інформація про дружину). У списках може також міститися інформація про дипломатів нижчого рівня.

В Україні Міністерство закордонних справ публікує інформацію про іноземних дипломатів, акредитованих у нашій державі на своєму веб-сайті. МЗС України, Дипломатична академія при МЗС України, Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв видають науковий щорічник «Україна дипломатична», який містить інформацію про глав дипломатичних представництв, їх біографічні довідки, а також наукові публікації відомих вчених, дипломатів, державних службовців з актуальних питань міжнародних відносин, зовнішньої політики, історії дипломатичної та консульської служби України тощо.

4.2 Традиційні функції дипломатичних представництв

Функції дипломатичного представництва України включають:

- 1) представництво України в державі перебування та підтримання з цією державою офіційних відносин;
- 2) захист інтересів України, прав та інтересів її громадян та юридичних осіб у державі перебування;
- 3) ведення переговорів з урядом держави перебування;
- 4) з'ясування всіма законними засобами становища і подій у державі перебування та інформування про них відповідних органів України;
- 5) поширення в державі перебування інформації про становище в Україні і події міжнародного життя;
- 6) заохочення дружніх відносин між Україною і державою перебування та розвиток їхнього співробітництва в галузі економіки, культури і науки».

Функцію представництва, очевидно, можна вважати основною для кожного посольства чи місії; саме в ній зосереджується все те, заради чого вони створюються за кордоном. Посольства чи місії саме і здійснюють діяльність дипломатичного представництва за дорученням своєї держави та від її імені з усіх питань офіційних відносин з країною перебування.

Далі йде **функція дипломатичного захисту**. Вона передбачає захист прав і законних інтересів акредитуючої держави, її громадян та юридичних осіб, що перебувають на території країни акредитації посольства.

Дипломатичний захист здійснюється, насамперед, у тому, що посольство надає консультації своїм громадянам з усіх питань, що стосуються їхнього перебування в даній країні, робить різноманітні запити з приводу захисту інтересів своєї держави та її громадян, а в необхідних випадках – протести та подання органам влади країни перебування.

В наш час захист прав та інтересів громадян, що перебувають (чи мають справи) за кордоном, практично здійснюється на 99 відсотків консульськими відділами посольств або самостійними консульськими установами конкретної держави, і лише в особливо серйозних та політичне вагомих випадках відповідні кроки здійснюються від імені дипломатичного представництва в цілому.

По-перше, при здійсненні функцій дипломатичного захисту неприпустимо вдаватися до будь-яких кроків, які можна було б розцінювати як спробу втручання у внутрішні справи країни перебування.

По-друге, перш ніж застосовувати всі передбачені засоби дипломатичного захисту, посольство має переконатися в тому, що громадянам чи юридичним особам його держави відмовлено в судовій чи іншій формі захисту згідно з чинним законодавством країни перебування, або всі засоби, передбачені цим законодавством для відновлення порушених прав, уже вичерпано, і це не дало бажаних результатів.

По-третє, дипломатичний захист може надаватись посольством тільки фізичним та юридичним особам акредитуючої держави. Апатриди та біпатриди (тобто особи без громадянства взагалі, або особи, які є громадянами двох і більше країн одночасно), а також громадяни і установи іноземної держави, як правило, не можуть розраховувати на заступництво чи сприяння іншого посольства, якщо це не викликано крайньою необхідністю і не є предметом спеціальної домовленості.

Наступною функцією посольств та місій, яка, безперечно, найтісніше пов'язана з ідеєю дипломатії, є **функція ведення переговорів** з урядом країни перебування.

При цьому під веденням переговорів слід розуміти як звичайні робочі контакти посольства з міністерством закордонних справ країни перебування, під час яких обговорюються ті чи інші поточні питання взаємостосунків між двома країнами, так і власне переговори, метою яких є підписання відповідного двостороннього міжнародного договору.

В першому випадку переговори веде, як правило, не сам посол, а за його дорученням відповідні співробітники з числа дипломатичного персоналу представництва. Власне переговори веде посол особисто, причому для їх ведення та прийняття тексту двостороннього договору, що є головним результатом таких переговорів (включаючи парафування договору), від посла не вимагається спеціальних повноважень – він має на це право в силу самого факту акредитації як посла в країні перебування.

Проте для підписання договору, якщо це доручено зробити послу, необхідні належним чином оформлені повноваження. Особливого значення в наш час набув такий вид дипломатії, як переговори на найвищому рівні (summit). Ці переговори можуть бути найбільш ефективним засобом для вирішення найскладніших питань міжнародного життя.

І, нарешті, надзвичайно зросла за останні десятиріччя роль **інформаційної функції** дипломатичних представництв.

Посольства та місії завжди були важливими та надійними джерелами інформації про найрізноманітніші аспекти життя країни перебування. Необхідно підкреслити, що добування такої інформації має здійснюватись лише законними засобами відповідно до норм міжнародного права. Звичайно, без сприяння з боку країни перебування дипломатичним представництвам здійснювати цю функцію було б неможливо.

4.3 Категоризація персоналу дипломатичних представництв. Дипломатичні класи та ранги

Дипломатичний ранг – це особистий ранг дипломата, який присвоюється йому відповідно до існуючих у кожній країні законами і правилами проходження дипломатичної служби. Цей ранг зберігається незалежно від того, яку посаду займає дипломат у той чи інший момент.

Слід зауважити, що ранг і посада дипломата іноді збігаються (наприклад, Надзвичайний і Повноважний Посол – ранг та посада), проте далеко не завжди.

Для порівняння можна послатися на практику військових відомств, коли командиром полку є підполковник, а генеральську посаду обіймає полковник.

Треба також чітко розрізнити такі поняття, як «класи» і «ранги» «дипломатичних агентів». До речі, відповідно до Віденської конвенції «дипломатичний агент» – це глава представництва або член дипломатичного персоналу представництва (ст. 1, п. «е»).

Для визначення поняття «дипломатичні класи» користуються нормами міжнародного права, зокрема, ст. 14 Віденської конвенції. Вона чітко регламентує встановлений у сучасній практиці поділ глав дипломатичних представництв на три класи: «а) клас послів і нунціїв, які акредитуються при главах держав, та інших глав представництв еквівалентного рангу; б) клас посланників та інтернунції, які акредитуються при главах держав; с) клас повірених у справах, які акредитуються при міністрах закордонних справ; Інакше як щодо старшинства та етикету не повинно проводитися ніякого розрізнення між главами представництв унаслідок їх приналежності до того чи іншого класу».

Дипломатичні ранги, як уже зазначалося, вводяться внутрішнім правом кожної країни і передбачаються для усіх посадових осіб, які працюють як у центральному апараті МЗС цієї країни, так і в її закордонних дипломатичних представництвах.

Так, відповідно до Закону України «Про дипломатичну службу України», «дипломатичним працівникам присвоюються такі дипломатичні ранги України: аташе; третій секретар; другий секретар другого класу; другий секретар першого класу; перший секретар другого класу; перший секретар першого класу; радник другого класу; радник першого класу; Надзвичайний і Повноважний Посланник другого класу Надзвичайний і Повноважний Посланник першого класу; Надзвичайний і Повноважний Посол.

Дипломатичні ранги Надзвичайного і Повноважного Посла, Надзвичайного і Повноважного Посланника першого класу, Надзвичайного і Повноважного Посланника другого класу присвоюються Президентом України за поданням Міністра закордонних справ України.

Інші дипломатичні ранги присвоюються Міністром закордонних справ України на підставі рекомендації атестаційної комісії Міністерства закордонних справ України. Очолуваний послом дипломатичний персонал українських посольств з особливо важливих напрямків дипломатичної діяльності може мати у своєму складі у порядку старшинства таких дипломатичних співробітників: радників-посланників, радників, торгового представника, військового, військово-морського і військово-повітряного аташе, перших секретарів, заступників торгпреда, других секретарів, третіх секретарів, аташе, помічників військового, військово-морського, військово-повітряного аташе.

Всі ці особи, як правило, мають дипломатичні паспорти, які видаються їм державою, що представляється (виняток становить Велика Британія, де видача дипломатичних паспортів не передбачена). Ця категорія співробітників заноситься в дипломатичні списки, які періодично публікуються протокольним відділом МЗС країни перебування.

Вони також отримують від протокольного відділу МЗС країни перебування особливі дипломатичні картки, що засвідчують їх статус як дипломатичних агентів.

Питання для самоконтролю:

1. Які групи та відділи формують структуру дипломатичного представництва?
2. Які працівники входять до третьої категорії співробітників дипломатичного представництва?
3. Перерахуйте функції дипломатичного представництва.
4. Наведіть визначення категорії «дипломатичний ранг».
5. Скільки класів у сучасній практиці поділу голів дипломатичних представництв?

Література: ([1] С. 29-35; [3] С. 67-82; [4] С. 112-119; [5] С. 73-89; [6] С. 65-72;)

ЛЕКЦІЯ 5. ДИПЛОМАТИЧНІ ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ

1. Походження інституту «дипломатичних привілеїв та імунітетів».
2. Початок і завершення дії привілеїв та імунітетів.
3. Привілеї та імунітети посольства (місії).
4. Особисті привілеї та імунітети персоналу дипломатичного представництва.

5.1 Походження інституту «дипломатичних привілеїв та імунітетів»

Вже в стародавній період із започаткуванням міжнародних відносин виникла необхідність у врегулюванні засобів їх здійснення: встановлення статусу офіційних іноземних представників, розмежування їхніх функцій, надання їм відповідного захисту.

Першими правилами, знаними ще на ранніх етапах міжнародних відносин, були гостинність, гарантії безпеки дипломатам, правила покровительства, а першим необхідним елементом міжнародних відносин, який би їх уможливував було визнання за офіційними представниками іноземної сторони статусу особистої недоторканості.

Вони генетично пов'язані з інститутами статусу іноземців та гостинності, проте, мають самостійне походження ще на етапі згаданої «первісної дипломатії» у міжплемінних відносинах.

Ці правила чітко відрізняються від регуляторів інших видів відносин і вже в стародавній період складуть окремий комплекс норм міжнародного права. Імперативні принципи міжнародного права (а більшість з них склались на основі загальних принципів права) склали вагомий елемент античної основи міжнародно-правової трансформації зазначеного періоду.

Нормативний комплекс *jus cogens*, як основа міжнародно-правового регулювання, принципів засади, без яких це право не може існувати, було перенесено із античної практики, як каркас, на якому стало базуватись і розвиватись ранньосередньовічне міжнародне право.

Прикладом такого переносу римських правових положень у середньовічне міжнародне право є принцип недоторканості послів. Так Помпоній в Дигестах говорить: «Якщо хтось напав на посла ворогів, він розглядається таким, що порушив право народів (*jus gentium*), бо особа посла визнається священною. Так само, якщо в нас перебуває посол народу, проти якого оголошено війну, ... він є вільним залишитись; бо цього вимагає право народів» (Д.50.7.18)8.

Принцип недоторканості послів стає основоположним і в середньовічному міжнародному праві, норми щодо цього містились в Салічній правді, Саксонському дзеркалі, Ломбардському зводі та ін.

У середньовічному міжнародному праві «принаймні теоретично дипломатичний представник користувався захистом своєї особи, супроводу та майна. Великою мірою також, дипломат був захищений і на практиці, оскільки за відсутності такого захисту, він був позбавлений можливості здійснювати свої функції.

Звичайно, посольський імунітет інколи порушувався, але ці випадки були винятковими.

До дипломатичних представників зазвичай ставилися не лише з повагою, але й великою чемністю. Церемонії, як зараз, так і тоді, відігравали велику роль у дипломатії». Як засадничий принцип міжнародного права, принцип дипломатичної недоторканості має природно-правове походження.

З положень природного права походить вимога, оскільки дипломатичні імунітети є загальними принципами права народів (які продиктовані здоровим глуздом, загальним розумом), вони мають дотримуватися без винятків.

5.2. Початок і завершення дії привілеїв та імунітетів

1. Кожний працівник консульської установи користується привілеями та імунітетом, передбаченими цією Конвенцією, з моменту його в'їзду на територію держави перебування при прямуванні на місце свого призначення, або, якщо він вже перебуває на території цієї держави, з моменту, коли він приступає до виконання своїх обов'язків у консульській установі.

2. Члени сім'ї працівника консульської установи, які проживають разом з ним, користуються привілеями та імунітетом, передбаченими цією Конвенцією, починаючи з дати їх в'їзду на територію держави перебування, або з моменту, коли вони стали членами його сім'ї.

3. Коли функції працівника консульської установи припиняються, його привілеї та імунітет, а також привілеї та імунітет членів його сім'ї, які проживають разом з ним, припиняються в момент, коли ця особа залишає державу перебування, або після закінчення розумного строку, щоб це зробити.

Привілеї та імунітет членів сім'ї працівника консульської установи припиняються, коли вони перестають бути членами його сім'ї. Однак, якщо ці особи мають намір залишити державу перебування протягом розумного строку, то їх привілеї та імунітет зберігаються до їх від'їзду.

4. У випадку смерті працівника консульської установи, члени його сім'ї, які проживають разом з ним, продовжують користуватися наданими їм привілеями та імунітетом до моменту залишення ними держави перебування або до закінчення розумного строку для залишення держави перебування.

Відмова від привілеїв та імунітету.

1. Акредитуюча держава може відмовитися від будь-яких привілеїв та імунітету, якими користуються відповідні особи згідно з Статтями 34, 35 та 36 цієї Конвенції.

В усіх випадках така відмова має бути повідомлена державі перебування виразно та в письмовій формі.

2. Подання позову будь-якою особою у справі, в якій вона могла б користуватися імунітетом від юрисдикції згідно з цією Конвенцією, позбавляє таку особу права посылатися на імунітет від юрисдикції у випадку зустрічного позову, пов'язаного з основним позовом.

3. Відмова від імунітету від юрисдикції у цивільній або адміністративній справі не тягне за собою відмову від імунітету у відношенні виконання судових рішень, для яких необхідна окрема відмова у письмовій формі.

5.3 Привілеї та імунітети посольства (місії)

Привілейований стан дипломатів у суспільстві традиційний, і причина не лише в пошані до їх професії, що зберігається, але і в тому, що представники держави зможуть виконати свої дипломатичні функції задовільно лише за умови повної свободи від правового, фізичного або морального тиску з боку держави, у якій вони працюють. У більшості миролюбних правових держав надання дипломатам привілеїв і імунітетів може здатися таким, що не має сенсу і зайвим до такої міри, що може викликати обурення мешканців приймаючої країни, але у виняткових обставинах і в окремих країнах лише офіційне визнання взаємно застосовних привілеїв і імунітетів дає можливість підтримувати дипломатичні стосунки.

Привілеї та імунітети застосовуються як до дипломатичної місії, її функцій, так і до окремо взятої людини.

Привілеї та імунітети, надані дипломатичним місіям, також застосовуються і до ООН та її функцій відповідно до Конвенції про привілеї і імунітети ООН від 1946 року, хоча застосування Конвенції варіюється в різних державах.

Майже два сторіччя тому, 19 березня 1815 р., на Віденському конгресі було розроблено перші конвенційні норми посольського права – Регламент про ранги дипломатичних представників (далі – Віденський Регламент).

Враховуючи роль і значення Віденської конференції ООН 1961 р. з дипломатичних зносин та імунітетів, зокрема кодифікацію міжнародного права у сфері дипломатичних привілеїв та імунітетів, чимало делегацій європейських країн і австрійська преса назвали її Другим Віденським конгресом. Йшлося про конвенційне закріплення норм не з окремих питань посольського права, як це було на Віденському і згодом на Аахенському конгресах (Аахенський протокол від 21 листопада 1818 р. доповнив Віденський Регламент, запровадивши новий ранг міністра-резидента), а комплексу норм, покликаних регламентувати широке коло питань, серед яких особливе місце посідають дипломатичні привілеї та імунітети, що залишилися поза увагою Віденського конгресу 1815 р.

Наступний текст є коротким викладом положень, що містяться у Віденській конвенції про дипломатичні стосунки від 1961 року, які були прийняті переважною більшістю членів ООН і є погодженим на міжнародному рівні кодексом сучасного дипломатичного права.

Привілеї та імунітети представництва.

1. Недоторканність і імунітет приміщень, прилеглої до них території і майна.

Приміщення і територія представництва та особиста резиденція глави місії недоторканні; цю недоторканність мають також члени дипломатичного, адміністративного і технічного персоналу місії за умови, що вони не є громадянами або постійними мешканцями приймаючої держави.

Представники приймаючої держави не можуть входити в такі приміщення і на прилеглу територію без дозволу глави місії; приймаюча сторона зобов'язана гарантувати те, що будуть вжиті всі необхідні заходи щодо захисту таких приміщень і територій від вторгнення або спричинення збитку, із запобігання будь-якому порушенню порядку в місії або утисків її гідності.

Приміщення з прилеглою територією і їх вмістом, а також транспорт, що належить місії, наділені імунітетом від обшуку, ревізії, накладення арешту або виконання рішення суду.

Транспорт, що належить членам дипломатичного, адміністративного і технічного персоналу, користується аналогічним імунітетом, окрім спеціальних положень, що стосуються порушень правил дорожнього руху, діючих у різних країнах.

Відносно подібних порушень до дипломатів зазвичай ставляться як до громадян приймаючої країни, але вони не несуть покарання, і про це порушення доповідається главі місії.

2. Недоторканність записів, документів, кореспонденції і архівів.

Записи, документи, кореспонденція і архіви місії недоторканні у будь-який час, де б вони не знаходилися.

3. Свобода і недоторканність способів спілкування.

Дипломатична місія має право на вільне спілкування з усіх службових питань і право на доступ до будь-якого устаткування для цього в країні перебування. Місія може використовувати будь-який спосіб, включаючи кур'єрів і кодовані або шифровані повідомлення, для спілкування зі своїм урядом, із будь-якими з урядових місій і консульств, де б вони не знаходилися.

Проте засоби безпроводного зв'язку можуть бути встановлені і використані лише з відома уряду країни перебування.

4. Дипломатична пошта (сумка, мішок, валіза).

Це опечатана сумка або контейнер, чітко маркірований як дипломатична пошта, що містить лише службові документи або предмети для службового користування.

Дипломатична пошта зазвичай розділяється за важливістю вмісту на два види:

супроводжувана і несупроводжувана.

Дипломатична пошта недоторканна: вона не може бути розкрита або арештована; для її швидкої пересилки має бути використана будь-яка можливість.

Дипломатична пошта може перевозитися дипкур'єром, який має право на захист державою, яку він відвідує або в якій він виконує свої функції. Він користується особистою недоторканністю і не підлягає жодній формі затримання або арешту. Дипломатичний кур'єр, що зазвичай служить МЗС, на кожну поїздку має бути забезпечений своїм міністерством або главою місії документами, що засвідчують його статус і вказують кількість місць багажу, що становить дипломатичну пошту.

Там, де немає постійного дипкур'єра, держава або місія можуть призначити окрему людину, найчастіше – відповідного підданства, що служить, здійснює поїздку з інших причин, – як дипкур'єра для спеціальної поїздки.

У такому разі він забезпечується необхідними документами міністерством або главою місії, крім того, він користується таким же імунітетом і особистою недоторканністю, як і постійний дипкур'єр, до тих пір, поки у нього знаходиться вручена дипломатична пошта.

За звичайних умов дипломатичну пошту може бути ввірено командирові екіпажа літака за умови, що він прибуває у країну або залишає її через службовий прохід.

Член відповідної місії має право передати дипломатичну пошту особисто в руки командирові екіпажа і так само отримати дипломатичну пошту від нього.

Командир екіпажа має бути забезпечений документами, які підтверджують число місць багажу, що становить диппошту, але він сам дипкур'єром не вважається.

Коли зв'язок між державою і його дипломатичною місією проходить через третю державу, остання повинна надати таку ж недоторканність, як і приймаюча держава. Дипломатична пошта, так само як і дипломатичні кур'єри, під час проходження транзитом через треті країни недоторканна. Проте дипкур'єри повинні отримати відповідні візи.

5. Звільнення від оподаткування.

Дипломатична місія звільнена від усіх державних, регіональних, муніципальних податків і зборів, що мають відношення до приміщень і території місії, є власністю місії або орендованих, за винятком тих витрат, які є платою за надання спеціальних послуг (наприклад, за воду, електрику і прибирання сміття). Це звільнення не поширюється на осіб, що уклали контракт із главою місії або його урядом; із цієї причини в контракті зазвичай обмовляється, що за будь-які платежі і збори, пов'язані з резиденцією і місією, відповідає глава місії або його уряд.

Дипломатична місія також звільнена від податків і зборів з будь-яких винагород і сум, отриманих у процесі звичайного функціонування місії.

6. Право на імпорт і звільнення від митних зборів.

Дипломатична місія відповідно до існуючих законів має право на імпорт предметів для службового користування, по відношенню до яких вона звільнена від митних та інших подібних зборів. Але місія не звільнена від оплати додаткових послуг, пов'язаних із ввезенням свого майна, таких, наприклад, як зберігання і перевезення.

Товари, ввезені безмитно, не можуть бути продані або поширені на території приймаючої держави, окрім як відповідно до встановлених державою умов.

5.4 Особисті привілеї та імунітети персоналу дипломатичного представництва

Повний дипломатичний імунітет і привілеї застосовуються до дипломатів і членів їх сімей, що проживають разом з ними, за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями країни, в якій служить дипломат.

Інтерпретація терміна «сім'я» розрізняється в різних державах, зазвичай у неї включені дружина і неповнолітні діти дипломата. Дипломат-вдівець, неодружений або не супроводжуваний дружиною може отримати право захищати до своєї сім'ї матір або

сестру за умови, що вони живуть разом із ним; у цю ж категорію включені сини і дочки, за яких дипломат відповідає згідно із законом, а також овдовілі матері.

Обмежені дипломатичні привілеї і імунітет надані трьом категоріям членів персоналу місії: тим, хто є громадянами або постійними жителями країни, в якій вони працюють; членам адміністративного або технічного персоналу; особистим слугам членів місії.

Противагою володінню імунітетом є заборона для дипломата на здійснення будь-якої професійної або комерційної діяльності на території держави, в якій він служить, з метою отримання прибутку (особистої вигоди).

Зазвичай (але це прийнято не скрізь) члени дипмісії забезпечуються приймаючою державою дипломатичними посвідченнями. На них вміщують фотографію з підписом власника, а також інструкції, які приймаюча держава може визнати потрібним додати для користі своїх службовців, але із урахуванням привілеїв, пільг і імунітетів, які мають бути надані пред'явникам.

Імунітет, наданий дипломатові і членам його сім'ї приймаючою державою, не звільняє їх від юрисдикції їх власної держави.

Тривалість дії імунітетів.

Особисті привілеї та імунітети застосовуються з моменту прибуття члена місії до приймаючої країни для заняття своєї посади або, якщо він вже знаходиться в країні, з моменту повідомлення відповідного міністерства. Дія привілеїв і імунітету припиняється, коли член місії залишає країну після закінчення своєї роботи або (якщо він не виїжджає негайно) після закінчення деякого часу (наприклад, у Великій Британії це 4 – 6 тижнів), але імунітет від юридичної відповідальності за дії, зроблені в процесі виконання посадових обов'язків, часом не обмежений. Імунітет від юридичної відповідальності за будь-яку дію, здійснену як приватна особа, припиняє дію після закінчення дипломатичної роботи. В разі смерті співробітника місії члени його сім'ї продовжують користуватися привілеями й імунітетом, які були їм надані раніше, достатній період, протягом якого вони зможуть покинути країну.

Повні привілеї та імунітети. Особиста недоторканність і захист.

Всі дипломати, так само як і члени їх сімей, за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями приймаючої країни, мають особисту недоторканність.

Держава, яка приймає службовців іноземної дипмісії та їх сім'ї зобов'язана забезпечити гарантії від фізичного насильства, звідки б воно не виходило, і від посягань на їх гідність і свободу.

Імунітет від кримінальної відповідальності.

Дипломат, а також члени його сім'ї (за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями приймаючої країни) наділені імунітетом від кримінальної відповідальності за законами приймаючої країни.

Імунітет від цивільної і адміністративної відповідальності Дипломат, а також члени його сім'ї, що проживають разом із ним (за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями приймаючої країни), мають імунітет від цивільної і адміністративної відповідальності за законами приймаючої країни, за винятком наступних випадків:

а) дія по відношенню до нерухомості, що стосується приватної власності (така як, наприклад, заява права на власність або володіння), розташованої в країні перебування, окрім тих випадків, коли вона здійснюється від імені країни, якій він служить, і для цілей місії;

б) дія, пов'язана із спадкоємством, до якого він має відношення як виконавець, розпорядник, спадкоємець як приватна особа, а не від імені держави, якій він служить;

в) дія, що має відношення до будь-якої професійної або комерційної діяльності, здійснюваної ним у країні перебування, окрім своєї службової діяльності. Це обмеження застосовується також до дружини і сім'ї дипломата.

Позбавлення дипломатичного імунітету.

Імунітет від правової відповідальності особи, що володіє таким захистом, може бути скасований урядом її країни. Відмова в імунітеті від цивільного і адміністративного переслідування згідно із законом – це не більше ніж дозвіл судити особу: перш ніж судові рішення набере чинності, потрібна друга, особлива відмова в імунітеті.

Зустрічні позови.

Якщо юридичні дії початі особою, що користується дипломатичним імунітетом, вона не має права заявляти про імунітет від юрисдикції по відношенню до будь-якого зустрічного позову, безпосередньо пов'язаного з головним позовом.

Недоторканність кореспонденції.

Особисті і службові документи, листування дипломата і членів його сім'ї (за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями країни перебування) недоторканними.

Недоторканність майна.

Майно дипломата і членів його сім'ї (за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями країни перебування) є недоторканим.

Звільнення від обов'язків.

Дипломат і члени його сім'ї, що проживають разом із ним (за умови, що вони не є громадянами або постійними мешканцями країни перебування), звільняються від усіх індивідуальних і громадських робіт, від військових обов'язків, таких як реквізиція рухомого і нерухомого майна, військова контрибуція і участь у суді як присяжні.

Звільнення від обов'язків виступати свідком.

Дипломат, а також члени його сім'ї, що проживають разом із ним (за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями країни перебування), не зобов'язані давати свідчення як свідки, а якщо вони роблять це, то часто – в порядку надання допомоги правосуддю.

Звільнення від державного і місцевого оподаткування.

Дипломат, а також члени його сім'ї, що проживають разом з ним (за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями приймаючої країни), звільнені від усіх податків і зборів на рухоме або нерухоме майно, а також податків державних, регіональних або муніципальних, за виключенням:

а) Непрямих податків, зазвичай включених у ціну товарів або послуг, наприклад, податок на додану вартість (хоча в деяких випадках сплата таких податків і акцизів відбувається за обопільною домовленістю або з метою підтримати продаж товарів, вироблених приймаючою країною).

б) Податків і мит на приватну нерухомість, розташовану на території приймаючої країни, крім випадків, коли управління такою нерухомістю здійснюється від імені направляючої держави і служить цілям місії.

в) Податків на спадок, що стягуються приймаючою державою і передбачених статтею 39 Віденської конвенції. Загалом кажучи, такі податки не стягуються з особистого рухомого майна за умови, що його присутність на території приймаючої країни може бути пояснена виконанням службових функцій і що власники не є резидентами або громадянами приймаючої країни.

г) Податків і мит на особистий дохід, що отримується в приймаючій країні, і податків, що стягуються з комерційного підприємництва в цій країні.

д) Зборів, що стягуються за надані додаткові послуги. (У практиці Сполученого Королівства ці збори охоплюють майже чверть місцевих тарифів і податків, що стосуються таких послуг, як дороги, вуличне освітлення, прибирання сміття, від яких дипломат отримує пряму вигоду).

е) Реєстрації, оплати службових або протокольних витрат, боргових зобов'язань і гербових зборів по відношенню до нерухомої власності (за винятком нерухомої

власності, заявленої як частина території, що належить до території місії, в таких випадках витрати і борги стягуються лише за додатково надані послуги).

Звільнення від митних зборів.

Дипломат, а також члени його родини, які проживають разом із ним (за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями приймаючої країни), мають право (відповідно до місцевих правил) на імпорт предметів для особистого користування, враховуючи предмети, необхідні для утримання будинку. Ці предмети звільнюються від митних та інших пов'язаних із імпортом податків, але не звільнюються від зборів, пов'язаних із додатковими послугами, такими як, наприклад, зберігання, перевезення. Дипломати і члени їх сімей зобов'язані виконувати всі вимоги, що пред'являються приймаючою країною до предметів, ввезених безмитно і згодом проданих або від яких позбавилися іншим способом.

Звільнення від вимог з соціального забезпечення.

Дипломат, а також члени його родини, які проживають разом з ним (за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями приймаючої країни), звільнюються від вимог законодавства приймаючої країни з соціального забезпечення. Звільнюються також особисті слуги, що знаходяться на службі в дипломата, за умови, що вони не є громадянами або резидентами приймаючої країни, які підпадають під категорію потребуючих соціального захисту своєї держави. Дипломат зобов'язаний підкорятися правилам соціального забезпечення відносно будь-якої особи, яку він наймає і яка не звільняється від вимог щодо соціального захисту. У деяких країнах дипломату може бути дозволено брати участь у системі соціального забезпечення, якщо він того забажає, в інших країнах його стан може бути передбачений існуючою угодою між приймаючою країною і його власною.

Звільнення від огляду особистого багажу.

Дипломат, а також члени його сім'ї, які проживають разом із ним (за умови, що вони не є громадянами або постійними жителями приймаючої країни), звільнюються від огляду особистого багажу, за винятком серйозних підстав для необхідності пересвідчення, що в багажі не містяться предмети, які не мають імунітету або незаконно ввезені-вивезені.

У такому випадку огляд проводиться в присутності дипломата або його повноважного представника.

Свобода переміщень.

Усі члени персоналу дипмісії мають право на вільне переміщення без обмеження територією держави, в якій вони служать, за винятком тих місць, доступ до яких обмежений з причини національної безпеки. Це правило не завжди витримується, і деякі країни обмежують свободу дипломатів спеціальними зонами для поїздок, у цих випадках проводиться взаємна політика обмежень.

Проїзд через третю країну.

За умови наявності всіх необхідних віз дипломати, а також члени їх сімей, які подорожують разом або окремо, користуються правом недоторканності та іншими імунітетами, необхідними для забезпечення їх безпечного проїзду через третю країну до місця служби або назад.

Дипломати повинні бути забезпечені листом свого міністерства (переважно мовою третьої країни або країн), що пояснює мету їх поїздки, або дипломатичної візою, виданою дипломатичним або консульським представником країни. Зазвичай дипбагаж не підлягає огляду, і владі необхідно мати досить вагомі причини, щоб здійснити його.

Відповідні зобов'язання дипломатів.

Надання державою привілеїв та імунітетів передбачає високий рівень відповідальності і чесності у того, хто одержує ці привілеї. Дипломат не може втручатися у внутрішні справи приймаючої держави, не може використовувати службові приміщення в інших цілях, окрім як прямих і закріплених за ними функцій, не повинен мати вигоди зі свого імунітету відносно до правової відповідальності за недотримання законів в таких

випадках, як дорожньо-транспортні пригоди, перевищення швидкості, порушення правил паркування.

Дипломатичні паспорти.

Дипломатичні паспорти видаються більшістю держав тим своїм громадянам, які володіють правом дипломатичного імунітету, а також у деяких державах і особам, які мають високе становище. У Сполученому Королівстві практикується видача дипломатичних паспортів на суворо контрольованій основі і тільки дипломатам на період їхньої участі в британських дипломатичних місіях за кордоном. Зазвичай паспорти сприймаються не як підтвердження наявності імунітетів (цю функцію перш за все виконують

Списки дипломатичного корпусу), а лише як підтвердження призначення, проте вони є необхідним документом. Для цих же цілей країна, яка приймає, може видавати посвідчення.

Представники міжнародних організацій.

У деяких випадках резиденти (а іноді й нерезиденти) – представники країн у міжнародних організаціях володіють правом на привілеї й імунітети, що є аналогічними дипломатичним. Представники ООН та її спеціалізованих установ зазвичай наділяються широким спектром привілеїв та імунітетів відповідно до Конвенції ООН про привілеї та імунітети від 1946 року і аналогічної конвенції, що стосується спец установ ООН. Мало хто зі старших службовців цих організацій має право користування усіма видами дипломатичних привілеїв та імунітетів за умови, якщо вони не є громадянами або резидентами приймаючої країни, інші співробітники цих організацій користуються обмеженими привілеями та імунітетами. Стосовно інших організацій, питання про привілеї та імунітети включаються зазвичай до статуту організації або до угоди, укладеної між приймаючою країною та міжнародною організацією, до того як вона розміститься у цій державі.

Спеціальні правила застосовуються у Швейцарії і США, де такі організації численні. Члени дипломатичних місій, які здійснюють візит

Вважається звичайним надавати привілеї та імунітети представникам іноземних держав, які не акредитовані як дипломати в будь-якій державі, але які виконують квазидипломатичні або представницькі функції.

До цієї категорії входять глави держав або їхні представники, незалежного від того, здійснюють вони офіційний чи неофіційний візит, члени арбітражного суду і урядові делегації, які прибули на конференції або конгреси.

Для врегулювання питання про надання таким спеціальним місіям, надісланим за згодою приймаючої країни, привілеїв та імунітетів існує Нью-Йоркська конвенція про спеціальні місії.

Обмежені привілеї та імунітети.

Члени адміністративного та технічного персоналу місії, а також члени їхніх родин, які проживають разом з ними (за умови, що вони не є громадянами або резидентами держави, в якій служать), мають право на всі імунітети, надані дипломатам, за винятком того, що імунітет від цивільної та адміністративної відповідальності не поширюється на дії, вчинені поза службовою діяльністю, право на всі дипломатичні привілеї, за винятком позбавлення від огляду їхнього особистого багажу, звільнення від митних зборів, обмеженого предметами, ввезеними ними під час їхнього прибуття в країну для службової діяльності, а також вони не користуються привілеями та імунітетами під час проїзду до місця служби через треті країни, але такі країни зобов'язані не перешкоджати їхньому проїзду.

Члени обслуговуючого персоналу місії, які не є громадянами або резидентами країни, в якій вони служать, мають імунітет відносно дій, скоєних у процесі їхньої службової діяльності, звільнені від податків і зборів із заробітку, який вони отримують за своєю службою, на них не поширюються вимоги з соціального забезпечення приймаючої

країни, оскільки передбачається, що вони користуються соціальним захистом власної країни.

Особисті слуги членів дипломатичного персоналу місії, які не є громадянами або резидентами країни, в якій вони служать, звільнені від сплати податків і зборів із заробітку, який вони отримують за свою службу, але не мають права ні на які інші привілеї та імунітети, крім тих, які приймаюча країна може вирішити їм надати; надання привілеїв повинно здійснюватися таким чином, щоб вони не послужили перешкодою для виконання функцій місії.

Дипломати, які є громадянами або резидентами країни, в якій вони служать, мають право тільки на імунітет від правової відповідальності і на особисту недоторканність стосовно офіційних дій, вчинених у процесі виконання своїх функцій, хоча в деяких країнах їм можуть бути надані й інші привілеї. Решта членів недипломатичного персоналу місії та особисті слуги, які є громадянами або резидентами країни, в якій вони служать, користуються лише тими привілеями та імунітетами, які приймаюча країна вважатиме прийнятними. Тим не менше, будь-які обмеження, що накладаються на осіб цих категорій, не повинні вплинути на виконання місією своїх функцій.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття «дипломатичні привілеї та імунітети».
2. Що таке дипломатична пошта?
3. Якими імунітетами та привілеями користується родина дипломата?
4. Яка практика існує в країнах щодо дипломатичних кур'єрів?
5. Чи мають привілеї та імунітети члени адміністративного та технічного персоналу дипломатичної місії?

Література: [2] С. 97-103; [3] С. 62-71; [7] С. 95-102.)

ЛЕКЦІЯ 6. КОНСУЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ ТА КОНСУЛЬСЬКІ УСТАНОВИ

1. Історія становлення консульських представництв.
2. Міжнародно-правова база встановлення та здійснення консульських відносин.
3. Класи консульських установ. Консульський корпус.
4. Основні напрямки діяльності консульських установ.
5. Завершення консульської місії.

6.1 Історія становлення консульських представництв.

Відродження інституту консульства було пов'язане, передусім, із промисловою революцією, яка відбулася наприкінці XVIII – упродовж XIX ст. Бурхливий розвиток засобів зв'язку, морської торгівлі, розширення еміграції, розпад колоніальних імперій зумовив необхідність звернення до інституту консульства знову.

Значний інтерес становить питання, пов'язане з розвитком консульської служби Української держави, яка з 1918 р. по 1923 р. виступала на міжнародній арені як незалежна і суверенна держава. У цей період вона докладала всіх зусиль для встановлення і розвитку взаємовідносин із зацікавленими державами шляхом укладення міжнародних договорів.

Починаючи з січня 1918 р., Українська Народна Республіка у рамках міждержавних зносин з іншими державами практично розпочала комплектування службових осіб, які, крім дипломатичних, могли б виконувати й консульські функції. Як відомо, після Жовтневої революції 1917 р. за кордоном залишилась значна кількість громадян Російської імперії, які мали українське походження. Відповідно основним завданням українських консульських установ був захист інтересів громадян України незалежно від їхнього національного походження та релігійної приналежності.

Згідно з Законом про українське громадянство 1918 р., громадянином ставав кожний, хто склав присягу на вірність Українській державі у приміщенні консульського представництва. Причому подавати заяви про прийняття громадянства України мали право лише особи, які прожили не менше 3-х років на території Української держави і своєю діяльністю були тісно пов'язані з її інтересами.

Після прийняття закону про громадянство дуже багато осіб українського походження, які проживали за межами України, звернулися до консульських установ щодо надання їм українського громадянства та видачі паспортів. Більшість із них, чий прохання були задоволені, стали повертатися в Україну.

Після розірвання Росією в листопаді 1918 р. Брестського мирного договору припинилися також консульські зносини між Україною і Росією.

Захист інтересів громадян України, який здійснювали українські консульства в Росії, було передано представництву Данії. Упродовж 1918-1920 рр. з Росії та Західної Європи в Україну повернулося багато представників торгового бізнесу, які скористалися українськими паспортами.

Треба зазначити, що українські паспорти мали юридичне визнання майже в усіх країнах Європи, за винятком Франції, Англії та Югославії, які чинили різні перепони у візуванні українських паспортів, мотивуючи свої дії тим, що Україна є частиною території Росії.

До середини 1918 р. консульські служби України функціонували в Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті та Грузії. За часів Директорії консульська служба була зорієнтована на країни Західної Європи і, передусім, на такі країни, як Італія, Швейцарія, Бельгія, Франція, Англія, які ще раніше мали розвинутий товарообмін з Україною.

Перші українські паспорти були українською, французькою та німецькою мовами. А в 1919 р. паспорти видавали з написом ще й англійською мовою.

Одним із останніх документів, який стосувався консульської служби, був Закон про українське громадянство від 15 листопада 1921 р., який регулював питання щодо надання громадянства аж до кінця 1924 р., коли остаточно були закриті останні консульські установи в Берні та Будапешті.

Отже, із викладеного вище можна зробити висновок про те, що діяльність установ Української держави, які функціонували в багатьох державах світу, була незаперечним фактом становлення її як суверенної держави в 1918-1920 рр. За цей період функціонувало 5 генеральних консульств, 42 консульства, 3 віце-консульства і 17 консульських агентств у 46 містах 25 країн Європи та 21 місті 7 країн Азії. Але після утворення СРСР зовнішньополітична діяльність Української держави була зведена до мінімуму.

Справжній розвиток консульської служби в глобальному масштабі настає в кінці Другої світової війни й, особливо, в середині 80-х років ХХ ст., коли міжнародна напруга між супердержавами починає спадати під впливом демократизації суспільних відносин.

Зміна консульських функцій, розвиток технічних засобів транспорту і зв'язку призводить до того, що консульські підрозділи відкриваються не лише в портових містах, як у минулому сторіччі, але й у багатьох великих економічних і культурних центрах.

У змінах інституту консульства в цей період чітко простежується декілька особливих наслідків. Передусім, значно розширилась мережа консульських установ. Якщо в 1931 р. 17 442 консули 60 держав перебували у 850 містах світу, то вже в середині 60-х рр. ХХ ст. загальна кількість консулів перевищувала 20 тис. Крім цього, посилюється професіоналізація консульської служби, зростає кількість спеціалістів. Тепер уже працівник консульства мусить знати законодавство скеровуючої держави на належному рівні, здійснювати незаперечну юрисдикцію, виконувати судові доручення в економічній, фінансовій та інших сферах.

Дослідження, проведене Гарвардським університетом, засвідчує, що розмір території, кількість населення і військово-політична значущість держави мало впливає на кількість консулів, яких відряджають або які прибувають. Наприклад, довший час не було обміну консульствами між Радянським Союзом, з одного боку, та Сполученими Штатами і Великобританією – з іншого. Консульські функції виконували посольства Великобританії та США в Москві і посольство СРСР у Лондоні та Вашингтоні. У Китаї не було жодного американського консула на його території впродовж 30-ти років після 1950 р. Відповідно, китайських консулів не було в Британії та її колоніях, хоча консульські функції виконували розташовані там дипломатичні місії.

Нерідко малі держави скеровували за кордон набагато більше консулів, ніж прибувало до них. У 1949 р. Бельгія відрядила 113 консулів у країни Британської співдружності, але прийняла лише 21 від них. У цей же рік Данія відрядила 109 консулів, а прийняла 10; Греція відрядила 73 і прийняла 17; Норвегія відрядила 148, а прийняла 17 консулів.

У переважній більшості країн спостерігається перехід до системи штатного консульства. І якщо деяка частина держав з позиції економії продовжує призначати позаштатних консулів, то у столиці та інших великих економічних і політичних центрах призначають усе-таки штатних консулів. У законодавчому порядку обмежується коло осіб, які можуть обіймати посаду позаштатного консула.

Консульський патент видається винятково або переважно громадянам акредитуючої держави і на практиці, за обсягом привілеїв, вони прирівнюються до штатних консулів.

Усі ці зміни, які відбулися в консульському праві, відображені у Віденській конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. Ст. 22 Конвенції встановлює:

Консульські посадові особи мають бути загалом громадянами акредитуючої держави.

Консульські посадові особи можуть призначатися з-поміж громадян країни перебування не інакше, як за відповідно висловленою згодою держави перебування, причому ця згода може бути в будь-який час анульована.

Держава перебування може залишити за собою таке право щодо громадян третьої держави, які не є одночасно громадянами акредитуючої держави.

У середині 50-х років ХХ ст. у багатьох державах відбулося злиття консульської і дипломатичної служби. Якщо в ХІХ ст. у системі відомства закордонних справ існували дипломатична і консульська служби з різними умовами прийому і внутрішніми регламентами, то у вже згаданий період у переважній більшості держав вони об'єднані. Це було характерно для таких держав, як Великобританія, Голландія, США, ФРН, Франція, Італія, і цей процес тривав до прийняття Віденської конвенції 1963 р. Дещо пізніше у консульському праві відбулися певні зміни під впливом нової Конвенції.

Основним завданням діяльності консульських органів з моменту утворення цього інституту було здійснення деяких функцій держави в широкій сфері міжнародних відносин. Консульський інститут, як відомо, має деякі специфічні риси.

Зокрема, діяльність консульських представників обмежується певною територією – консульським округом, у межах якого він може контактувати безпосередньо з різними адміністративними і судовими органами приймаючої держави (тоді як дипломатичний агент діє переважно через Міністерство закордонних справ країни перебування).

За останні десятиріччя компетенція консулів зазнала значних змін.

З одного боку, консульські органи сьогодні виконують багато нових функцій у політичній, економічній і культурній сферах.

З іншого боку, посилюється підпорядкування консульської діяльності інтересам держави.

Головним завданням консульських органів став захист суверенних прав акредитуючої держави.

У політичній сфері консул, головним чином, відіграє роль політичного спостерігача та інформатора свого уряду.

У сучасній практиці коло його обов'язків досить широке. Він має орієнтуватися в парламентських системах, у структурі політичних партій, у сучасних політичних та ідеологічних змінах, знати державних діячів та інших осіб, які мають значний вплив у житті країни перебування.

У другій половині ХХ ст. значно розширились економічні функції консульських органів. До їх обов'язків належить:

вивчення законодавства й адміністративної практики країни перебування у сфері економіки;

вивчення договорів про торгівлю, навігацію, проживання та ін., які діють між акредитуючою і приймаючою державами, спостереження за їх виконанням (у випадку порушення окремих положень договору консульство виступає з протестом перед місцевими органами);

вивчення договорів приймаючої держави з третіми країнами, що, зокрема, має велике значення, коли економічні зносини між акредитуючою і приймаючою державами ґрунтуються на принципі найбільшого сприяння;

вивчення структури економіки держави перебування – її торгового і платіжного балансу, важливих економічних проектів, напрямів розвитку економіки загалом та окремих галузей.

Особливо розширились функції консульських органів у сфері туризму, культури, освіти і науки.

6.2 Міжнародно-правова база встановлення та здійснення консульських відносин

Встановлення консульських відносин повне міжнародно-правове визнання де-юре не є обов'язковим – достатньо визнання де-факто.

Оскільки консульства можуть засновуватися навіть в умовах невизнання де-юре, тобто за відсутності нормальних дипломатичних стосунків, то їх встановлення, якщо не існує інших домовленостей, означає встановлення і консульських відносин.

Це положення регулюється п. 2 ст. 2 Віденської конвенції про консульські зносини: «Згода, дана на встановлення дипломатичних відносин між двома державами, означає, якщо інше не передбачено, згоду на встановлення консульських відносин». Проте, досягнення домовленості про встановлення консульських відносин і навіть підписання консульської конвенції між державами не знімає питання про те, що в кожному окремому випадку при фактичному заснуванні консульств необхідна угода між державами щодо місцезнаходження консульської установи та визначення територіальних меж консульського округу.

Практично всі ці питання висувуються державою, зацікавленою у відкритті консульської установи, проте вони підлягають обов'язковому схваленню з боку країни перебування. Ст. 4 (п. 2, 3) Віденської конвенції роз'яснює: «2. Місцерозташування консульської установи, її статус і консульський округ визначаються акредитуючою державою і підлягають схваленню державою перебування. 3. Подальші зміни місцезнаходження консульської установи, її класу або консульського округу можуть здійснюватися акредитуючою державою тільки за згодою держави перебування».

У будь-якому випадку безпосередньою правовою базою для встановлення консульських відносин та започаткування діяльності консульських установ є взаємна згода держав, висловлена в будь-якій прийнятній для них міжнародно-правовій формі. Це можуть бути консульські угоди та конвенції, протоколи про заснування консульств, обмін нотами, листами, телеграмами тощо.

Сторони домовляються не тільки про місцезнаходження консульських установ, а й про рівень та клас цих представництв. Загальноприйнятими у світовій практиці є такі класи консульських установ: генеральне консульство; консульство; віце-консульство; консульське агентство.

За Консульським статутом України в поняття «консульські установи», крім чотирьох згаданих вище класів консульських установ, входять: «...Консульське управління Міністерства закордонних справ України, представництва Міністерства закордонних справ України в Україні, консульські відділи дипломатичних представництв України, генеральні відділи дипломатичних представництв України» (ст. 2).

Початок консульської місії визначається моментом вступу на посаду консульської службової особи. Згідно з цитованою вище ст. 2 Консульського статуту України, «консульська службова особа» - будь-яка особа, включаючи главу консульської установи, якій доручено виконання консульських функцій (генеральний консул, консул, віце-консул, консульський агент і секретар консульської установи), а також особа, прикомандирована до консульської установи для підготовки до служби в консульських установах (стажист)».

6.3 Класи консульських установ. Консульський корпус.

Консульська служба України – спеціальний вид дипломатичної служби, основною метою якої є забезпечення прав та інтересів громадян та юридичних осіб України за кордоном.

Головними завданнями (пріоритетами) консульської служби є:

1) захист за кордоном прав та інтересів України, юридичних осіб і громадян України;

2) сприяння розвиткові дружних відносин України з іншими державами, розширенню економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних, культурних, спортивних зв'язків і туризму;

3) сприяння вихідцям з України та їхнім нащадкам у підтримці контактів з Україною.

Виконання завдань консульської служби покладається на консульські установи України, які у відповідності до організаційно-правової форми можна поділити на два види:

самостійні консульські установи (власне, консульські установи);

консульські підрозділи у складі Посольств та Постійних представництв.

Самостійні консульські установи можуть утворюватися у вигляді Генеральних консульств, Консульств, Віце-консульств та Консульських агентств, залежно від класу глави такої установи. На практиці в основному утворюються Генеральні консульства або Консульства.

Консульські підрозділи у складі дипломатичних місій діють як структурний підрозділ або посадова особа чи група посадових осіб, які наділені виконанням консульських повноважень.

Головним галузевим органом управління є Департамент консульської служби Міністерства закордонних справ України.

Загальна мережа консульських установ України складається з:

- консульських підрозділів дипломатичних Головними завданнями (пріоритетами) консульської служби їх представництв України;

- генеральних консульств;

- консульств;

- консульських агентств.

Керівництво консульськими установами здійснюється Міністерством закордонних справ України.

Самостійна консульська установа очолюється керівником, загальне керівництво діяльністю консульської установи в державі перебування здійснюється відповідним дипломатичним представництвом України. Консульський підрозділ дипломатичної місії очолюється завідуючим, який може носити титул генерального консула або консула.

Усі консульські установи здійснюють у межах консульського округу – території, відведеної для здійснення консульських функцій.

У більшості країн світу Україна представлена консульськими підрозділами у складі Посольств, які поширюють свою діяльність на територію всієї держави або кількох держав за сумісництвом.

У країнах, де поряд із Посольствами утворюються самостійні консульські установи, країна поділяється на кілька консульських округів. Найбільша кількість українських консульських округів утворена у Німеччині (Берлін, Мюнхен, Гамбург, Франкфурт-на-Майні, Бонн), Росії (Москва, Санкт-Петербург, Ростов-на-Дону, Владивосток, Тюмень), США (Вашингтон, Нью-Йорк, Чикаго, Сан-Франциско) та Польщі (Варшава, Краків, Гданськ, Люблін).

6.4 Основні напрямки діяльності консульських установ

Основні функції консульської установи випливають із головного завдання – захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном.

У відповідності до галузей, в яких здійснює свою діяльність консул, можна виділити наступні групи консульських функцій:

1) ведення обліку громадян України, які постійно проживають чи тимчасово перебувають на території консульського округу;

2) паспортне обслуговування зазначеної категорії громадян України;

- 3) вирішення питань, пов'язаних із наданням, виходом та втратою громадянства України;
- 4) вчинення нотаріальних дій та легалізація документів;
- 5) реєстрація актів цивільного стану;
- 6) надання юридичної допомоги громадянам України, включаючи виконання функцій правового представника;
- 7) надання правової та організаційної допомоги громадянам України, які потрапили до надзвичайних ситуацій;
- 8) сприяння та допомога цивільним та військовим судам, літакам та іншим транспортним засобам;
- 9) виконання доручень судових, слідчих та правоохоронних органів;
- 10) візове обслуговування іноземців.

Окрім суто консульських функцій, установи також виконують завдання по налагодженню культурних, економічних, політичних контактів між регіонами України та консульським округом країни перебування.

Вони також зобов'язані підтримувати тісний зв'язок з українською діаспорою, при її наявності, допомагати їй у здійсненні контактів із Батьківщиною.

Важливою функцією є також функція спостереження та аналізу ситуації в різноманітних сферах країни перебування, які можуть становити інтерес для України.

Виходячи з основних функцій будується також робота установи. Більшість самостійних установ очолюється Генеральними консулами, які, як правило, виконують представницько-політичні функції. В цьому аспекті вони виступають як «невеликі послы» на ввіреній їм території.

До складу таких установ належать два умовні підрозділи – консульський та адміністративний.

Консульський підрозділ може бути представлений однією або кількома посадовими особами і, як правило, очолюється Консулом або Віце-консулом.

До роботи в консульському підрозділі залучаються також прийняті за контрактом особи, переважно з числа громадян України, які постійно проживають у країні перебування.

На них покладаються допоміжні функції, та вони, як правило, іменуються референтами.

Консульський підрозділ виконує всі основні консульські функції. У випадку наявності в його складі двох і більше консульських посадових осіб (окрім референтів), всі обов'язки розподіляються поміж ними.

Адміністративний підрозділ установи очолюється безпосередньо керівником установи і включає до свого складу консульських службовців (адміністративно-технічний персонал), які виконують функції з діловодства, господарства, фінансових питань тощо. Допускається залучення до роботи допоміжного персоналу, прийнятого за контрактом.

В деяких установах можуть діяти також інші посадові особи, які ма-ють статус консулів, однак здійснюють повноваження в інших сферах – культурній, політичній, економічній.

Зокрема, допускається утворення в складі консульських установ відділень торгівельно-економічних місій.

Консул зобов'язаний вживати заходи для того, щоб юридичні особи та громадяни України користувалися в повному обсязі всіма правами, наданими їм законодавством держави перебування і міжнародними договорами, учасниками яких є Україна і держава перебування, а також міжнародними звичаями.

Консул зобов'язаний вживати заходів для відновлення порушених прав юридичних осіб і громадян України. У випадку, якщо після звернення консула до властей держави перебування не будуть відновлені порушені права юридичних осіб і громадян України, він

зобов'язаний повідомити про це Міністерство закордонних справ України та главу дипломатичного представництва України в державі перебування.

Консул зобов'язаний стежити, щоб відносно громадянина України, взятого під варту (заарештованого) чи затриманого за підозрою у вчиненні злочину, чи підданого іншим заходам, які обмежують свободу громадянина України, або відбуваючого покарання у вигляді позбавлення волі, а так само підданого іншим заходам судового або адміністративного впливу, було дотримано законодавства держави перебування і договорів, укладених Україною з цією державою, та міжнародних договорів, учасниками яких є Україна і держава перебування.

Консул зобов'язаний на прохання заінтересованих осіб і за своєю ініціативою відвідувати громадян України, які перебувають під арештом, затримані чи позбавлені волі в іншій формі або відбувають покарання. Консул зобов'язаний стежити, щоб таких громадян тримали в умовах, які відповідають вимогам гігієни і санітарії, і щоб вони не зазнавали жорстокого і принижуючого людську гідність поводження.

За всіх обставин консул зобов'язаний домагатися особистої зустрічі з громадянином України, щоб упевнитися, що права і інтереси цього громадянина не ущемляються.

Консул зобов'язаний звертатися до компетентних властей держави перебування за сприянням у розшуку громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебували у цій державі і пропали безвісти.

Консул вживає заходів для охорони майна, що залишилося після смерті громадянина України. Якщо залишене майно повністю або частково складається з предметів, що можуть зіпсуватись, а так само при надмірній дорожнечі зберігання такого майна консул має право продати це майно і надіслати виручені гроші за належністю. Консул має право приймати спадкове майно для передачі спадкоємцям, які перебувають в Україні.

Якщо консулові стане відомо про спадщину, яка відкрилася на користь громадян України, які проживають в Україні, консул негайно передає у Міністерство закордонних справ України всі відомі йому дані про таку спадщину і можливих спадкоємців.

Надзвичайно важливою функцією є також ведення обліку дітей – громадян України, які усиновлені іноземцями, та здійснення в установленому порядку нагляду за додержанням їхніх прав.

Основними елементами технології здійснення ефективного нагляду за додержанням прав є налагодження системи постійного інформування з боку компетентних органів країни перебування про факти аварій, катастроф, надзвичайних ситуацій, а також застосування заходів по обмеженню волі по відношенню до громадян України.

Така система, з одного боку, дає можливість забезпечити необхідну правову та організаційну допомогу ще на початковому етапі виникнення нештатної ситуації, мінімізувати її наслідки, з іншого – значно дисциплінує відповідні органи та попереджає упереджене ставлення до українців.

Окрім цього, надзвичайно важливо, крім отримання інформації, налагодити систему моніторингу за роботою відповідних служб, установ, їхніх посадових осіб по відношенню до українських громадян. Необхідно надавати всебічну підтримку своїм співвітчизниками, не дати відчутти їм байдужість та покинутість. Загалом необхідно домогтися створення ефекту «постійної присутності» у відповідних органів країни перебування та наших громадян.

Здійснення нотаріальних дій та легалізація документів.

Консул вчиняє нотаріальні дії, передбачені законодавством України. Нотаріальні дії вчинюються у приміщенні консульської установи України. В окремих випадках нотаріальні дії можуть бути вчинені поза зазначеною установою.

Консул, який вчинює нотаріальні дії, зобов'язаний додержувати таємниці вчинюваних нотаріальних дій. Довідки про вчинені нотаріальні дії і документи видаються відповідно до законодавства України про державний нотаріат.

Нотаріальні дії вчинюються в день пред'явлення всіх необхідних для цього документів, сплати консульського збору і відшкодування фактичних витрат. Вчинення нотаріальних дій може бути відкладено при необ'хідності витребування додаткових відомостей чи документів або направлення документів на експертизу, а також на інших підставах, передбачених законодавством України.

Нотаріально посвідчувані угоди, а також заяви та інші документи підписуються в присутності консула, який вчинює нотаріальні дії. Якщо угоду, заяву чи інший документ підписано за відсутності консула, то особа, яка підписала такий документ, повинна особисто підтвердити, що документ підписаний нею.

Консул, який вчинює нотаріальні дії, зобов'язаний роз'яснювати громадянам України їх права та обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій з тим, щоб юридична необізнаність та інші подібні обставини не могли бути використані їм на шкоду.

Консул не може вчинювати нотаріальні дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені своєї (свого) дружини (чоловіка), її (його) і своїхродичів по прямій лінії.

Нотаріальне діловодство в консульських установах ведеться державною мовою України. Коли особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не знає мови, якою ведеться діловодство в консульській установі, тексти документів, що оформлюються, повинен перекласти їй консул, який вчинює нотаріальну дію, або відомий консулові перекладач.

Якщо вчинення нотаріальної дії суперечить законодавству України, консул відмовляє у вчиненні такої дії.

Консул не приймає для вчинення нотаріальних дій документи, якщо вони не відповідають вимогам законодавства України, або можуть за своїм змістом завдати шкоди інтересам України, або містять відомості, що принижують честь і гідність громадян.

При вчиненні нотаріальних дій відповідно до законодавства України, міжнародних договорів, в яких беруть участь Україна і держава перебування, застосовуються норми іноземного права.

Консул приймає документи, складені відповідно до вимог іноземного права, і вчинює посвідчувальні написи у формі, передбаченій іноземним законодавством, якщо це не суперечить законодавству України. Консул легалізує документи і акти, складені за участю властей консульського округу, або такі, що виходять від цих властей.

Органи України приймають такі документи і акти на розгляд лише при наявності консульської легалізації, якщо інше не передбачено законодавством України або міжнародним договором, учасниками якого є Україна і держава перебування, зокрема договором про скасування вимог легалізації при засвідченні документів штампом АПОСТИЛЬ.

Консульська легалізація полягає в установленні і засвідченні справжності підпису, повноважень посадової особи, яка підписала документ чи акт або засвідчила попередній підпис на них, справжності відбитка штампа, печатки, зразки яких отримано консулом офіційним шляхом від компетентних органів держави перебування.

Легалізації не підлягають документи і акти, які суперечать законодавству України або можуть за своїм змістом завдати шкоди інтересам України, або містять відомості, що принижують честь і гідність громадян.

6. 5 Завершення консульської місії.

Щодо питання припинення функцій дипломатичних агентів, то Віденська конвенція в ст. 43 передбачає, що це може мати місце в таких випадках:

після повідомлення акредитуючою державою держави перебування про те, що функції дипломатичного агента припинено» (переведення на іншу роботу, через хворобу або в зв'язку з виходом у відставку);

після повідомлення державою перебування акредитуючої держави, що згідно з п. 2 ст. 9 вона відмовляється визнавати дипломатичного агента співробітником представництва».

Фактично у ст. 9 (п. 2) Віденської конвенції передбачена правова можливість оголосити того чи іншого дипломатичного агента «персоною нон грата».

В п. I згаданої статті тлумачиться поняття «persona non grata»: «Держава перебування може в будь-який час, не будучи зобов'язана мотивувати своє рішення, повідомити акредитуючу державу, що глава представництва або будь-хто із членів дипломатичного персоналу представництва є persona non grata або що будь-який інший член персоналу представництва є неприйнятним.

У такому разі акредитуюча держава повинна відповідно відкликати дану особу або припинити її функції в представництві. Ту або іншу особу може бути оголошено persona non grata або непринятною до прибуття на територію держави перебування».

Причини оголошення «persona non grata» або особою «непринятною» можуть бути різними. Проте всі вони зводяться, як правило, до одного ряду. Це – неповага до законів та звичаїв країни перебування, втручання в її внутрішні справи, зловживання дипломатичними привілеями та імунітетами, заяви, які розцінюються як нетактовні або образливі щодо країни перебування тощо.

Все це, звичайно, кваліфікується як «діяльність, несумісна із статусом дипломатичного агента», наслідком чого і є вимога до акредитуючої держави відкликати даного дипломата і припинити його функції в представництві.

З юридичної точки зору оголошення того чи іншого співробітника дипломатичного персоналу або навіть глави представництва «persona non grata» не веде автоматично до припинення діяльності самих дипломатичних представництв, оскільки воно, по своїй суті, має чисто персональний характер.

Проте на практиці це нерідко призводить до ускладнення відносин між відповідними країнами, зокрема, до відкликання, як адекватного заходу, частини персоналу представництва або його глави.

Крім уже згаданих вище підстав для припинення діяльності дипломатичних агентів, існує ще ціла низка причин умовно об'єктивного характеру. Так, особиста місія автоматично припиняється у зв'язку із смертю самого посла або глави держави, який направив чи прийняв посла у країнах з монархічною формою правління. В таких випадках для поновлення місії вважається необхідним вручити нові вірчі грамоти – або новим послам, або новому главі держави перебування.

І навпаки, у країнах з республіканською формою правління смерть президента або закінчення терміну його діяльності на цьому посту як в акредитуючій державі, так і країні перебування не викликає необхідності вручення нових вірчих грамот діючими послами, їхня особиста місія може продовжуватися, якщо тільки новий глава держави не прийме рішення про заміну послів за кордоном у зв'язку з приходом до влади нової адміністрації.

Припинення діяльності дипломатичних представництв у цілому як органів держави за кордоном може відбуватися в таких випадках:

коли дипломатичні відносини між даними державами розірвано і тимчасово припинено;

коли між ними виник стан війни;

коли в акредитуючій державі або країні перебування відбуваються докорінні соціально-економічні та політичні зміни і нове державоутворення не висловлює наміру продовжувати дипломатичні відносини;

коли одна із двох держав, що підтримують між собою дипломатичні відносини, перестає існувати як суб'єкт міжнародного права і, об'єднуючись з іншою, утворює новий суб'єкт міжнародного права.

Питання для самоконтролю:

1. Яка процедура призначення глави консульської установи?
2. В чому полягають основні функції та завдання консульської служби?
3. Який основний міжнародний документ регулює міждержавні консульські зносини?
4. Який нормативно-правовий акт України регулює консульську службу України?
5. Який порядок встановлення консульських відносин?
6. Що таке «консульський патент», «консульська екзекватура», хто їх підписує?
7. Яка різниця між повноваженнями, привілеями та імунітетами штатних та почесних консульських службовців?

Література: [1] С. 65-74; [2] С. 122-126; [3] С. 94-106; [5] С. 90-94; [6] С. 82-95;)

ЛЕКЦІЯ 7. КОНСУЛЬСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ

1. Історія виникнення та формування інституту консульських привілеїв та імунітетів.
2. Початок і завершення дії консульських привілеїв та імунітетів.
3. Привілеї та імунітети консульства як закордонного органу зовнішніх зносин держави.
4. Особисті привілеї та імунітети консульських посадових осіб.

7.1 Історія виникнення та формування інституту консульських привілеїв та імунітетів

Дипломатичні привілеї та імунітети – особливі права та переваги, що надаються іноземним дипломатичним і консульським представникам, спеціальним місіям, постійним представникам при міжнародних організаціях та делегаціям на міжнародних міжурядових конференціях.

Такими особливими правами користуються і співробітники дипломатичного персоналу органів зовнішніх зносин.

Врегулювання відносини, які б регламентували дипломатичне право, відбулося в 1961 році. В березні-квітні 1961 року відбувся Другий Віденський конгрес. Результатом його роботи стала Віденська конвенція про дипломатичні зносини, в якій було розвинуто положення документів прийнятих на Першому Віденському Конгресі, проведено систематизацію норм дипломатичного права, змінено правову природу цих норм, удосконалено юридичну форму внаслідок чого норми змінили свій статус із звичаєвих на конвенційні.

Разом з тим, більшість держав з широкими консульськими інтересами воліють укладати двосторонні угоди, дотримуючись своїх потреб; вони зазвичай з меншими обмеженнями надають привілеї, але це не стосується імунітетів. У випадку будь-якого конфлікту такі країни більш пильно ставляться до привілеїв та імунітетів, тому що вони впевнені у взаємності.

Аналіз природи дипломатичних привілеїв та імунітетів переконливо свідчить, що в основі походження привілеїв є, насамперед, ввічливість, а в основі походження імунітетів – звичай.

Поступово дипломатичні привілеї та імунітети набули договірною характеру та конвенційного закріплення.

7.2 Початок і завершення дії консульських привілеїв та імунітетів.

Кожний працівник консульської установи користується привілеями та імунітетами:

- з моменту вступу на територію держави;
- з моменту, коли він розпочав виконувати свої обов'язки, якщо він на час призначення вже перебував на території держави перебування.

Момент виникнення права на привілеї та імунітети у членів сім'ї працівника консульської установи, які проживають разом із ним, обумовлюється наявністю таких привілеїв і імунітетів у самого працівника.

Якщо консульська посадова особа, слідуючи до місця призначення чи повертаючись на свій пост, або повертаючись в акредитуєму державу, проїжджає через територію чи знаходиться на території третьої держави, яка видала йому візу, якщо така є необхідною, ця третя держава надає їй всі імунітети, котрі можуть знадобитися для забезпечення її проїзду чи повернення.

Це поширюється на членів її сім'ї, які живуть разом із нею, котрі слідуєть із консульською посадовою особою або окремо, щоб приєднатися до неї або повернутися в акредитуєчу державу.

Треті держави не повинні перешкоджати проїзду через їх територію інших працівників консульської установи або членів їхніх сімей, які живуть разом із ними.

Треті держави повинні забезпечувати офіційній кореспонденції та іншим офіційним повідомленням, що слідуєть транзитом, включаючи за-кодовані та зашифровані депеші, такі ж свободу та захист, які повинні надаватися державою перебування.

Вони повинні надавати консульським кур'єрам, яким видані візи, якщо такі необхідні, а також консульським валізам, що слідуєть транзитом, таку ж недоторканість та захист, котрі зобов'язана надавати держава перебування.

Коли функції працівника консульської установи припиняються, його привілеї та імунітети, а також привілеї та імунітети члена його сім'ї, який проживає разом із ним, або його приватного домашнього робітника, зазвичай припиняються у момент, коли дана особа залишає державу перебування або після спливу розумного строку, за який можна це зробити.

До цього часу вони продовжують існувати, навіть у випадку збройного конфлікту.

Проте стосовно дій, що здійснюються консульською посадовою особою або консульським службовцем при виконанні своїх функцій, імунітет від юрисдикції продовжує існувати без обмеження строком.

У випадку смерті працівника консульської установи члени його сім'ї, які проживають разом із ним, продовжують користуватися наданими їм привілеями та імунітетами до моменту залишення ними держави перебування або до спливу розумного строку, який потрібен для того, аби її залишити.

Всі особи, які користуються привілеями та імунітетами, зобов'язані, без шкоди для їх привілеїв та імунітетів, поважати закони і правила держави перебування. Вони також повинні не втручатися у внутрішні справи цієї держави. Консульські приміщення не повинні використовуватися у цілях, несумісних із виконанням консульських функцій.

Працівники консульської установи повинні виконувати будь-які вимоги, передбачені законами та правилами держави перебування стосовно страхування від шкоди, яку може бути завдано третім особам у зв'язку з використанням будь-якого дорожнього транспортного засобу, судна чи літака.

Штатні консульські посадові особи не повинні займатися у державі перебування якою-небудь професійною чи комерційною діяльністю з метою отримання власних прибутків.

Працівники консульської установи можуть викликатися в якості свідків при веденні судових чи адміністративних справ.

Консульський службовець чи працівник обслуговуючого персоналу не можуть відмовлятися давати покази. Якщо консульська посадова особа відмовляється давати покази, до нього не можуть застосовуватися жодні заходи впливу чи покарання.

Орган, якому потрібні покази консульської посадової особи, повинен уникати вчинення перешкод виконанню цією особою своїх функцій. Працівники консульської установи не зобов'язані давати покази з питань, що пов'язані із виконанням ними своїх функцій.

7.3 Привілеї та імунітети консульства як закордонного органу зовнішніх зносин держави

Консульські привілеї та імунітети (Віденська конвенція 1963 р.) – це переваги, привілеї та імунітети консульських установ (статті 28-39) і переваги, привілеї та імунітети штатних консульських посадових осіб та інших працівників консульських установ (статті

40-57). За цією ознакою їх можна умовно поділити відповідно на переваги, привілеї та імунітети першої і другої групи.

Згідно з нормами, що регламентують переваги, привілеї та імунітети першої групи, держава перебування зобов'язана надати всі можливості для виконання функцій консульською установою. Передусім вона має посприяти у придбанні або одержанні іншим шляхом необхідних приміщень для роботи і помешкань для представників консульської установи.

Держава, яку представляє консульська установа, має право користуватися своїм державним прапором і гербом у державі перебування з урахуванням законів, правил і звичаїв останньої.

Консульські приміщення недоторканні, тобто влада держави перебування не може без згоди консульської установи потрапляти у її робочі приміщення. Більше того, на таку державу покладено спеціальний обов'язок вживати всіх належних заходів для захисту консульських приміщень від будь-яких вторгнень або заподіяння шкоди. Предмети обстановки і майно консульських установ, а також засоби пересування користуються імунітетом від будь-яких видів реквізиції. (Недоторканість консульських приміщень розповсюджується тільки на будови, що використовуються персоналом виключно для його роботи ст. 31 Конвенції 1963 р. Таким чином, правило недоторканості не розповсюджується на резиденцію глави консульської установи.)

Консульські приміщення і резиденції звільняються від усіх державних, районних і муніципальних податків, зборів і мита. А консульські архіви і документи недоторканні у будь-який час і незалежно від їх місцезнаходження.

Свобода і охорона офіційних відносин базується на вимогах, які є ідентичним тим, що застосовуються і для дипломатичних відносин.

Так, держава перебування повинна також забезпечити всім працівникам консульської установи свободу пересування і подорожей по її території. При цьому враховуються правила в'їзду в зони держави перебування з огляду на мотиви державної безпеки.

З метою полегшення виконання консульських функцій держава перебування повинна дозволяти й охороняти свободу зносин консульської установи для всіх офіційних цілей. Компетентна влада держави перебування зобов'язана невідкладно повідомити консульську установу про смерть громадянина держави, яку представляє консульська установа, про призначення опікуна або попечителя неповнолітнього чи недієздатного громадянина держави, яку представляє консульська установа, а також про аварії суден і літаків.

Для виконання своїх функцій консульські посадові особи можуть звертатися до компетентних місцевих органів свого Консульського округу, а в деяких випадках – до компетентних центральних органів держави перебування. Хоч, як правило, зносини з центральними органами здійснюються через своє посольство.

За вчинення консульських актів на території держави перебування консульська установа може стягувати збори і мито, що передбачаються національними законами і правилами. Такі збори і мито звільняються у державі перебування від усіх податків.

Переваги, привілеї та імунітети другої групи покладають обов'язок на державу перебування ставитися до консульських посадових осіб із належною повагою і вживати всіх належних заходів для запобігання будь-яким посяганням на їх особу, свободу або гідність.

Консульські посадові особи не підлягають ні арешту, ні попередньому ув'язненню (це може відбутися тільки на підставі постанови компетентної судової влади у разі вчинення тяжких злочинів).

Консульські посадові особи і службовці переважно мають імунітет від юрисдикції судових та адміністративних органів держави перебування стосовно дій, пов'язаних із

виконанням службових функцій. Винятком є обставини, пов'язані з цивільним позовом (договірні відносини, дорожньо-транспортні пригоди і т. д.).

Консульські посадові особи і консульські службовці, а також члени їхніх сімей звільняються від усіх податків, зборів і мита, приватних і майнових, державних, районних і муніципальних, за винятком деяких видів, спеціально обумовлених конвенцією (ст. 49).

Спеціальні імунітети.

Свобода зносин та контактів із громадянами власної держави.

З метою полегшення здійснення консульських функцій по відношенню до громадян акредитуючої держави консульські посадові особи можуть вільно зноситися з громадянами акредитуючої держави і мати до них доступ. Громадяни акредитуючої держави мають таку ж свободу в тому, що стосується відносин із консульськими посадовими особами акредитуючої держави та доступу до них.

Компетентні органи держави перебування повинні невідкладно повідомити відповідну консульську установу акредитуючої держави про те, що в межах її консульського округу будь-який громадянин затриманий, заарештований, взятий під варту в очікуванні судового розгляду або ж затриманий в іншому порядку, якщо цього вимагає громадянин.

Всі повідомлення, адресовані цій консульській установі особою, яка затримана, знаходиться під арештом, взята під варту, також невідкладно передаються цими органами консульській установі.

Вказані органи повинні невідкладно повідомляти цій особі про його права. Консульські посадові особи мають право відвідувати будь-якого громадянина акредитуючої держави, що знаходиться у в'язниці, під вартою або затриманий для проведення розмови з ним, а також мають право переписуватися з ним і вживати заходів із забезпечення йому юридичного представництва.

На виконання судового рішення вони також мають право відвідувати будь-якого громадянина акредитуючої держави, що знаходиться у в'язниці, під вартою або затриманий в їх окрузі. Тим не менш, консульські посадові особи повинні утримуватися виступати від імені громадянина, що знаходиться у в'язниці, під вартою або затриманий, якщо він заперечує проти цього.

Права повинні здійснюватися відповідно до законів та правил держави перебування, за умови, що ці закони і правила сприятимуть повному здійсненню цілей, для яких ці права передбачені.

Повідомлення про смерть, опіку, аварії.

При наявності відповідної інформації у компетентних органів держави перебування ці органи зобов'язані:

- у випадку смерті громадянина акредитуючої держави невідкладно повідомити про це консульську установу, в окрузі якої настала смерть;

- невідкладно повідомити компетентні консульські установи про будь-які випадки, коли призначення опікуна або піклувальника відповідає інтересам неповнолітньої або іншої особи, яка не володіє повною дієздатністю і є громадянином акредитуючої держави. Проте надання такої інформації не повинно перешкоджати застосуванню законів та правил держави перебування в тому, що стосується таких призначень;

- якщо судно, яке перебуває у плаванні під державним прапором акредитуючої держави, в територіальних або внутрішніх водах держави перебування, зазнало катастрофи або аварії, сіло на мілину або повітряне судно, зареєстроване в акредитуючій державі, зазнало катастрофи або аварії на території держави перебування, – невідкладно повідомити про це найближчу консульську установу.

Зносини з органами влади держави перебування.

При виконанні своїх функцій консульські посадові особи можуть звертатися до місцевих органів влади свого консульського округу та до компетентних органів влади

держави перебування, наскільки це дозволено законодавством, правилами та звичаями держави перебування або міжнародними договорами.

Консульський збір.

Консульська установа може стягувати за здійснення консульських актів на території держави перебування збори та мито, передбачені законами та правилами акредитуючої держави. Суми, які збираються у формі зборів та мита та квитанції про отримання таких зборів та мита, звільняються в державі перебування від усіх видів податків, зборів та мита.

Водночас конвенція зобов'язує всіх осіб, що користуються привілеями та імунітетами, шанувати закони і правила держави перебування. Зокрема, працівники консульської установи можуть бути викликані як свідки у судових або адміністративних справах і не можуть відмовлятися давати показання (за винятком питань, пов'язаних із виконанням ними своїх функцій).

Конвенція особливо обумовлює режим, що його застосовують до почесних консульських посадових осіб та консульських установ, які вони очолюють. Інститут почесних (позаштатних) консулів широко використовується у міжнародній дипломатичній практиці. Почесні консули призначаються з-поміж авторитетних місцевих громадян у тих випадках, коли держава, що представляє, вважає недоцільним утримання штатного консула. Почесний консул утримується, як правило, за рахунок консульських зборів. Переваги, привілеї та імунітети консульських установ та їх посадових осіб, регламентовані конвенцією, переважно поширюються і на консульські установи, очолювані почесними консулами. Деякі особливості режиму, що його застосовують до почесних консульських посадових осіб, містяться у статтях 58-68 конвенції.

Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р. була підписана Радянським Союзом 23 березня 1989 р. і набрала чинності 27 травня 1989 р. Україна як правонаступниця СРСР є з 1991 р. учасницею конвенції.

Користування привілеями та імунітетами залежить від статусу особи, яка ними користується, її громадянства та місця проживання.

У повній мірі привілеями та імунітетами користуються консульські посадові особи та члени сімей, що з ними проживають, якщо вони не є громадянами держави перебування або не проживають у ній на постійній основі.

Консульські службовці та члени їхніх сімей, які не є громадянами держави перебування, користуються такими ж привілеями та імунітетами, як і консульські посадові особи за винятком недоторканості консульської посадової особи та звільнення від митного огляду та мита. Останній привілеї використовується лише при ввезенні речей для першого обзаведення.

Обслуговуючий персонал користується лише звільненням від податків та зборів на доходи за виконувану роботу, а також користуються імунітетом від соціальних відрахувань, звільненням від дозволу на працевлаштування та виконання повинностей.

Приватні домашні робітники звільняються від соціальних відрахувань та від дозволу на працевлаштування.

Останні дві категорії вправі посилатись на привілеї та імунітети лише у випадку, коли вони не є громадянами держави перебування та не проживають у ній постійно.

Акредитуюча держава може відмовитись від будь-яких привілеїв та імунітетів співробітників консульської установи. Така відмова має бути завжди чітко визначена і про неї письмово повідомляється держава перебування.

Подання позову консульською посадовою особою чи консульським службовцем у тому випадку, коли він міг скористуватися імунітетом від юрисдикції, позбавляє його права посилатись на цей імунітет при виникненні до нього зустрічних позовів.

Відмова від імунітету у цивільній справі не означає відмову від нього під час здійснення виконавчих дій, для застосування яких потрібна окрема відмова.

7.4 Особисті привілеї та імунітети консульських посадових осіб

Захист консульських посадових осіб.

Держава перебування зобов'язана відноситися до консульських посадових осіб з належною повагою і вживати заходи щодо попередження яких-небудь посягань на їх особу, свободу та гідність.

Недоторканість консульських посадових осіб.

Консульські посадові особи не підлягають ні арешту, ні попередньому ув'язненню інакше, як на підставі постанов компетентних судових органів у випадку вчинення тяжких злочинів.

Якщо проти консульської посадової особи порушено кримінальну справу, ця особа має з'явитися до компетентних органів. Водночас, при провадженні справи до неї має виявлятися повага, зважаючи на її офіційний статус, та має ставитися якнайменше перешкод щодо виконання нею консульських функцій. Коли виникає необхідність затримання консульської посадової особи, судове переслідування щодо неї має бути розпочато в найбільш стислий термін.

У випадку арешту або попереднього ув'язнення якого-небудь працівника консульського персоналу або порушення проти нього кримінальної справи, держава перебування невідкладно повідомляє про це главу консульської установи. Якщо останній сам піддається таким заходам, то держава перебування повідомляє про це акредитуючу державу через дипломатичні канали.

Імунітет від юрисдикції.

Консульські посадові особи та консульські службовці не підлягають юрисдикції судових або адміністративних органів держави перебування щодо дій, вчинених ними при виконанні консульських функцій.

Однак імунітет не застосовується щодо цивільного позову:

- що впливає з договору, укладеного консульською посадовою особою або консульським службовцем, за яким вони прямо чи непрямо не взяли на себе зобов'язання як агенти акредитуючої держави; або

- третьої сторони за шкоду, завдану внаслідок нещасного випадку в державі перебування, спричиненого дорожньотранспортним засобом, судном або літаком.

Звільнення від імміграційної реєстрації.

Консульські посадові особи, консульські службовці та члени їхніх сімей, які проживають разом із ними, звільняються від усіх обов'язків, передбачених законами та правилами держави перебування стосовно реєстрації іноземців та від отримання дозволу на проживання.

Проте положення привілею не застосовуються до будь-якого консульського службовця, котрий не є постійним службовцем акредитуючої держави або котрий займається приватною діяльністю з метою отримання прибутків у державі перебування, а також до будь-якого члена сім'ї такого службовця.

Звільнення від дозволу на працевлаштування.

Робітники консульської установи щодо того, що стосується виконання роботи для акредитуючої держави, звільняються від будь-яких обов'язків, пов'язаних із отриманням дозволу на роботу, установлених

За винятком випадків вчинення тяжких злочинів консульські посадові особи не можуть бути ув'язнені і не підлягають ніяким іншим формам обмеження особистої свободи інакше, як на виконання судових постанов, які вступили в законну силу. законами та правилами держави перебування про прийом на роботу іноземців.

Якщо приватні домашні робітники консульських посадових осіб та консульських службовців не займаються у державі перебування жодною іншою приватною діяльністю з метою отримання прибутків, то вони та-кож звільняються від таких обов'язків.

Звільнення від соціальних відрахувань.

Положення про соціальне забезпечення, які діють у державі перебування, не поширюються на працівників консульської установи та на членів їхніх сімей, які проживають разом із ними, в тій частині, що стосується роботи, котра виконується ними для акредитуваної держави.

Умови поширюються також на приватних домашніх робітників, котрі знаходяться винятково на службі у працівників консульської установи, якщо вони не є громадянами держави перебування і не проживають у ній постійно та на них поширюються положення про соціальне забезпечення, діючі в акредитуваній державі.

Звільнення від податків.

Консульські посадові особи та консульські службовці, а також члени їхніх сімей, котрі проживають разом із ними, звільняються від усіх податків, зборів та платежів, особистих та майнових, державних, районних та муніципальних, за винятком:

- непрямих податків, які зазвичай входять до ціни товарів та послуг;
- зборів та податків на приватне нерухоме майно, що знаходиться на території держави перебування;
- податків на спадкове майно, або платежів за спадкування, або податків на перехід майна, що утримуються державою перебування;
- податків та зборів на власний прибуток, включаючи прибутки із капіталу, джерело якого знаходиться у державі перебування, та податків на капіталовкладення у комерційні чи фінансові підприємства у державі перебування;
- зборів, що утримуються за конкретні види послуг;
- реєстраційних, судових та реєстрових платежів, іпотечних та гербових зборів.

Робітники обслуговуючого персоналу звільняються від податків, зборів та платежів на заробітну плату, яку вони отримують за свою роботу.

Звільнення від митного догляду та мита.

Держава перебування, у відповідності з прийнятими у ній законами та правилами, дозволяє ввіз та звільняє від митних платежів, податків та пов'язаних із ними зборів, за винятком зборів за зберігання, перевезення та надання наступного виду послуг:

- предмети, призначені для офіційного користування консульською установою;
- предмети, призначені для особистого користування консульською посадовою особою або членами його сім'ї, які проживають разом із нею, включаючи предмети, призначені для її обзаведення. Кількість споживаних товарів не повинна перевищувати кількості, необхідної для безпосереднього використання відповідними особами.

Консульські службовці користуються привілеями та звільненнями стосовно предметів, ввезених під час їх першого облаштування.

Особистий багаж консульських посадових осіб та членів їх сімей, які проживають разом із ними, який слідує разом із цими особами, звільняється від огляду.

Такий багаж може бути оглянутий тільки у випадку наявності вагомих підстав вважати, що він містить предмети інші, ніж для особистого або офіційного користування, або ж предмети, ввезення та вивезення яких заборонені законами та правилами держави перебування чи котрі підпадають під його карантинні закони та правила.

Такий огляд повинен проводитися у присутності відповідної консульської посадової особи або члена його сім'ї.

Звільнення від повинностей.

Держава перебування повинна звільняти працівників консульської установи та членів їхніх сімей, які проживають разом із ними, від всіх трудових та державних повинностей, незалежно від їх характеру, а також від військових повинностей, таких як реквізиція, контрибуція та військово-вий постій.

Право на вивіз спадкового майна.

У випадку смерті працівника консульської установи або члена його сім'ї, який проживає разом із ним, держава перебування дозволяє вивіз рухомого майна, яке було придбано у цій державі.

Вона також не стягує жодних податків на спадок або платежів за спадкування із рухомого майна, яке знаходиться у державі перебування виключно у зв'язку з перебуванням у цій державі померлої особи в якості працівника консульської установи або члена його сім'ї.

Питання для самоконтролю:

1. В чому відмінність привілеїв та імунітетів консульських посадових осіб від дипломатичних агентів?
2. В яких випадках обсяг привілеїв та імунітетів дипломатичних агентів та консульських посадових осіб може бути однаковим?
3. Які правові наслідки наступають для консульської посадової особи при відмові його акредитуючої держави від привілеїв та імунітетів?
4. Що означає «абсолютний імунітет», і в яких випадках він застосовується?
5. Чи є відмінність в обсязі привілеїв та імунітетів почесних та штатних консулів?

Література: [2] С. 132-136; [3] С. 122-126; [4] С. 94-106; [5] С. 144-150; [7] С. 128-140;)

ЛЕКЦІЯ 8. СПЕЦИФІЧНІ ГАЛУЗІ ДИПЛОМАТІЇ

1. Військова дипломатія.
2. Економічна дипломатія.
3. Дипломатія в культурній сфері.
4. Релігійна дипломатія.

8.1. Військова дипломатія

Дипломатія, розвідка та військова дипломатія виникли та розвивалися практично одночасно. Ці види діяльності перекликаються один з одним.

В різні часи ці види діяльності пов'язували лише з дипломатією. Але при дослідженні військової дипломатії можна знайти багато аспектів, за допомогою яких навіть розвідка відрізняється від військової дипломатії.

В сучасному світі не можна казати, що розвідувальна діяльність є те саме, що і військова дипломатія. В них є однакові цілі, але методи сильно відрізняються. Ціллю виступає захист інтересів громадян шляхом збору інформації в зарубіжних країнах, зокрема інформація про плани і дії урядів цих країн.

Методи збору інформації різні та й джерела інформації різко відрізняються. Дані розвідувальних управлінь важко перевірити, а тому вони в більшості випадків не перевіряються.

Дипломати та військові аташе в своїй діяльності спираються на Віденську конвенцію 1961р., а тому їх інформацію можна простежити та легше виявити джерело інформації бо їх джерела не є таємними.

Всупереч різниці в методах роботи, довгий час дипломатів вважали шпигунами. Особливо в 40-70 х рр. 20ст., коли розвідувальні управління почали зароджуватись в більшості країн світу, тоді виникли МІ 5 та МІ 6 в Англії та служба КУ у Франції.

Це було тому, що представники цих спец служб в багатьох випадках працювали в дипломатичних представництвах і взаємодіяли з дипломатами. Цей факт підтвердила Англія, коли у 80-х рр 20ст. визнала існування другого Форін Офісу- (secret intiligence office).

Крім того весь час згадувалась фраза Абрахама Уїксфорта : «Посол – почесний шпигун». Але діяльність дипломатів та військових аташе є офіційною і в більшості випадків є такою в дійсності то розвідувальна діяльність є неофіційною. Таким чином військова дипломатія та діяльність військових аташе не схожа на діяльність цивільних дипломатів та розвідників.

Ціллю військової дипломатії можна визначити співробітництво різних держав у військовій сфері та захист державами інтересів своїх громадян шляхом збору інформації. Це є офіційна діяльність держав, яка покликана полегшити співробітництво держав у військовій сфері.

Однією з основних задач військових аташе і загалом військовій дипломатії є інформаційно-аналітичне забезпечення державного військово- політичного керівництва. На відміну від цивільної дипломатії, яка спирається на соціальні, економічні, культурні та політичні напрямки, військова дипломатія повністю зосереджена на військовому аспекті. Інформація отримується офіційно від керівників країни перебування та Міністерства оборони та з преси.

А це вимагає від військових дипломатів вміння аналізувати та розбиратись в політичних, технічних, технологічних питаннях та бути в постійному контакті з власним Міністерством оборони.

Потрібно відрізнити військових дипломатів від шпигунів бо військові дипломати мають здійснювати офіційні контакти між військовими відомствами.

Для забезпечення цієї діяльності держави міністерства оборони відряджають офіцерів, які тимчасово перебувають на службі в Міністерстві Закордонних Справ. Вони є аккредитованими при Міністерстві оборони країни перебування.

Окрім того, що вони підтримують зв'язок з Міністерством оборони, вони є консультантами глав дипломатичних представництв з військових питань. Ці офіцери є військовими або військово-морськими, або військово повітряними аташе.

Серед військових вони є особливою соціальною та професійною категорією армійської касти. Іноді військові аташе мають свій власний штат і є фактично основними особами після глав дипломатичних представництв.

В своїй діяльності вони спираються на Віденську конвенцію 1961р., акти внутрішнього права та різні внутрішньовідомчі інструкції. Військові аташе наділені дипломатичними привілеями та імунітетами. Але у Віденській конвенції про дипломатичних службовців не має окремого розділу чи статті, які б регулювали статус військових аташе.

Конвенція включає військових аташе до складу дипломатичного персоналу і все, що викладено в ній стосується так само і військових дипломатів. Існує лише одне зауваження, з приводу призначення на посаду.

На відміну від інших членів дипломатичного персоналу, військові аташе отримують консентман, який виступає в ролі згоди на діяльність даної посадової особи. Саме призначення носить подвійний характер, тому що нота направляється до відомства закордонних справ та оборонного відомства де розглядається дана кандидатура.

В цій ситуації основну відповідальність покладено на міністерства оборони. Ця процедура окремо не прописана у Віденській конвенції 1961р про дипломатичних службовців, але в ст 7 зазначено: «... що стосується військових, військово морських та військово повітряних аташе то держава перебування може запропонувати, щоб їх імена попередньо повідомлялись і узгоджувались.»

З моменту, коли майбутній військовий аташе отримав консентман, він вписується до дипломатичного персоналу і приступає до виконання своїх функцій. А функції цих посадових осіб детально вписані у внутрішньодержавних законах та внутрішньовідомчих актах.

В Україні основним документом є «положення про порядок взаємовідносин між Міністерством оборони України та військовими аташе іноземних держав».

В наш час військова дипломатія, це професійні військові, що розуміються на політичних, технічних та технологічних питаннях. Сьогодні в Україні, як і в інших державах світу існує інститут військових аташе.

В своїй діяльності вони спираються на Віденську конвенцію 1961р. про дипломатичних службовців, внутрішнє законодавство та внутрішньовідомчі постанови. Нормативно статус військових аташе довгий час не був чітко визначений, тобто не було відповідних законів або постанов. В основному спирались на основоположні нормативно-правові акти, зокрема Положення про Міністерство оборони України(21серпня 1997р.). Відповідно до наказу міністра оборони від 2 лютого 2000р було узгоджено статус військових аташе.

Положення про порядок взаємовідносин між Міністерством оборони України та військовими аташе іноземних держав і їх заступниками, аккредитованими в Україні визначило суть цього інституту і його розуміння з точки зору українського законодавства. Положення підтвердило загальноприйняті норми.

Так, військові аташе акредитуються при Міністерстві закордонних справ України за погодженням з Міністерством оборони України. (ст 1 п.2). Загалом стаття 1 зазначає, що військові аташе є членами дипломатичного персоналу, користуються дипломатичними привілеями та імунітетами. В своїй діяльності вони керуються положеннями Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961р. А також зазначено, що це положення здійснюється з урахуванням принципу взаємності. Тобто однієї з

основних категорій дипломатичного права. А тому військові аташе, коли приступають до виконання своїх функцій стають членами дипломатичного персоналу з специфічними функціями.

Порядок призначення військових аташе мало чим відрізняється від світової практики. Військовий аташе приступає до виконання своїх обов'язків після завершення процесу акредитації та представлення директору Департаменту міжнародного співробітництва Міністерства оборони України. Процес акредитації носить подвійний характер. Прохання у вигляді ноти з біографічною довідкою спрямовується до Міністерства закордонних справ України. Міністерство закордонних справ України у разі схвалення кандидатури Міністерством оборони надсилає відповідь. Якщо кандидатура не схвалена то відповідь не надсилається.

Коли військовий аташе прибув в країну перебування, він наносить перший візит до директора Департаменту міжнародного співробітництва Міністерства оборони. Так само і перед завершенням своєї місії він наносить візит директору Департаменту.

В свою чергу Департамент повинен організувати представлення військового аташе першому заступнику начальника Генштабу ЗСУ. Відповідно до родів військ здійснюється представлення інших аташе. Наприклад військово – повітряних аташе представляють начальнику штабу ВМС України. У військових дипломатів так само існує корпус військових аташе і визначається дуайен. Ієрархія встановлюється за датою представлення керівництву Департаменту. Дуайеном може бути військовий аташе, який має поськійну резиденцію в м.Київ та раніше за інших притупив до виконання своїх обов'язків. За відсутності дуайена, його обов'язки виконує наступний за ієрархією військовий аташе. Ці положення зазначені в ст 3 та ст 5 Положення.

Військовий аташе виконує специфічні функції. Їх специфіка полягає в тому що вони відрізняються від функцій інших дипломатів. Військові аташе займаються виключно військовою сферою. Хоча завдання і цілі однакові.

Функції військових аташе можна звести до трьох основних функцій забезпечення інформацією власного військово-політичного відомства, підтримка зв'язків з Міністерством оборони країни перебування та поліпшення співробітництва у військовій сфері, в разі необхідності виступати консультантом глави дипломатичного представництва у військових питаннях.

В Положенні визначені джерела з яких військовий аташе може взяти інформацію. По-перше це офіційні контакти військового аташе з військовим керівництвом країни перебування, по-друге інформація ЗМІ та щорічне видання «Біла Книга».

Обмін інформацією обмежується відповідно до вимог Закону України «Про державну таємницю» та відповідно до міжнародного договору щодо захисту таємної інформації між Україною і країною, яку представляє військовий аташе.(ст 4 Положення).

Таким чином діяльність військових аташе строго обмежена і визначається відповідними нормативно-правовими актами. Специфічність діяльності військових аташе полягає саме в характері функцій, що вони виконують.

Військова дипломатія є важливою сферою діяльності держави. Це дипломатична діяльність у військовій сфері. Специфічність військової справи зумовило появу такого інституту, який сприяє діяльності органів зовнішніх зносин, зокрема дипломатичних представництв за кордоном.

Головним для розуміння військової дипломатії та діяльності військових аташе є розуміння того, що вона відрізняється від дипломатії і не є розвідкою. Військова дипломатія не існує окремо від дипломатії, але вони мають багато відмінностей. А тому є важливим розуміння понять дипломатія, військова дипломатія та розвідка і їх відмінності один від одного.

8.2 Економічна дипломатія

Економічна дипломатія – це специфічна галузь сучасної дипломатичної діяльності, пов'язана з використанням економічних проблем як об'єкта та засобу співпраці у міжнародних відносинах, яка є складовою зовнішньої політики та міжнародної діяльності держави, де зовнішня політика визначає цілі та завдання економічної дипломатії, яка своєю чергою використовує свої засоби та методи. Вона впливає на забезпечення зовнішньої політики та регуляторних рішень, ефектом якого будуть зміни в глобальній торгівлі та інвестиціях. Завдання економічної дипломатії полягає у досягненні економічних цілей засобами дипломатії, незалежно від того, чи використовує вона економічні важелі заради їх досягнення. (Хоча, з іншого боку, дипломатія може застосовувати економічні важелі (наприклад санкції) для досягнення неекономічних (політичних, військових) цілей – і це також можна вважати економічною дипломатією.) Тобто економічна дипломатія – це сукупність організаційно-правових інструментів та дій у зовнішньоекономічній царині та скоординована взаємодія державних і недержавних структур із метою забезпечення сталого розвитку країни та її економічної безпеки, особливо в умовах глобалізації. З організаційного погляду, це дипломатичні службові дії, сконцентровані на збільшенні експорту, залученні іноземних інвестицій та участі в роботі міжнародних економічних установ, тобто дії з метою підтвердження економічних інтересів країни на міжнародному рівні. Усе сказане вище дає змогу зробити висновок, що економічна дипломатія являє собою сплав економіки та політики, доведений до рівня прийняття та реалізації управлінських рішень, за допомогою і посередництва яких здійснюється співробітництво та суперництво у сучасному світі, визначають форми й методи розвитку та вдосконалення ринкової економіки.

Ефективна економічна дипломатія неможлива без практичного освоєння теорії міжнародних економічних відносин.

Отже, *критеріальними ознаками економічної дипломатії є:*

- належність до сфери міжнародних економічних відносин, сфери зовнішньоекономічної політики держави;
- застосування переговорів як основного інструмента облаштування мирними засобами міждержавних економічних відносин;
- наявність інституту державних службовців-дипломатів, які безпосередньо ведуть переговори і виконують всі інші функції, передбачені статутом дипломатичної служби кожної держави.

Основним призначенням економічної дипломатії є формування сприятливих умов для доступу і просування вітчизняних товарів і послуг на зовнішні ринки, захист національних стратегічних і економічних інтересів держави за кордоном, а також сприяння засобами і методами цієї дипломатії соціально-економічному розвитку країни, підвищенню її конкурентоспроможності у світі, забезпечення її національної та економічної безпеки.

Основні функції сучасної економічної дипломатії:

виконавча – реалізація зовнішньої політики держави (в її економічній частині); # аналітична – збирання та аналіз інформації, яка стосується двота багатосторонніх зовнішньоекономічних відносин держави;

безпекова – здійснення заходів, спрямованих на гарантування національної економічної безпеки;

медіаційна (посередницька) – підготовка та проведення переговорів, які стосуються різних питань зовнішньоекономічної політики та обстоювання економічних інтересів держави, а також окремих суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

патронажна – просування національних економічних інтересів, у тому числі сприяння виходу вітчизняних виробників та інвесторів на закордонні ринки, та забезпечення корисних умов участі національної економіки у світовому розподілі праці (світовому господарстві);

інтервенційна – здійснення легального дипломатичного впливу на міжнародні організації, іноземні уряди, підприємницькі та суспільні структури з метою забезпечення національних економічних інтересів;

патерналістська – забезпечення державного сприяння участі вітчизняних виробників та інвесторів у міжнародній економіці;

іміджева – здійснення заходів, спрямованих на створення та підтримку позитивного іміджу держави у міжнародних економічних відносинах.

Що ж до завдань економічної дипломатії, то вони полягають здебільшого в тому, щоб:

- сприяти торгівлі та інвестиціям;
- покращити функціонування ринків;
- скоротити кошти й ризики транскордонних трансакцій;
- запровадити міжнародні стандарти;
- забезпечити права державної та приватної власності;
- розвивати міжнародні телекомунікаційні, енергетичні й транспортні системи;
- створити відповідний політичний клімат, який дасть змогу досягти зазначених вище цілей.

Економічну дипломатію класифікують за різними ознаками. Найбільш поширеною є поділ економічної дипломатії на різновиди з погляду її галузевої відповідності, тобто відповідно до напрямів економічної діяльності, які вона обслуговує.

Найбільше значення має історично та логічно перший вид економічної дипломатії – торговельна (комерційна) дипломатія. Власне торговельні угоди стали першим суто економічним об'єктом дипломатії (після таких військово-економічних об'єктів, як угоди про данину, репарації та контрибуції), зростання значення яких поступово і привело до появи окремого напрямку (різновиду) економічної дипломатії.

Наступним власне економічним різновидом дипломатії стала фінансова, або інвестиційна дипломатія, об'єктом якої є зовнішні фінансові (боргові, інвестиційні, податкові) відносини. Інвестиційні відносини в сучасній економіці, для якої характерна лібералізація міжнародного руху капіталу, все більше починають відігравати самостійну роль. Утім на попередніх етапах розвитку світового ринку (а для деяких країн – і в сучасних умовах) не менше значення мали боргові відносини.

Для країн – членів міжнародних регіональних об'єднань (зокрема Європейського Союзу) досить важливими є проблеми спільного бюджету, а отже, і податкові відносини, які також стають об'єктом дипломатичних відносин.

Крім цих двох основних видів економічної дипломатії, вирізняють й інші, в яких економічна складова відіграє вирішальну роль, при тому, що важливе місце відводиться також технологічним і гуманітарним елементам. Зокрема, це стосується енергетичної (нафтової) дипломатії, яку використовують для узгодження міжнародних проблем видобування, транспортування та використання енергетичних ресурсів.

Тісно пов'язана з цією проблематикою екологічна дипломатія, яка займається питаннями захисту навколишнього середовища в міжнародному та планетарному масштабі, питаннями глобальної зміни клімату та мінімізації її негативних наслідків. Зміна клімату та стан навколишнього середовища безпосередньо впливають на врожайність сільськогосподарських культур.

Цей та низка інших чинників, від яких залежить продовольча безпека країн, є предметом уваги продовольчої дипломатії. Залежно від загострення та інтернаціоналізації інших проблем суспільно-економічного життя виникають й інші напрями економічної дипломатії, які можуть перетворитися на її окремі види. Зокрема, деякі фахівці навіть у двосторонніх відносинах виокремлюють такі підвиди економічної дипломатії, як авіаційна, арктична, атомна (зокрема гелієва), військова, гуманітарна, космічна, морська,

продовольча, сільськогосподарська, торговельна, або комерційна, транспортна, туристична, фінансова (у тому числі інвестиційна, кредитна, інвестиційно-кредитна, боргова), екологічна, енергетична (зокрема, нафтова, газова, нафтогазова, енергоресурсна).

Кожен із галузевих видів економічної дипломатії залежно від організаційної форми наповнення може передбачати політиконормотворчу роботу (опрацювання міжнародних і багатосторонніх правил регулювання світогосподарських зв'язків), інформаційноаналітичне забезпечення (аналіз і прогнозування ситуації на іноземному та світовому ринку, виявлення переваг і втрат від участі у міжнародній економічній кооперації, міжнародних регіональних угрупованнях або конкретних проектах), техніко-консультативну підтримку (надання організаційно-технічного сприяння та допомоги у здійсненні зовнішньоекономічних операцій і проектів) та фінансовокредитне супроводження (виконання конкретних операцій щодо укладання та реалізації міжнародних фінансових угод).

8.3 Дипломатія в культурній сфері

Одним із різновидів сучасної дипломатії є культурна дипломатія, яка є важливим напрямом державної політики і сприяє соціальному, культурному та економічному розвитку держави, поширенню інформації про країну через проведення культурних і мистецьких заходів, діяльність культурних інституцій, популяризацію мистецтва, культурної спадщини тощо.

Культурна дипломатія формує позитивний імідж держави у світі, сприяє розвитку та зміцненню міждержавних відносин. Від того, наскільки ефективно функціонує культурна дипломатія держави, залежить її успіх на міжнародному рівні, захист національних інтересів.

Культурна дипломатія перш за все сприяє формуванню громадської думки щодо певної держави, закладає фундамент для подальшої співпраці, сприяє позитивному ставленню до інших народів та допомагає долати негативні стереотипи. Аудиторія громадської дипломатії є дуже широкою, вона охоплює різні верстви суспільства.

Основними суб'єктами української культурної дипломатії є інститути державної влади, неурядові організації, громадські активісти, українські митці, журналісти, науковці, студенти, політики.

Серед ключових завдань сучасної культурної дипломатії більшість дослідників виділяють: формування іміджу держави; розвиток зовнішньої політики; реформування внутрішньої культурної політики держави, її модернізація та актуалізація. Ці завдання відображають і основну мету політики культурної дипломатії в сучасній Україні. Важливим є забезпечення системної роботи українських культурних ініціатив за кордоном, формування позитивного образу України та її громадян, налагодження та формування нових міжнародних культурних комунікацій.

Практика показує, що для багатьох сучасних держав культурна дипломатія належить до першочергових справ, зокрема, особливо важливим напрямом зовнішньої політики залишається для сучасних європейських держав, наприклад, Франції, Німеччини, Великобританії, Польщі.

До прикладу, Німеччина створила потужну культурну дипломатію для того, аби змінити сприйняття держави й народу, зокрема, культурна дипломатія відіграла важливу роль у польсько-німецькому примиренні, адже умовою для примирення є діалог та спільні цінності. Велика Британія зуміла виробити модель публічної дипломатії, яка зараз слугує взірцем для інших країн. Більшість сучасних розвинутих європейських держав створили мережі культурних інституцій, що діють за кордоном та відіграють важливу роль у розвитку міждержавних відносин. Зокрема, такі організації як Британська Рада, Французький Інститут, Польський Інститут, Гете Інститут в Україні є важливою

складовою діяльністю дипломатичних установ. Вони визнані лідери культурної дипломатії у світі, зокрема, реалізують великі міжнародні культурні проекти, об'єднують великі міжнародні спільноти, є майданчиком для спілкування та обміну досвідом на міжнародному рівні.

Важливим їхнім завданнями є лобювання зовнішньополітичних інтересів держави, забезпечення міжкультурних комунікацій, продукування цінностей у різних соціально-культурних контекстах.

Водночас досвід успішних європейських інституцій культурної дипломатії свідчить про те, що важливу роль у їхньому функціонуванні відіграє державна підтримка, часто їхня діяльність підпорядкована міністерствам закордонних справ, вони мають мережеву структуру і керуються державною стратегією, а також важливу роль відіграє промоція державної мови, підтримка літературних проектів та книговидавництва, підтримка сучасної культури і мистецтва. Практика показує, що європейські міжнародні культурні інституції активно поєднують як дипломатичну діяльність (більшість із них підпорядковані міністерствам закордонних справ і працюють при дипломатичних установах), а також культурну діяльність.

Важливу роль у розвитку української культурної дипломатії відіграють представники української діаспори, зокрема, створені ними науково-освітні, академічні, молодіжні, релігійні, культурні організації. Українці за кордоном культурно, інформаційно, політично впливають та сприяють формуванню позитивного іміджу української держави. У багатьох державах з ініціативи української діаспори створені українські центри, які сприяють розвитку міждержавної співпраці наприклад, Український національно-культурний центр (м. Прага), Український інституту в Швеції. Необхідним є також прийняття Державної програми розвитку культурних зв'язків із закордонним українством, про яку говорять уже багато років.

Важливим кроком інституалізації української культурної дипломатії стала діяльність ради реформ при Адміністрації Президента України за програмою «Просування інтересів України у світі», яка ставила за мету консолідувати роботу державних структур, громадських ініціатив, міжнародних організацій у напрямку розвитку культурної дипломатії. Сьогодні розвиток культурного діалогу та підтримка культурних ініціатив здійснюється через різні проекти, міжнародні культурні організації та фонди. На державному рівні головними інструментами виступають угоди про співпрацю, зокрема двосторонні угоди про роки культури чи окремі спільні заходи (форуми, фестивалі, дні культури), що їх ефективно використовують у міжнародних культурних зв'язках. Держава виконує роль координатора, який об'єднує уже наявні культурні ініціативи, створює умови для розвитку співпраці. На жаль, в Україні культура не є пріоритетом державної політики і стан української культурної дипломатії цілком відповідає загальному стану розвитку культури в державі. Важливим є і розвиток партнерств, культурних мереж інститутами культурної дипломатії, що дає додаткові можливості для фінансування й успішнішої реалізації проектів, дає можливість налагодити співпрацю з культурними осередками.

Особливе значення має розвиток внутрішнього вектора культурної дипломатії («domestic public diplomacy»), який спрямований на формування внутрішньополітичного діалогу засобами культури. Особливо це актуально в сучасних умовах конфлікту на Сході України.

Практика показує, що спільні культурні ініціативи сприяють подоланню конфліктів, залученню до співпраці митців, діячів культури та інтелектуалів із різних регіонів України.

З початку війни на Сході України українські митці, освітяни, громадські діячі організували чимало культурницьких заходів у громадах, які зазнали впливу збройного конфлікту.

Культурна дипломатія сприяє співпраці, трансформації окремих акцій культурної

дипломатії у системну роботу у громадах, залучення до цих ініціатив широкої аудиторії, розвитку публічних, громадських просторів, які можуть стати майданчиками як для мистецьких ініціатив, так і для діалогу у суспільстві. Культурна інтеграція та співпраця між регіонами України є важливим напрямом сучасної політики держави.

8.4 Релігійна дипломатія

Сьогодні у найпрестижніших дипломатичних академіях і інститутах міжнародних відносин слухачі вивчають релігію. Ще тридцять років тому такі знання для дипломатів вважалися зайвими.

Сам термін «релігійна дипломатія» до певної міри й досі потребує роз'яснення при використанні. Перш за все, необхідно відзначити, що в сучасних англійських джерелах використовуються щонайменше два паралельних терміни: «religious diplomacy» та «faith-based diplomacy», які в перекладі на українську часто об'єднують в термін «релігійна дипломатія», уникаючи тонких відмінностей у значенні.

Власне, терміном «релігійна дипломатія» позначаються ініціативи між релігійними інституціями, в той час як «дипломатія на підставі віри» має ширше значення. Вона описує не лише (й не обов'язково) ініціативи певних релігійних інституцій, а й приватних громадян, які з тих чи інших релігійних переконань можуть ініціювати процеси діалогу та примирення між певними сторонами.

Попри те, що сучасна релігійна дипломатія розглядається як один із рівнів функціонування дипломатії загалом, вона все ж має низку особливостей. Якщо спробувати виділити ключові відмінності між релігійною та класичною (офіційною) дипломатією, то варто відзначити насамперед наступні.

1) *Регламентация та роль держави.* Класична дипломатія, в першу чергу, означає офіційні відносини між певними державами. Вона здійснюється на основі Віденської конвенції про дипломатичні відносини (1961) та є чітко регламентованою і формалізованою діяльністю. Міжнародне право до деталей регулює форми дипломатії, її методи, функції, систему привілеїв та межі діяльності дипломатичних працівників, які є офіційними представниками тієї чи іншої держави поза її територією. Цього не можна сказати про релігійних дипломатів, які часто діють або як приватні особи, або в рамках певних недержавних громадських організацій (не обов'язково релігійних).

2) *Репрезентативність.* В такій ситуації розрізненості досить часто постає питання чи мають релігійні дипломати бути офіційно делегованими якщо не державою, то певною релігійною організацією? На перший погляд, очевидно, що так. Особи, які беруть участь в діалозі чи перемовинах мають володіти достатніми повноваженнями та авторитетом для забезпечення реалізації можливих прийнятих рішень. Це одне з базових правил переговорів. Однак, як доводить один із сучасних релігійних дипломатів Браян Кокс, цей принцип не обов'язково спрацьовує у випадку релігійної дипломатії, тому така репрезентативність є бажаною, але не конче необхідною. Покликання релігійного дипломата полягає у відновленні людських взаємин відповідно до уявлення про їх ідеальний стан в тій чи іншій традиції.

Відповідно, і сфера його діяльності зміщується до найнижчого рівня – безпосередньо міжособистісної взаємодії, яка не потребує формального інституційного статусу.

3) *Інструментарій.* Працюючи над відновленням взаємин між людьми, релігійні дипломати намагаються поєднати традиційні дипломатичні інструменти (переговори, аналіз конфліктних ситуацій та ін.) з власне релігійними практиками: молитвою, постом, духовними бесідами, читанням священних текстів, вибаченням і прощенням. Звернення до релігії в даному випадку – це не просто віднайдення певного спільного знаменника, а орієнтація на певну систему ідеалів та авторитетів, що дозволяє створити спільний простір цінностей.

В свою чергу, це дозволяє культивувати прагнення до мирного розв'язання

існуючих конфліктів, апелюючи до релігійного обов'язку віруючого.

4) *Спеціальна підготовка.* Офіційна дипломатична діяльність вимагає спеціальної підготовки, яка включає оволодіння певними знаннями з міжнародного права, соціальної психології, опанування певних мов тощо.

Релігійний аспект в цій підготовці хоч і має місце, однак далеко не є вагомим. Колишня дежсекретар США Мадлен Олбрайт у своїх мемуарах згадує, що свого часу її відомству довелося готувати короткі «мінімуми» з релігійної грамотності для дипломатичних представників, в першу чергу тих, які працюють в мусульманських країнах.

В свою чергу, спеціальна систематична освіта для релігійних дипломатів взагалі відсутня (за винятком хіба що Ватикану). Однак, з поглибленням участі релігійних лідерів/інституцій в міжнародній та миротворчій діяльності така підготовка стає все актуальнішою, хоч і здійснюється переважно в формі додаткової підготовки (тренінгів, окремих курсів та зустрічей).

5) *Фокус.* Як зауважує низка фахівців з міжнародних відносин, релігійна дипломатія – це не стільки дипломатія в класичному значенні слова, скільки певна система гіпотез про політику та політичне життя.

Вона фактично повністю упускає питання розстановки політичних сил і забезпечення задоволення державних інтересів, апелюючи натомість категоріями релігійних цінностей – суспільної цілісності, відповідальності перед Богом, любові до ближнього (збереження добрих відносин) тощо. По суті, мова йде про практику віри, але в більш активний спосіб – імплементуючи її в дипломатичну діяльність.

Якщо ж говорити про Україну, то участь її церков у представленні країни на міжнародній арені є дуже наочним прикладом.

Прикладом того, що сучасні зовнішньополітичні відносини – це не благодійний бал, а це поле, де жорстка конкуренція стосується кожного клаптика вільного простору, і де релігія відіграє дуже серйозну роль у мобілізації мільйонів людей, яких вона озброює потужними символами і надає сенс їхнім діям.

Російська Федерація неодноразово виносила міжцерковні відносини на міждержавний рівень і українське питання тут завжди відіграло першорядну роль. Згадаймо і спротив візитові в Україну папи Івана Павла II, і підтримку зусиль Московського патріархату з реінтеграції пострадянського простору та щодо ізоляції Українських православних церков, які оголосили себе незалежними від Москви.

Попри постійно зростаючу увагу та роль релігійної дипломатії, варто відзначити, що вона часто піддається критиці, з боку як світських міжнародників, так і релігійних. В першу чергу, йдеться про бачення ширшої картини та розуміння механізмів трансформації суспільства. Релігія є важливим елементом щоденного приватного та публічного життя приблизно для $\frac{3}{4}$ населення Землі, однак вона є не єдиним чинником міжнародних відносин, який має братися до уваги. Разом з тим, рано чи пізно накопичений горизонтальний соціальний капітал потребує формалізації – законодавчих змін, корегування тих чи інших аспектів освітньої, соціальної та культурної політики, тощо – що неможливо зробити поза офіційним рівнем.

Отже, релігійна дипломатія є помітним трендом сучасних міжнародних відносин. Під нею розуміються миротворчі ініціативи як релігійних організацій, так і релігійномотивована діяльність недержавних організацій та приватних громадян. Така діяльність суттєво відрізняється від традиційної офіційної дипломатії, зокрема, за рівнем взаємодії з державою та релігійними центрами, рівнем формалізації діяльності, особливостями фокусу, тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні функції військового аташе.
2. Вкажіть в чому полягає роль та значення військової дипломатії.
3. Дайте визначення економічної дипломатії.
4. Назвіть хто є суб'єктами української культурної дипломатії.
5. Назвіть ключові відмінності між релігійною та класичною (офіційною) дипломатією.
6. Перерахуйте основні види економічної дипломатії.

Література: [2] С. 2015-240; [4] С. 132-146; [6] С.139-152.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Конституція України (В поточній редакції від 15 березня 2016 р. на підставі Рішення Конституційного Суду України №1-рп/2016) // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141
2. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text>
3. Про дипломатичну службу. Закон України від 07.06. 2018 № 2449-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19?lang=en>
4. Концепція державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 р. № 428-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428-2017-%D1%80#n9>
5. Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 344 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-2018-%D0%BF#n16>
6. Віденська конвенція про дипломатичні зносини. ООН; Convention, International document on April 18, 1961. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048?lang=en.
7. Про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. Дата оновлення 07.01.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. Дата оновлення 07.01.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
8. Кодекс Торговельного мореплавства: Кодекс України від 23.05.1995 р. Дата оновлення 05.01.2017 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр>
9. Митний Кодекс України: Кодекс України від 13.03.2012 р. Дата оновлення 03.12.2017 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
10. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 р. Дата оновлення 01.10.2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>
11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. Дата оновлення 27.09.2017 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3773-17_76.
12. Про імміграцію : Закон України від 07.06.2011 р. Дата оновлення 25.06.2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>
13. Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки : Закон України від 23.04.1999 р. Дата оновлення 28.12.2015 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/613-14>
14. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору: Хартія від 09.07.1997 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_002
15. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт від 16.12.1966 р. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042
16. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24.06.2004 р. Дата оновлення 02.12.2012 р. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 45. с.
17. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. Дата оновлення 20.07.2014 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>
18. Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні : Указ Президента України від 10.06.1993 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198/93>

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Балабанов К. В. Дипломатична та консульська служба: підручник для студентів ВНЗ / К. В. Балабанов, М. В. Трофименко. Донецьк.: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. 432 с.
2. Крупеня І. М. Дипломатична та консульська служба [Текст] : [навч. посіб.] / І. М. Крупеня. Київ : КиМУ, 2019. 336 с.
3. Панов А.В. Дипломатична і консульська служба. Монографія / ПП «АУТДОР-ШАРК». Ужгород, 2015. 270 с.
4. Полтавець Т. Дипломатична служба в Україні та за кордоном [Електронний ресурс] / Т. Полтавець // Громадська думка про право творення, 2018. № 8 (152). С. 11–14. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2018/8.pdf>.
5. Турчин Я. Б. та ін. Дипломатична та консульська служба: підручник / Я. Б. Турчин, Л. О. Дорош, О. Я. Івасечко. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 332 с.
6. Турчин Я.Б. Дипломатична та консульська служба: навч. посібник / Я. Б. Турчин, О.Н. Горбач, Л.О. Дорош, О. Я. Івасечко, У. В. Ільницька. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. 224 с.
7. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України : підручник / Л. Д. Чекаленко. Київ : LAT і К, 2015. 478 с.

Додаткова література

8. Бабій Д. В. Консульська легалізація офіційних документів / Д. В. Бабій // Нотаріат для вас. 2011. № 1/2. С. 91–92.
9. Вапнярчук Н. М. До питання ротації державних службовців дипломатичної служби / Н. М. Вапнярчук // Публічне право. 2012. № 3. С. 263–268.
10. Дипломатичні відносини України з країнами світу [Текст] : зб. наук. пр. Київ : LAT& K, 2012. 214 с.
11. Зленко А. М. Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / А. М. Зленко ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київський ун-т, 2008. 383 с.
12. Камінська О. І. Багатомовний тлумачний та перекладний словник дипломатичних термінів / О. І. Камінська та ін.; за ред. Т. Р. Кияка. Чернівці : Букрек, 2014. 171 с.
13. Копійка, М. Особливості формування іміджу України в міжнародному інформаційному просторі. / М. Копійка. // 2017. Гілея: історичні науки, філософські науки, політичні науки. Вип. 124 (№9), С. 266–269.
14. Міжнародні організації : навчальний посібник [Електронний ресурс] / укладачі: Т. В. Андросова, О. В. Кот, В. О. Козуб; вид. 2-ге, перероб. та доп. Електрон. дані. Харків : ХДУХТ, 2018. – 235 с.
15. Міжнародні організації: навч. посібник / За ред. Козака Ю. Г., Ковалевського В. В., Логвінової Н. С. Київ: Центр навчальної літератури, 2009. 23 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1364/1/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>
16. Попова, Т. Наш імідж. Як Україну сприймають у світі. НВ журнал. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/nash-imidzh-jak-ukrajinusprijmajut-u-sviti-2459084.html>.
17. Розумна О. Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи : аналітична доповідь / О. Розумна. К., 2016 р. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kultu_dypl-26841.pdf
18. Савон К. В. Міжнародний імідж України: сучасний стан та перспективи / К. В. Савон // Актуальні проблеми політики, 2019. № 64. С. 97-103.

19. Сагайдак О. П. Посольство і консульство: організація і форми роботи: навч. посіб. / О. П. Сагайдак, П. Д. Сардачук. Київ: Знання, 2014. 320 с.
20. Україна дипломатична: науковий щорічник. Київ, 2020. 832 с.
21. Український дипломатичний словник / за ред. М.З. Масальського, Ю.М. Мороза.- 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2014. 814 с.
22. Федчишин С. А. Дипломатичне представництво України за кордоном: сучасні проблеми організації та правового забезпечення : монографія / С. А. Федчишин. Харків : ФІНН, 2011. 264 с.
23. Чекаленко Л. Д. Витоки української дипломатії [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Д. Чекаленко ; Дипломатична академія України при МЗС України. Київ : LAT & K, 2010. 340 с.
24. Шаров О. М. Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи : монографія / О. М. Шаров ; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
25. Шуміленко А. П. Сучасна міжнародно-правова практика здійснення функцій дипломатичних представництв / А. П. Шуміленко // Публічне право. 2013. № 3. С. 119–126.